

**Емпіричне соціологічне дослідження
транскордонного співробітництва
у Карпатському регіоні**

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
Факультет історії та міжнародних відносин
Кафедра міжнародних студій та суспільних комунікацій

**Емпіричне соціологічне дослідження
транскордонного співробітництва
у Карпатському регіоні**

Монографія

За загальною редакцією доктора соціологічних наук,
Надзвичайного і Повноважного Посла

Сергія Устича

Ужгород 2018

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
Uzhhorod National University
Faculty of History and International Relations
Department of International Studies And Public Communication

**Empirical Sociological Research
of Cross-Border Cooperation
in the Carpathian Region**

Monograph

Under the general editorship of the Doctor of Sociology,
Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of Ukraine

Serhii Ustych

Uzhhorod 2018

УДК 327(477.8):316.334.52=161.2(066)
Е 58

***Публікація містить результати досліджень,
проведених при грантовій підтримці Державного фонду
фундаментальних досліджень за конкурсним проектом Ф77/З-2018***

У монографії через призму системної методології висвітлено теоретичні та методичні засади соціологічної рефлексії транскордонних процесів, здійснено імплементацію отриманого соціального знання у процесі пілотного емпіричного соціологічного дослідження транскордонного співробітництва у Карпатському регіоні. Значну увагу приділено проблемам організаційно-практичного та кадрового забезпечення соціологічного сервісу ТКС.

Для науковців, студентів, учасників транскордонного співробітництва, представників органів державної влади та місцевого самоврядування.

Керівник авторського колективу – доктор соціологічних наук,
Надзвичайний і Повноважний Посол
Сергій Устич

Рецензенти:

Шандор Ф. Ф. – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри соціології та соціальної роботи Ужгородського національного університету

Приходько В.О. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних економічних відносин Ужгородського національного університету

Гайдош М. – провідний науковий співробітник Інституту суспільних наук Центру суспільних та психологічних наук Словацької академії наук (м.Кошице, Словаччина)

*Рекомендовано до друку Вченою радою
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
(протокол №7 від 31.08.2018 р.)*

ISBN 978-617-7692-03-3

© Колектив авторів, 2018
© ДВНЗ «УжНУ», 2018

УДК 327(477.8):316.334.52=161.2(066)
E 58

The publication summarizes the results of research carried out with the grant support of the State Fund for Fundamental Research resulting from the tender project F77/3-2018

Through the prism of the systematic methodology, the monograph expounds the theoretical and methodical principles of transborder processes sociological reflection and implements the social knowledge received through a pilot empirical sociological study of cross-border cooperation in the Carpathian region. Major attention is paid to the problems of organizational, practical and staffing provision of the cross-border cooperation sociological service.

It is intended for scientists, students, practitioners of cross-border cooperation, representatives of state authorities and local self-governance.

The authors' team is headed by the Doctor of Sociology,
Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of Ukraine
Serhii Ustych

Reviewers:

Shandor F.F. - Doctor of Philosophy, Professor, Head of the Department of Sociology and Social Work, Uzhgorod National University;

Prykhodko V.O. - Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of International Economic Relations, Uzhgorod National University

Gaidosh M. - Leading researcher at the Institute for Social Sciences, Center of Social and Psychological Sciences SAS (Kosice, Slovakia)

*Recommended for publication by the Academic Council
of the State Higher Educational Institution «Uzhhorod National University»
(minutes No.7 as of August 31, 2018)*

ISBN 978-617-7692-03-3

© Writing team, 2018

© «UzhNU», 2018

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА (С.Устич)	10
ЧАСТИНА 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЕМПІРИЧНОГО СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА	13
СИСТЕМНА МЕТОДОЛОГІЯ В СОЦІОЛОГІЧНІЙ РЕФЛЕКСІЇ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У КАРПАТСЬКОМУ РЕГІОНІ (С.Устич, А.Ровт, О.Бенчак)	13
ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У КАРПАТСЬКОМУ РЕГІОНІ (І.Вовканич, І.Шніцер)	29
ЗАПОЧАТКУВАННЯ ЕМПІРИЧНОГО СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА НА НОВОМУ СХІДНОМУ КОРДОНІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ (П.Токар)	41
МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СТУДІЮВАННЯ БЕЗПЕКОВОГО ВИМІРУ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В КАРПАТСЬКОМУ РЕГІОНІ (І.Тодорова, Н.Тодорова)	55
СОЦІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА (І.Артьомов, А.Артьомова)	82
ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ РЕГІОНАЛЬНОГО РІВНЯ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА (Є.Бевзюк)	98
ФОРМУВАННЯ ГІПОТЕЗИ ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНИХ ЧЕСЬКО-СЛОВАЦЬКИХ ВІДНОСИН (В.Андрейко)	118
ОСНОВНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ОСВІТНЬО-НАУКОВОЇ ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ У КАРПАТСЬКОМУ РЕГІОНІ (О.Свеженцева)	137
ТЕОРЕТИКО-СОЦІОЛОГІЧНА РЕФЛЕКСІЯ ЯВИЩА КОРУПЦІЇ В ТРАНСКОРДОННИХ ПРОЦЕСАХ (С.П'ясецька-Устич)	152

ПЕРЕТИН КОРДОНУ УКРАЇНСЬКИМИ ВЛАСНИКАМИ
АВТОМОБІЛІВ З ІНОЗЕМНОЮ РЕЄСТРАЦІЄЮ ЯК ВИКЛИК
ЕФЕКТИВНОСТІ ПРИКОРДОННОГО РУХУ (М.Шелемба, М.Зан) .. 174

**ЧАСТИНА 2. МЕТОДИКА ЕМПІРИЧНОГО СОЦІОЛОГІЧНОГО
ДОСЛІДЖЕННЯ ТКС ТА СОЦІАЛЬНОЇ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ЙОГО
РЕЗУЛЬТАТІВ 189**

АНКЕТА ДЛЯ ЕМПІРИЧНОГО СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ
ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА НАСЕЛЕННЯ
ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ України (С.Устич, М.Чурилов,
О.Стегній, О.Чашковський, О.Бенчак) 190

АНКЕТА ДЛЯ «ПЕРЕСІЧНИКІВ» (М.Шелемба, М.Зан)..... 206

ПАМ'ЯТКА ДЛЯ БРИГАДИРА ІНТЕРВ'ЮЕРІВ (М.Чурилов,
О.Чашковський, О.Бенчак) 209

ЗВІТ ІНТЕРВ'ЮЕРА (М.Чурилов, О.Чашковський, О.Бенчак) 211

ЛИСТ КВОТНОГО ВІДБОРУ (М.Чурилов, О.Чашковський,
О.Бенчак) 215

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ ЕМПІРИЧНОГО СОЦІОЛОГІЧНОГО
ДОСЛІДЖЕННЯ СЛОВАЦЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ТКС
(УКРАЇНСЬКОЮ, АНГЛІЙСЬКОЮ, СЛОВАЦЬКОЮ МОВАМИ)
(С.Устич, М.Чурилов, О.Чашковський, О.Бенчак) 217

ГЛОСАРІЙ ОСНОВНИХ ПОНЯТЬ ЕМПІРИЧНОГО
СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СЛОВАЦЬКО-УКРАЇНСЬКОГО
ТКС (С.Устич, М.Чурилов, О.Чашковський, О.Бенчак) 220

РОБОЧА ПРОГРАМА ТА МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО
НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «СОЦІОЛОГІЯ ТРАНСКОРДОННИХ
ПРОЦЕСІВ» (С.Устич, І.Артьомов, Н.Черниш, О.Бенчак, О.Пелін,
Д.Мірошніков, О.Білак) 242

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ «ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА
ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В СИСТЕМІ МІЖДЕР-
ЖАВНИХ ВІДНОСИН» (В.Андрейко, С.Устич, О.Бенчак) 262

ПІСЛЯМОВА (С.Устич) 277

ПРО АВТОРІВ..... 285

TABLE OF CONTENTS

FOREWORD (S.Ustych)	10
PART 1. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF EMPIRICAL SOCIOLOGICAL RESEARCH OF CROSS-BORDER COOPERATION	13
SYSTEMIC METHODOLOGY IN THE SOCIOLOGICAL REFLECTION OF CROSS-BORDER COOPERATION IN THE CARPATHIAN REGION (S. Ustych, A.Rovt, O. Benchak)	13
THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FUNDAMENTALS OF RESEARCHING THE STATE OF CROSS-BORDER COOPERATION IN THE CARPATHIAN REGION (I.Vovkanych, R.Shnitser)	29
LAUNCHING AN EMPIRICAL SOCIOLOGICAL STUDY OF CROSS- BORDER COOPERATION ON THE NEW EASTERN BORDER OF THE EUROPEAN UNION (P.Tokar)	41
METHODOLOGICAL ESSENTIALS FOR STUDYING THE SECURITY DIMENSION OF CROSS-BORDER COOPERATION IN THE CARPATHIAN REGION (I.Todorov, N.Todorova)	55
SOCIOLOGICAL ASPECTS OF CROSS-BORDER COOPERATION (I.Artyomov, A.Artyomova).....	82
THEORETICAL ASPECTS OF STUDYING THE PROBLEM OF CROSS- BORDER COOPERATION AT THE REGIONAL LEVEL (E. Bevzyuk)	98
FORMING THE HYPOTHESIS FOR RESEARCHING MODERN CZECH-SLOVAK RELATIONS (V.Andreyko)	118
THE KEY DETERMINANTS OF EDUCATIONAL AND SCIENTIFIC INTERNATIONALIZATION IN THE CARPATHIAN REGION (O.Svezhentseva)	137
THEORETICAL AND SOCIOLOGICAL REFLECTION OF THE PHENOMENON OF CORRUPTION IN THE CROSS-BORDER PROCESSES (S.Pyassetska-Ustych)	152

CROSSING THE BORDER BY UKRAINIAN OWNERS OF FOREIGN REGISTERED VEHICLES AS A CHALLENGE TO THE BORDER TRAFFIC EFFECTIVENESS (M. Shelemba, M. Zan)	174
PART 2. HANDBOOK FOR THE CBC EMPIRICAL SOCIOLOGICAL STUDY AND OF ITS RESULTS SOCIAL IMPLEMENTATION	189
A QUESTIONNAIRE FOR EMPIRICAL SOCIOLOGICAL RESEARCH OF CROSS-BORDER COOPERATION OF THE TRANSCARPATHIAN REGION INHABITANTS IN UKRAINE (S. Ustych, M. Churilov, O. Chashkovsky, O. Benchak).....	190
A QUESTIONNAIRE FOR BORDER-CROSSING FOREIGN CAR-OWNERS (M. Shelemba, M. Zan)	206
A HANDBOOK FOR THE TEAM OF INTERVIEWERS (M.Churilov, O. Chashkovsky, O. Benchak).....	209
INTERVIEWER'S REPORT (M.Churilov, O. Chashkovsky, O. Benchak).....	211
A LIST OF QUOTA SAMPLE (M. Churilov, O. Chashkovsky, O. Benchak).....	215
A GLOSSARY OF TERMS FOR AN EMPIRICAL SOCIOLOGICAL STUDY OF CROSS-BORDER COOPERATION (IN UKRAINIAN, ENGLISH AND SLOVAK) (M. Churilov, O. Chashkovsky, S. Ustych, O. Benchak)	217
A GLOSSARY OF THE KEY CONCEPTS OF AN EMPIRICAL SOCIOLOGICAL STUDY OF THE SLOVAK-UKRAINIAN CBC (M. Churilov, O. Chashkovsky, S. Ustych, O. Benchak)	220
A SYLLABUS FOR THE ACADEMIC DISCIPLINE «SOCIOLOGY OF CROSS-BORDER PROCESSES» (S. Ustych, I.Artyomov, N.Chernish, O. Benchak, O.Pelin, D.Miroshnikov, O.Bilak)	242
A COURSE SYLLABUS «THEORY AND PRACTICE OF CROSS-BORDER COOPERATION IN THE SYSTEM OF INTERSTATE RELATIONS» (V.Andreyko, S.Ustych, O.Benchak).....	262
AFTERWORD (S. Ustych).....	277
ABOUT THE AUTHORS	285

ПЕРЕДМОВА

Феномен транскордонного співробітництва в контексті хоч і контроверсійної, проте невпинно зростаючої глобалізації виконує в сучасному суспільстві дедалі важливішу соціальну місію. Особливо виразно це помітно в Карпатському регіоні – вельми неординарному геополітичному ареалі Європи, де тісно переплелися різні, часто навіть суперечливі за природою історичні, соціо-культурні та ментальні фактори.

Сьогодні, коли регіон переживає ускладнення (хочеться сподіватися, тимчасове) макрополітичних відносин між окремими державами на історичному та мовному ґрунті, такі риси транскордонного співробітництва, як конкретність, предметність та готовність до пошуку компромісу стали політичним акторам у великій нагоді. Саме тому всі сторони, попри існуючі розбіжності в поглядах та оцінках, всіляко демонструють готовність розширювати і поглиблювати взаємодію прикордонних регіонів.

Виходячи з важливості проблематики транскордонного співробітництва, кафедра міжнародних студій та суспільних комунікацій факультету історії та міжнародних відносин Ужгородського національного університету підготувала проект «Новітня історія транскордонного співробітництва в Карпатському регіоні», що отримав грантову підтримку Державного фонду фундаментальних досліджень.

На першому етапі реалізації проекту було проведено експертне дослідження проблеми, в якому взяло участь 34 кращих фахівців із 5 країн (України, Словаччини, Польщі, Угорщини, Румунії). Підготовлена за результатами дослідження колективна монографія **«Історія, що об'єднує. Нариси новітнього транскордонного співробітництва в Карпатському регіоні»** на публічних презентаціях, проведених у Закарпатті та в прикордонних регіонах сусідніх держав, отримала схвальну оцінку наукової громадськості, представників дипломатичного корпусу, державної влади та місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства, учасників транскордонного співробітництва. Робота здобула перемогу в конкурсі «Краща монографія 2017 року» у ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Експертний аналіз – важлива складова дослідження транскордонного співробітництва як соціального об'єкта. Проте для отримання найбільш повної, всебічної та достовірної інформації про цей об'єкт

експертних оцінок недостатньо. Системна методологія вимагає встановлення *зворотного інформаційного зв'язку* з об'єктом, тобто учасниками транскордонного співробітництва, населенням прикордонних регіонів та експертами, представниками державного управління й місцевого самоврядування – тими, хто здійснює управління ТКС. Адже в інформаційному полі транскордонних процесів кожен із жителів прикордонних територій виконує в тій чи іншій мірі *абсорбно-дисперсну функцію*. Тобто він і акумулює якусь інформацію про кордони і пов'язані з ними явища, і поширює її.

Якими є оцінки функціонування кордону громадянами сусідніх країн, що вони хотіли б змінити в існуючому на ньому порядку, чого очікують від транскордонного співробітництва в ближчій час і в перспективі? Відповіді на ці та інші схожі питання *можуть зробити процес управління транскордонними потоками по-справжньому ефективним*.

Навпаки, відсутність «альтернативної» стосовно офіційної інформації *породжує ланцюжок взаємопов'язаних проблем*. Органи управління часто приймають ті чи інші рішення, не маючи повної, всебічної та достовірної інформації. При цьому вони нерідко спираються на односторонні та бюрократичні оцінки тих чи інших відомств. У результаті такі рішення виявляються малоефективними і, по суті, не розв'язують проблеми, а імітують їх вирішення. За прикладами далеко ходити не треба. Взяти хоча б проблему корупції, яка, незважаючи на демонстровані зусилля щодо її подолання (скажімо, запровадження так званої «гарячої лінії» для звернень громадян), як добре відомо, процвітає на кордоні. Це і неефективні рішення, що не розв'язують проблеми по суті та послідовно, натомість викликаючи їх несприйняття чи навіть активне відторгнення населенням. Більш того, трапляється, вони провокують нові ускладнення (прикладом можуть слугувати конфліктні ситуації, що час від часу виникають на кордоні між прикордонним персоналом та громадянами).

Отже, встановлення (налагодження) *«зворотного зв'язку»*, отримання *«альтернативної»* інформації про функціонування кордону є вкрай важливою умовою оптимізації транскордонного співробітництва.

Вирішити цю проблему можна тільки шляхом використання спеціальних методів вивчення громадської думки, забезпечення адекватної емпірично-соціологічної рефлексії транскордонного співробітництва.

Тому в реалізації грантового проекту виникла необхідність у другому етапі – *«Методологічне та методичне забезпечення емпіричного соціологічного дослідження транскордонного співробітництва у Карпатському регіоні»*. На цьому етапі здійснюється розробка теоретичних засад соціологічного аналізу ТКС, а також проводиться соціальна апробація отриманого знання через його імплементацію в пілотному емпіричному соціологічному дослідженні транскордонного співробітництва

населення Закарпатської області та сусідніх Кошицького і Пряшівського країв Словаччини.

Об'єктом дослідження є транскордонне співробітництво у Карпатському регіоні.

Поняття «емпіричне соціологічне дослідження транскордонного співробітництва» означає як аналіз формування та розвитку самого емпірично-соціологічного знання про явище «транскордонного», так і дослідження прийомів та методів, що використовуються в емпірично-соціологічному пізнанні цього важливого феномену соціальної дійсності.

Мета цієї монографії, що є складовою результатів проекту – висвітлення методології та інструментарію соціологічного аналізу транскордонного співробітництва у Карпатському регіоні.

Монографія складається з двох частин. У першій представлено теоретико-методологічні засади емпіричного соціологічного дослідження ТКС, у другій – його методика.

У книзі використано доробок Інституту транскордонного співробітництва (м.Ужгород), який я очолюю впродовж майже п'ятнадцяти років. Інститутом успішно реалізовано чимало міжнародних науково-практичних проектів за Програмами Європейського Союзу з розвитку транскордонного співробітництва ЄІСП Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна 2007-2013 рр.; міністерств закордонних справ Фінляндії та Норвегії; Норвезького фінансового механізму; Міжнародного Вишеградського фонду; Міжнародного фонду «Відродження»; Брюссельського центру Нью-Йоркського інституту «Схід-Захід», Міжнародного фонду «Сакасава» та Нью-Йоркського Інституту «Схід-Захід». До виконання тих чи інших проектів долучилися провідні соціологи України та сусідніх країн, такі як, доктор соціологічних наук, член-кореспондент НАН України, заступник директора Інституту соціології НАН України Є.Головаха, доктор соціологічних наук, професор, Генеральний директор ТНС-Україна М.Чурилов, доктор соціологічних наук, професор Львівського національного університету ім. І. Франка Н.Черниш, професор Університету ім.Корвіна (Будапешт, Угорщина) П. Томаш, віце-президент Словацької академії наук (м.Братислава, Словаччина) Л.Фалтян та інші.

Відповідальність за достовірність викладеного в дослідженні фактичного матеріалу несуть автори, а зроблені оцінки є їх особистим поглядом на проблему. Дослідження виконано в рамках реалізації проекту, що отримав грантову підтримку Державного фонду фундаментальних досліджень.

Сергій Устич

Частина 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЕМПІРИЧНОГО СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

С.Устич, А.Ровт, О.Бенчак

СИСТЕМНА МЕТОДОЛОГІЯ В СОЦІОЛОГІЧНІЙ РЕФЛЕКСІЇ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У КАРПАТСЬКОМУ РЕГІОНІ

Для ефективного аналізу та управління сучасними транскордонними процесами виключне значення має методологія системного дослідження суспільства (системна методологія). Під системною методологією, зазвичай, розуміють сукупність принципів, підходів, пізнавальних знарядь, за допомогою яких здійснюється системне дослідження об'єктів, а також системне мислення та системну поведінку [1].

Істинне справжнє тільки як система - вже свого часу казав Г.В.Гегель [2]. Плутанина і суперечності, характерні для широкого спектру сучасних соціологічних теорій, змушують зробити незаперечний висновок: соціальні явища повинні розглядатися як «системи», - підкреслював батько сучасної науки про системи Л. фон Берталанфі [3].

Відкриття феномену системної, неадитивної якості природи та суспільства слід віднести до найбільш значимих відкриттів людства.

Становлення системних розробок та системної методології як нового напрямку дослідницької діяльності характерне для розвитку науки другої половини ХХ ст. Головним завданням системних досліджень прийнято вважати, з одного боку, аналіз і конструювання систем різного типу, а з другого — керування природними системами. *Головний дослідницький принцип системних досліджень — розглядати об'єкти, явища,*

процеси об'єктивного світу як системи, тобто як сукупність взаємопов'язаних компонентів, що творять певну цілісність.

Важливість системних досліджень визначається двома групами взаємозумовлених факторів. Одна з них має об'єктивно-практичний характер і пов'язана з різким посиленням у сучасних умовах інтегральних характеристик об'єктів. Без сумніву, інтегральність структури як така є загальною і незмінною властивістю феноменів об'єктивної (в тому числі соціальної) реальності. Однак рівень розвитку системної характеристики об'єктів на різних етапах історії природи та людини був неоднаковий.

Ступінь інтегральності об'єктів, явищ і процесів неухильно зростає разом з поступальним розвитком світу, з підвищенням рівня його організації (ускладненням зв'язків). Важливу роль у прискоренні цього природно-історичного процесу відіграло виникнення та неухильне зростання доцільної діяльності людини.

Це особливо яскраво проявилось в умовах сучасних радикальних науково-технічних змін. Активність суб'єкта, що нині помітно зросла, стала причиною докорінної зміни співвідношення природного і штучного начал на користь останнього. Спираючись на досягнуті наукові відкриття і технічні винаходи, людина в багатьох природних системах не без успіху видозмінює ті чи інші ланки структури з метою вплинути на поведінку всієї органічної цілісності або ж навіть надати їй нової, потрібної людині якості.

З відтворення аналогів природних структур почалося конструювання складних штучних об'єктів. Аналіз, облік і використання інтегративної якості став, отже, насущною потребою людської діяльності. *Ігнорувати системність об'єктів, явищ і процесів виявилось з практичної точки зору неможливо, а в багатьох випадках — навіть небезпечно.* У зв'язку з надзвичайно високим ступенем взаємозалежності явищ сучасний світ став системно вразливим. Прикладами цієї вразливості можуть служити випадки порушення, деформації, а то й руйнування балансу багатьох екологічних систем.

Тенденція до підвищення рівня організації, ускладнення структури об'єктів, процесів, явищ об'єктивної реальності постійно посилюється. Природно, що разом з цією тенденцією зростає і практичний інтерес до системних досліджень.

У тісному взаємозв'язку з об'єктивно-практичними обставинами, значною мірою і на їхній основі розвивається друга група факторів, які зумовлюють важливість системних досліджень.

Маються на увазі обставини, що стосуються поглиблення природничо- і суспільно-наукових досліджень, які розвиваються іманентно. На певному щаблі розвитку цього процесу були створені необхідні методолого-теоретичні передумови виникнення якісно нових — системних досліджень. До таких передумов належать вчення про будову атома, важливі відкриття структурної лінгвістики, інші досягнення науки. У світлі

цих природничо-наукових даних стало очевидним, що *системна якість є однією з основних рис суті об'єктів, явищ і процесів об'єктивної реальності, яка значною мірою визначає їхню якісну самобутність*. З'явилася окрема наука — кібернетика, основним завданням якої є розроблення принципів керування складними динамічними системами природного і штучного походження. Дедалі частіше підкреслюється важливість «мистецтва системного мислення» [4].

Поняття «система», «системний підхід», «системний аналіз» стали сьогодні синонімами найновіших підходів у дослідженні соціальної дійсності.

Однак не можна не помітити, що апелювання до системності (доречні і не зовсім) стали перетворюватися у свого роду дослідницьку моду, що, звичайно, не йде на користь науці.

Періодом бурхливого розвитку системно-методологічного знання була друга половина ХХ століття. Саме в цей період з'явилася класична робота Л.фон Берталанфі із загальної теорії систем «Головна системна теорія» і видатна праця Т. Парсонса (Parsons) «Соціальна система». У 1972 році США і Радянський Союз створили у Відні Міжнародний інститут прикладного системного аналізу. В самому ж СРСР з ініціативи академіка Д.Гвішіані у 1967 році виник Всесоюзний інститут системних досліджень Державного комітету із науки і техніки – унікальна, як на той час, структура, якій, загалом, вдавалося уникати ідеологічної цензури і здійснювати системно-методологічні розробки найвищої якості. Ці розробки і сьогодні можуть слугувати для системологів зразком. Наступником цієї науково-дослідної установи став створений у 1992 році Інститут системного аналізу РАН. Починаючи ж із 2006 року працювала російська наукова школа «Філософія і методологія системних досліджень» під керівництвом В.Н.Садовського.

В Україні в останні десятиліття активно розроблявся аспект пізнання складних природних та соціальних систем, пов'язаний із синергетикою. Цій проблемі, зокрема, присвячені роботи Л.Д.Бевзенко [5], В.Й.Сугакова [6], А.В.Свідзинського [7].

Завдяки зусиллям системологів під керівництвом М.З.Згуровського нового розвитку набули ідеї прикладного системного аналізу, в тому числі стосовно соціальної дійсності [8], [9].

Також велася активна робота з імплементації новітніх знань із теорії систем і системної методології в навчальний процес університетів та інших вищих навчальних закладів. Цьому сприяли підготовка навчальних посібників, наприклад, авторства Ю.П.Сурміна [10], В.М.Охріменка, Т.Б.Воронкової [11], та запровадження спеціальних курсів, зокрема на філософських чи соціологічних факультетах (Київський, Харківський, Львівський університети).

Сьогодні існує також великий масив прикладних, конкретно-системних досліджень соціальних процесів. Сформовано потужний організа-

ційний потенціал цих досліджень. За оцінками фахівців, тільки наукових журналів, присвячених висвітленню проблем системності (наприклад, добре відомий у колі фахівців «Міжнародний журнал із загальних систем» - «International Journal of General Systems» [12] (що видається із 1974 року) у світі більше ста. Вчених, які активно займаються аналізом методологічних і прикладних питань системної організації, - більше тисячі [13].

Це, на думку авторів, дає підстави для висновку про конституювання системних досліджень суспільства у відносно самостійну, потужну сферу теоретико-методологічної рефлексії соціальної дійсності і перетворювальної діяльності людини – *соціальну системологію (social systemology) чи соціальну системну науку (social systems science)*¹.

Значення системної методології для дослідження транскордонних явищ зумовлюється, зокрема, тим, що вона як інструмент інтегративного аналізу спроможна адекватно відобразити природню, органічну єдність вельми різних за своєю природою факторів, що впливають на кордони – від суб'єктних до матеріально-речових. Крім того, системна методологія забезпечує аналіз як функціональних, так і динамічних характеристик транскордонних явищ, допомагає розкриттю складного механізму функціонування та розвитку транскордонних процесів. Нарешті, системна методологія із її потужним апаратом прикладних розробок здатна перевести лімологічні² дослідження з категорії переважно описових в розряд практично необхідних.

Усвідомлення необхідності *переведення теоретичних та практичних розробок проблем кордонів на якісно новий рівень – від переважно монофакторного аналізу до міждисциплінарних досліджень - все* більше поширюється серед дослідницького загалу в світі [14]. До жалю, в колі українських вчених це усвідомлення в достатній мірі поки не утвердилося. Як зазначає Н.Мікула, «... у даний час у вітчизняній науці відсутні системні дослідження транскордонних регіонів та транскордонного співробітництва» [15].

¹ Кожен із цих термінів має своє походження. Як зазначають дослідники історії розвитку системної теорії, поняття «системологія» (від др.-грецьк. σῶστημα — ціле, що складається із частин; λόγος (від грецьк. λόγος — «слово», «думка», «смысл», «поняття») вперше було використано в 1965 році І.Б.Новиком для означення теорії організації систем. Потім це поняття використовувалося й іншими вченими, зокрема В.Т.Куликом, Б.С.Флейшманом, В.В.Дружиніним, Д.С.Конторовим. Зараз це означення більше використовується в державах колишнього СРСР, хоча має поширення і серед фахівців країн Західної Європи і Америки. Все ж у науковому товаристві цих країн домінуючим терміном є «systems science» (системна наука), яким позначають міждисциплінарну теорію, що вивчає природу складних систем у природі, суспільстві і науці. Не вдаючись до детального аналізу понять «системологія» і «системна наука», автор вважає, що загалом їх зміст можна розглядати як ідентичний.

² Лімологія – наука про кордони.

Системне соціологічне відображення кордонів та транскордонних потоків відбувається як на рівні теоретичного аналізу цих явищ, так і на рівні прикладних конкретно-соціологічних досліджень. Що стосується теоретичних соціологічних розробок, то сьогодні вони, як правило, тісно переплетені з іншими напрямками пізнання феномену транскордонних явищ (історією, політичною географією, геополітикою, економікою тощо) і поки не виокремлені в окрему галузь соціологічного знання³. Підтвердженням цього є і останні ґрунтовні дослідження новітніх транскордонних процесів, авторами яких є відомі європейські фахівці, в тому числі соціологи, такі, як Д.Скотт [16].

Спробу в якійсь мірі заповнити прогалину в теоретичній рефлексії транскордонного співробітництва на засадах системної методології була зроблена Інститутом транскордонного співробітництва (ІТС) та його партнерами в ході реалізації міжнародного науково-практичного проекту «Кордони для людей».

Проект був підготовлений Інститутом транскордонного співробітництва (м. Ужгород, Україна) разом із угорськими, словацькими та румунськими партнерами в рамках Програми ENPI (2007-20013 рр.) Європейського Союзу. Він реалізовувався протягом 2010-2012 рр.

Загальною метою Проекту стала оптимізація управління транскордонним співробітництвом сусідніх регіонів Румунії, Словаччини, Угорщини та України. Головним підсумком Проекту є створення *системи індексації та моніторингу транскордонного співробітництва та методики її соціальної імплементації*. Не вдаючись до її детального аналізу⁴, зазначимо, що *система індексації та моніторингу транскордонного співробітництва (СІМ) в Європі - це комплекс теоретичних та організаційно-практичних заходів, яки й забезпечує коректний аналіз і порівняння загальних і відмінних рис, а також тенденцій розвитку транскордонного співробітництва в різних регіонах Європи з метою підвищення його ефективності, перш за все шляхом оптимізації управління*. СІМ є *універсальною моделлю аналізу та оптимізації управління транскордонним співробітництвом* як на новому Східному кордоні в цілому, так і в його окремих сегментах, зокрема.

Умовою ефективного управління об'єктом, як уже зазначалося, є наявність *релевантного, цілісного знання* про нього, яке, окрім того, по-

---

³ В літературі зустрічаються матеріали, наприклад, авторства Й.Бороча (J.Borocz), в яких при дослідженні транскордонних явищ оперується терміном «sociology of borders», який, проте, поки не знайшов широкого використання і визнання.

⁴ Виклад методологічних та методичних засад індексації та моніторингу транскордонного співробітництва міститься в розробках Інституту транскордонного співробітництва [Оптимізація системи транскордонного співробітництва, 2012], [Посібник із індексації та моніторингу транскордонного співробітництва, 2012].

винно бути ще й оперативним, актуальним, тобто відслідковувати те чи інше явище в динаміці. А це, в свою чергу, створює умови для отримання прогнозного знання про об'єкт. Як зазначають Л.Хьєлл (Hjelle) і Д. Зіглер (Ziegler), «теорія повинна не тільки пояснювати минулі і сучасні події, але й прогнозувати майбутні. Вона повинна забезпечити основу для прогнозування результатів і подій, які ще не настали» [17].

Відомо, що таке знання можливо здобути тільки шляхом моніторингу. Під моніторингом розуміють систематичне спостереження і контроль за певним процесом з метою виявлення його відповідності бажаному результату. В часовому відношенні проводять коротко-, середньо- і довгостроковий моніторинг. Наприклад, короткостроковий моніторинг може охоплювати період 1 року, середньостроковий – 3-5 років, довгостроковий – 10-15 років.

Базою для організації моніторингу є результати разового (стартового) аналізу транскордонного співробітництва на новому Східному кордоні в цілому і на його сегментах – зокрема.

Щорічний моніторинг здійснюється експертами шляхом відслідковування змін параметрів та індексів ТКС.

Моніторування можливе за умови дотримання єдиної методології і методики оцінки рівня транскордонного співробітництва. За результатами моніторингів готуються доповіді, в яких, на основі проведеного аналізу, суб'єктам управління надаються політичні рекомендації для оптимізації ТКС.

На етапі проведення моніторингу ТКС:

- 1) параметри запропонованої системної моделі ТКС (та конкретизуючі їх індекси) повинні отримати кількісний та якісний виміри, оцінки;
- 2) має бути проведений аналіз отриманої інформації і підготовлені пропозиції щодо корегування розвитку ТКС для прийняття відповідних управлінських рішень.

У найбільш загальному вигляді алгоритм моніторингу можуть становити такі кроки.

1. Формування моніторингових груп. Залежно від масштабів і характеру об'єкта моніторування (багатосторонні чи білатеральні комплексні проекти, спеціалізовані галузеві програми ТКС і т.п.) конфігурація моніторингових груп може бути різною. Скажімо, у разі проведення глобального аналізу транскордонних потоків по всьому периметру НСК ЄС було б доречно утворити такі групи для здійснення моніторування ТКС у конкретних сегментах кордону, та групу з узагальнення інформації і підготовки загальних оцінок.

Кількість та персональний склад учасників групи повинні забезпечити їх ефективну та оперативну роботу. Бажано, щоб у кожній групі були представники різних країн. Позитивним було б і те, щоб разом із

експертами, які мають належну теоретичну підготовку, в групу входили представники органів державної влади і місцевого самоврядування. Зрозуміло, для забезпечення достовірності і широкого громадського визнання зроблених оцінок експерти зобов'язані бути максимально об'єктивними і неупередженими.

2. Вибір інструментарію. У процесі роботи використовуються кількісні й якісні методи оцінки параметрів та індексів моделі ТКС. Скажімо, при оцінці рівня транскордонного співробітництва з інфраструктурної розбудови кордону індекс «кількість контрольно-пропускних пунктів» оцінюється винятково у кількісний спосіб, індекс «ступінь інженерного облаштування» виражається через кількісні і якісні оцінки, а от «рівень прикордонного менеджменту» - з допомогою кількісних показників.

Кількісні оцінки можуть виступати в різних формах (статистичні ряди, таблиці, діаграми і т.п.). Якісні показники визначаються шляхом опису параметрів та індексів з наступною бальною оцінкою. Масштаб бальної шкали вибирається, виходячи з міркування зручності в користуванні, але він повинен бути єдиним для всіх параметрів та індексів (наприклад, 10-бальна шкала оцінок).

Бальні оцінки отримують всі індекси (навіть ті, що мають винятково кількісну форму).

3. Проведення індексних операцій. Для визначення синтетичних індексів використовується метод агломерації – тобто об'єднання, інтеграції різних первинних індексів у вторинний, узагальнений. У процесі оцінки рівня транскордонного співробітництва на новому східному кордоні ЄС доцільно використовувати три рівні індексної агломерації.

На першому – мікрорівні – експертами з окремих параметрів агломеруються їх індекси в єдиний параметрний індекс (наприклад, індекси рівня прикордонної торгівлі, обсягів інвестицій, кількості спільних підприємств інтегруються в індекс рівня економічного співробітництва).

На другому – мезорівні агломерації – зусиллями моніторингової групи визначаються синтетичні показники реалізації стратегічних цілей ТКС.

На третьому – макрорівні агломерації – тією ж групою виводиться загальний індекс рівня розвитку транскордонного співробітництва.

4. Вибір інформації. При визначенні індексів повинні використовуватися максимально об'єктивні, достовірні дані з обов'язковим посиланням на їх інформаційні джерела. Доцільно об'єднувати інформації з різних джерел для отримання більш повної картини процесу. При цьому має дотримуватися умова, що інформація з погляду її інтерпретації (розмірності), одиниць виміру і діапазонів змін приводиться до єдиної платформи.

Важливо також, щоб інформація стосувалася не тільки результатів процесів, а й тих факторів, які спричинили їх формування.

5. Презентація результатів індексування. Вся робота з оцінки транскордонного співробітництва повинна проводитися транспарентно. Її результати слід надавати не тільки органам управління, але і – в популярній, доступній для сприйняття формі – широкій громадськості, в тому числі, і публічно.

Ці результати повинні бути скомпоновані і представлені так, щоб унеможливити або мінімізувати вплив помилок, яких не вдалося уникнути при визначенні вихідних даних, на кінцеве значення індексів. Крім того, їх слід організувати таким чином, щоб помилки й огріхи можна було скоректувати в ході моніторингу.

В організаційному плані важливо подбати про створення належних умов для активної діяльності інституцій, які будуть забезпечувати організацію та проведення моніторингу (скажімо, Міжнародного інституту транскордонного аналізу та менеджменту, що започатковує свою роботу за результатами виконання проекту «Кордони для людей» чи Міжнародного центру соціологічного аналізу транскордонного співробітництва, який створений в процесі реалізації проекту «Кордони очима людей»). В ідеалі такі інституції повинні виконувати функції міжнародних рейтингових агентств, що спеціалізуються на оцінці транскордонних процесів, зокрема транскордонного співробітництва.

Звичайно, моніторинг вимагає також належного фінансового забезпечення. Враховуючи важливість справи, необхідні кошти можуть виділятися із структурних фондів Європейського Союзу, національних урядів країн-членів Східного партнерства, регіональних органів державної влади та місцевого самоврядування. На цю роботу можуть бути отримані і спонсорські внески.

Прикладом успішної організації та проведення масштабного соціального моніторингу може слугувати робота «Вимірювання соціальних змін в українському суспільстві. Соціологічний моніторинг (1992-2012)», виконана науковим колективом Інституту соціології НАН України на чолі з академіком НАН України В.М.Вороною [18].

Іншим таким прикладом є багаторічні моніторингові дослідження суспільних процесів у Польщі «Соціальний діагноз», які проводяться під керівництвом професора Я.Чапінського [19].

У якому ж стані є нині системна емпірично-соціологічна рефлексія транскордонних процесів?

Найперше розглянемо діяльність у цій царині Європейського Союзу.

Відомо, що вивченням суспільних настроїв у цьому об'єднанні держав займається уповноважена структура, що зветься Євробарометром. Євробарометр (англ. *Eurobarometr*) — міжнародний проект регулярних опитувань громадської думки, що здійснюється під егідою Європейської Комісії [401]. Одним з основних партнерів Євробарометру є група Taylor

Nelson Sofres (TNS) – світовий лідер в галузі маркетингових досліджень «на замовлення» [20].

Аналіз опублікованих Євробарометром упродовж чотирьох десятиліть, і особливо в останні роки (після розширення Європейського Союзу на Схід) матеріалів показує, що, на жаль, серед них немає спеціальних досліджень проблем прикордоння, тим більше присвячених транскордонним процесам на новому Східному кордоні Європейського Союзу. Тільки в одному з досліджень, проведеному в 2006 році і присвяченому наслідкам розширення ЄС, у дотичній формі порушуються і деякі питання функціонування кордонів та сучасного розвитку прикордонних регіонів [21].

Це – досить дивно, адже поза належною увагою опинився пласт гострих проблем, що викликають постійні дискусії у самому Європейському Союзі (перш за все, це проблеми міграції та безпеки). Для порівняння: інше відомство Європейського Союзу, що опікується статистикою – Євростат – в останні роки активно і цілеспрямовано займається розробленням проблематики кількісної оцінки транскордонних процесів («транскордонною статистикою»), передусім на новому Східному кордоні ЄС [22]. Цим проблемам, зокрема, була присвячена загальноєвропейська конференція керівників статистичних відомств та науковців, що відбулася в Кракові в 2011 році. Безумовними європейськими лідерами розробки проблем транскордонної статистики є польські вчені і практики.

У тій чи іншій мірі емпірично-соціологічні дослідження проблематики прикордоння та транскордонного співробітництва проводилися також окремо країнами – західними і східними сусідами України.

Скажімо, в Угорщині така робота здійснюється Будапештським науковим університетом ім. Лоранда Етвеша (ТОВ «Аріос» з інформатики, консалтингу та надання послуг) [23], а також Інститутом суспільних наук TARKI [24]. В Білорусі конкретно-соціологічними дослідженнями транскордонних процесів, зокрема малого прикордонного руху, займається Білоруський інститут стратегічних досліджень [25].

Що стосується України, то проблематика прикордоння і транскордонних процесів, звичайно ж, не може не цікавити наших соціологів. Ще в далекому 1988 році в Ужгородському державному університеті була створена одна з перших в Україні лабораторія соціологічних досліджень, в якій активно працювали відомі сьогодні українські соціологи кандидат філософських наук, доцент Ужгородського національного університету О.В. Пелін та доктор соціологічних наук, провідний науковий співробітник Інституту соціології НАН України, директор Центру соціальних і політичних досліджень «Соціс» О.Г. Стегній. Лабораторії також всіляко допомагав нині доктор соціологічних наук, провідний науковий співробітник Інституту соціології НАН України, Генеральний директор TNS

Україна М.М. Чурилов. Лабораторією був отриманий цінний матеріал щодо впливу транскордонних процесів на міжетнічні та міжконфесійні відносини у прикордонному регіоні. На жаль, вкрай обмежені ресурси не дозволили у той час провести повноцінне дослідження з прикордонної тематики.

Друга, вже більш вдала спроба здійснити таке дослідження була зроблена в 2007 році. Тоді новостворений Інститут транскордонного співробітництва виступив ініціатором і замовником пілотного соціологічного дослідження «Новий Східний кордон Європейського Союзу: питання транспарентності, безпеки і транскордонного співробітництва (Польща, Словаччина, Угорщина, Україна)». Це дослідження було виконано під керівництвом кандидата соціологічних наук, доцента П.В. Токаря [26].

Ті чи інші аспекти новітнього транскордонного співробітництва знайшли своє відображення в інших проведених українськими соціологами дослідженнях як на центральному, так і на регіональному рівнях, причому не тільки на західному, але й на східному кордонах України. Так, в рамках міжнародного проекту за фінансової підтримки Програми Європейського Союзу ІНТАС (INTAS) в 2005-2007 роках було здійснено вивчення впливу транскордонного співробітництва на розвиток підприємництва у західних областях України. Методом цього дослідження стало поглиблене інтерв'ю для кейс-стаді із застосуванням напівструктурованих схем [27].

Значні можливості для здійснення масштабної і цілісної роботи із соціологічного відображення сучасних транскордонних процесів відкриває реалізація проекту «Кордони очима людей», що виконувався Інститутом транскордонного співробітництва разом із партнерами за програмою ENPI Європейського Союзу в сегменті Угорщина – Словаччина – Румунія – Україна.

Загальною метою проекту є формування соціологічного сервісу транскордонного співробітництва сусідніх регіонів Угорщини, Словаччини, Румунії та України. Специфічними цілями: 1) розроблення методології та інструментарію соціологічного аналізу транскордонного співробітництва; 2) створення Міжнародного центру соціологічного аналізу транскордонного співробітництва (МЦСА) як спеціального механізму міжнародного моніторингу транскордонних процесів, що забезпечить надійний «зворотний зв'язок» між органами управління транскордонного співробітництва та їх безпосередніми учасниками – населенням прикордонних регіонів Угорщини, Румунії, Словаччини та України; 3) проведення стартового міжнародного соціологічного дослідження транскордонного співробітництва сусідніх регіонів Угорщини, Словаччини, Румунії та України; 4) розроблення навчально-методичного пакету курсу «Соціологія транскордонних процесів» для впровадження у навчальний

процес вищих навчальних закладів сусідніх регіонів Угорщини, Словаччини, Румунії та України. Період реалізації проекту: 06.2012 – 05.2014. Аплікантом проекту є Інститут транскордонного співробітництва, м. Ужгород, Україна. Партнерами: KIUT Асоціація регіонального розвитку, м. Загонь, Угорщина, Ужгородський національний університет, м.Ужгород, Україна.

До виконання проекту були залучені провідні фахівці-соціологи, зокрема з України, Словаччини, Угорщини, Румунії.

В основі соціологічної рефлексії сучасних транскордонних явищ лежить методологія системного дослідження суспільства, зокрема її основних принципів: принципу єдності суспільних суб'єктів, діяльності, відносин; принципу соціального зумовлення; функціонально-генетичного принципу.

Ці принципи, в свою чергу, реалізуються в якісній моделі соціальної системи, яка слугує методологічною відмичкою до аналізу всієї різноманітності суспільних явищ, у тім числі і тих, що пов'язані з кордонами та транскордонними процесами.

Вкрай важливою вимогою до методології сучасного конкретно-соціологічного дослідження є належний потенціал її імплементаційної спроможності. Зберігаючи необхідний рівень своєї уніфікованості, ця методологія повинна забезпечувати тому чи іншому апліканту (залежно від його конкретних потреб і умов – організаційних, фінансових, часових тощо) необхідний «коридор свободи» у виборі інструментів дослідження, тобто зробити цей вибір достатньо інваріантним. У зв'язку з цим у пакет дослідження поряд із класичним способом зняття інформації через масове анкетне опитування (face to face) входять і «простіші» форми отримання соціологічного знання – експертне і телефонне опитування. Проблеми використання комбінованих методів соціологічних досліджень ґрунтовно аналізує О.В.Пелін [28].

Проведення соціологічного дослідження в різних культурах та наступний порівняльний аналіз його результатів вимагає від дослідника врахування низки методологічних особливостей. Ці особливості були визначені експертами проекту під керівництвом М.М.Чурилова. Мова, зокрема, про наступне.

Концепція рівноцінності має вирішальне значення у проведенні та оцінюванні результатів крос-культурного дослідження [29]. Рівноцінність у такому дослідженні може бути визначена як стан або умова подібності в концептуальному значенні та в емпіричному методі між культурами, що створює можливість для порівняння цих культур. Питання рівноцінності належить до кожного з окремих аспектів проведення будь-якого соціологічного дослідження, але у разі проведення дослідження в різних культурах та країнах виникають суто специфічні

вимоги як-то можливість порівняння мови і перекладу, існування культурних наборів реакцій в отриманих емпіричних даних.

Основною проблемою крос-культурного дослідження є перевірка рівноцінності значення загального теоретичного підґрунтя, а також значимості та важливості висунутих специфічних гіпотез. З'ясування рівня рівноцінності або нерівноцінності гіпотез дозволяє відповісти на запитання: наскільки важливість гіпотези для представників однієї культури є важливою або значимою для людини іншої культури.

Серед численних методологічних проблем крос-культурного дослідження є: визначення виду дослідження, визначення культури, формування вибіркової сукупності, визначення перемінних, мовні перешкоди та дослідницькі процедури.

Найбільш поширеним видом крос-культурного дослідження перевірки гіпотези є порівняння двох або більше культур щодо певної змінної (власне предмета дослідження). Інший вид такого дослідження встановлює причину виникнення культурних відмінностей, коли дослідник вимірює інші змінні, які можуть бути пов'язані з установленими відмінностями. В такому підході культура є загальною дефініцією, яка сама по собі не має ніякої пояснювальної цінності і об'єднує всі види відмінностей поведінки між культурними групами. Тому з методологічної точки зору культурою можна вважати широкий набір нерідко слабо пов'язаних незалежних змінних. Відтак культуру як неспецифічну змінну слід замінити більш специфічними змінними для більш достовірного пояснення культурних відмінностей. Такі змінні мають назву змінних середовища і повинні вимірюватися для визначення ступеня, в якому вони можуть статистично пояснити культурні відмінності. Якщо змінна середовища не пояснює всі відмінності між культурами, тоді інші змінні середовища повинні бути включені в наступні дослідження для пояснення не розкритих поки відмінностей між культурами, доки не будуть пояснені всі відмінності.

У крос-культурних дослідженнях одиницями аналізу можуть виступати країни або культури. Джерелом емпіричних даних можуть бути респонденти-представники цих культур, але нерідко такого роду дані є сумарними або усередненими для кожної культури, і саме ці значення використовуються як підґрунтя для кожної культури. До цього виду дослідження належить екологічний аналіз та аналіз рівня культури. Прикладами аналізу екологічного рівня можуть слугувати дослідження культурних цінностей різноманітних культур.

Варто зважати на відмінності в інтерпретаціях результатів, отриманих на базі дослідження екологічного або індивідуального рівня. Взаємозв'язок між культурною змінною та обраною змінною на екологічному рівні не обов'язково означає, що такий взаємозв'язок існує на індивідуальному рівні. Такий взаємозв'язок може існувати або не існувати

на індивідуальному рівні в рамках культури, що вивчається, а якщо існує, то може бути як прямим, так і зворотним.

Зазначені методологічні засади були реалізовані при підготовці опитувальників для емпірично-соціологічного дослідження ТКС у Карпатському регіоні, співрозробниками яких є автори (додаток ?).

Емпірично - соціологічне відображення транскордонних процесів (зокрема транскордонного співробітництва) та практичне використання отриманої в результаті цього відображення емпірично-соціологічної інформації є частиною *системи інформаційного сервісу* транскордонного співробітництва.

Соціологічний сервіс транскордонного співробітництва – це система наукових і організаційно-практичних заходів, що забезпечує виконання функцій отримання (добування), введення чи збору, зберігання, пошуку, обробки, передачі та практичного використання соціологічної інформації щодо генеалогії, актуального перебігу та прогнозованого розвитку сучасних транскордонних процесів (зокрема транскордонного співробітництва).

Соціологічний сервіс ТКС повинен виконувати дві основні функції:

а) *функцію генерування адекватної, всебічної та повної інформації* про потреби й інтереси людей, які вони виражають у своїх оцінках процесів, що відбуваються на кордоні та довкола нього;

б) *функцію коригування управління*, яка полягає в максимально повному врахуванні цих оцінок при підготовці та прийнятті відповідних управлінських, найперше, політичних рішень.

Соціологічний сервіс транскордонного співробітництва (СТ) має *власну структуру*, яку можна розглядати через призму різних критеріїв. З точки зору компонентного складу СТ є *сукупністю елементів (блоків): а) власне інформаційного, б) інституційно-організаційного, а також в) персоналу.*

Інформаційний блок соціологічного сервісу транскордонного співробітництва включає в себе *теоретичний, конкретно-соціологічний та інформаційно-довідковий сегменти.*

Інституційно-організаційний блок складає *мережа дослідницьких та науково-практичних установ*, що забезпечують розробку теоретичних і практичних аспектів соціологічного моніторингу, необхідне для її роботи *обладнання та програмне забезпечення.*

Блок персоналу включає *кваліфікованих співробітників менеджменту, міжнародний експертний актив, майбутніх фахівців з соціологічного аналізу транскордонного співробітництва.*

Розбудова соціологічного сервісу транскордонного співробітництва здійснюється спільними зусиллями суб'єктів ТКС із різних країн.

Що стосується персоналу соціологічного сервісу транскордонного співробітництва, то в ході підготовки і реалізації проекту «Кордони

очима людей» сформовано висококваліфіковане *міжнародне експертне співтовариство* (фахівці із числа науковців, представників органів державної влади та місцевого самоврядування, активістів громадських організацій із різних країн).

Це, зокрема:

- професор, директор Центру соціології Університету Корвіна (м. Будапешт) Пал Томаш; професор, директор Інституту прикладної комунікації (м. Ніредьгаза) Юдіт Керуло (Угорщина);

- провідний науковий співробітник Інституту соціології Словацької Академії Наук Любомир Фалтян та його колега пані Марія Струсова (Словаччина);

- старший науковий співробітник Повітового музею Сату-Маре Люба Горват, старший науковий співробітник Повітового музею Сату-Маре Паула Віраг (Румунія);

- доктор соціологічних наук, професор, заступник директора Інституту соціології АН України Євген Головаха; доктор соціологічних наук, провідний науковий співробітник Інституту соціології АН України, Генеральний директор TNS-Україна Микола Чурилов; доктор соціологічних наук, провідний науковий співробітник Інституту соціології АН України Олександр Стегній; доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри історії та теорії соціології Львівського національного університету ім. І. Франка Наталія Черниш; доктор соціологічних наук, завідувач кафедри фундаментальних досліджень факультету соціальних та гуманітарних наук Міжнародного Соломонового університету Наталія Отрешко (Україна).

Експерти взяли активну участь в розробці методологічних і методичних проблем, пов'язаних із реалізацією проекту. Проведені засідання робочих груп, на яких уважно аналізувалися внесені пропозиції. Абсолютна більшість із цих пропозицій була врахована відразу. Деякі будуть реалізовані згодом. Відрадно, що всі вони мали виключно конструктивний характер і суттєво поліпшили якість концепції емпіричного соціологічного дослідження транскордонного співробітництва та опитувальників.

Виключне значення має також *підготовка фахівців для соціологічного сервісу* у вищих навчальних закладах прикордонних регіонів Угорщини, Словаччини, Румунії, України. Для вирішення цього завдання *розроблена та надрукована робоча програма навчального курсу «Соціологія транскордонних процесів» (англійською, угорською, словацькою, румунською, українською мовами) та підготовлені матеріали лекцій для цього курсу.*

У ході імплементації проекту «Кордони очима людей» чимало зроблено для створення *інформаційно-довідкового сегменту соціологічного сервісу* транскордонного співробітництва, без якого неможлива транскордонна комунікація.

Підготовлені Словник соціологічних термінів транскордонного співробітництва 8 мовами (англійською, українською, угорською, словацькою, чеською, польською, румунською, молдовською), а також Глосарій соціологічних термінів транскордонного співробітництва 8 мовами.

Створено передбачений проектом *організаційний механізм* соціологічного сервісу – *Міжнародний Центр соціологічного аналізу транскордонного співробітництва*. Розроблені його Стратегія розвитку та Статут. *Формується інфраструктура майбутнього Центру*. За рахунок проектного фінансування вирішені питання *матеріально-технічного та програмного забезпечення*.

Міжнародний Центр соціологічного аналізу транскордонного співробітництва стане *важливою ланкою міжнародної мережі соціологічного сервісу ТКС*.

Отримати адекватну, релевантну і вичерпну інформацію – це тільки частина роботи із соціальної імплементації методології системного дослідження. Інша її частина полягає в тому, щоб *а) препарувати отриману інформацію, надати їй зручну для користувача форму; б) донести в прийнятний спосіб цю інформацію до суб'єктів управління транскордонним співробітництвом та переконати їх у необхідності її практичного використання; в) чітко градувати поставлені практичні завдання у часовому вимірі: коротко-, середньо- і довгостроковому*.

Ці вимоги в найбільш загальному вигляді стосуються *підготовки та реалізації практичних рекомендацій з оптимізації транскордонних процесів (транскордонного співробітництва)*. Їх належне дотримання робить ці рекомендації по-справжньому важливими і дійовими.

Література:

1. Janiček P. Systémové pojetí vybraných oborů pro techniky. Hledání souvislostí / Janiček P. - Brno: Akademické nakladatelství, 2007. – 1450 s.
2. Гегель Ф.Г. Энциклопедия философских наук - Философия природы / Гегель Ф.Г. Сочинения в 14 томах. – М.: Государственное издательство. – 1934. - Т. 2.
3. Бертуланфи Л. Общая теория систем – обзор проблем и результатов / Бертуланфи Л. // Системные исследования. Ежегодник. - 1979. - С.4-35.
4. Макдермотт И., О'Коннор Дж. Искусство системного мышления: необходимые знания о системах и творческом подходе к решению проблем / Макдермотт И., О'Коннор Дж. [Электронный ресурс]. - URL: http://vocv.at.ua/_ld/0/65_AS.pdf .
5. Бевзенко Л. Д. Социальная самоорганизация. Синергетическая парадигма: возможности социальных интерпретаций / Бевзенко Л. Д. — К.: Ин-т социологии НАН Украины, 2002. — 347 с.
6. Сугаков В. Й. Основы синергетики / Сугаков В. Й. — К.: Обереги, 2001. — 287 с.
7. Свідзинський А.В. Синергетична концепція культури / Свідзинський А.В. – Луцьк: Вежа, 2008.– 696 с.
8. Згуровський М.З., Панкратова Н.Д. Системний аналіз: проблеми, методологія, застосування / Згуровський М.З., Панкратова Н.Д. – К.: Наук. думка, 2005. – 744 с.

9. Згуровский М.З., Доброногов А.В., Померанцева Т. Исследование социальных процессов на основе методологии системного анализа / Згуровский М.З., Доброногов А.В., Померанцева Т. – К. Наук. думка. – 221 с.
10. Сурмин Ю. П. Теория систем и системный анализ: Учеб. пособие. / Сурмин Ю. П. — К.: МАУП, 2003. — 368 с.
11. Теорія систем та системний аналіз. Методичні вказівки до практичних занять / укладачі В.М.Охріменко, Т.Б.Воронкова. – Харків: ХНАМГ, 2012. - 24 с.
12. International Journal of General Systems [Електронний ресурс]. - Режим доступу:<http://www.tandfonline.com/action/journalInformation?journalCode=gg en20#.U4wrcrnWhhg>.
13. List of systems scientists [Електронний ресурс]. - URL: http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_systems_scientists.
14. Brunet-Jailly E. Theorizing Borders: An Interdisciplinary Perspective / Brunet-Jailly E. – Geopolitics. – 2005. - № 10. - P.633 – 670.
15. Мікула Н. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво/ Мікула Н. - Львів: Арал, 2012. - 394 с.
16. The EU – Russia Borderland. New contexts for regional co-operation / Edited by Heikki Eskelinen, Ilkka Liikanen and James W. Scott. - Oxford: Routledge. - 2013. - 238 p.
17. Hjelle L., Ziegler D. Personality Theories / Hjelle L., Ziegler D. B.: McGraw-Hill Inc., 1992. – p 35.
18. Українське суспільство 1992-2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / За ред. д.ек.н. В.Ворони, д.соц.н. М.Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2013. - 566 с.
19. Social Diagnosis / Edited by Janusz Chapinski, Tomasz Panek. – Warsaw: The Council for Social Monitoring, 2008. - 246 p.
20. Eurobarometr [Електронний ресурс] – URL: http://ec.europa.eu/public_opinion/index_en.htm.
21. Attitudes towards European Union Enlargement [Електронний ресурс] – URL: http://ec.europa.eu/public_opinion/index_en.htm.
22. Eurostat [Електронний ресурс] – URL: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/>.
23. Кордонне дослідження 2011. - [Електронний ресурс] - URL: <http://www.ariosz.hu/>.
24. Summary of the Hungarian-Ukrainian Case Study [Електронний ресурс] - URL: <http://www.tarki.hu/en/>.
25. Дождутся ли белорусы смягчения визового режима с ЕС [Електронний ресурс] - URL: <http://www.facenews.ua/articles/2014/239138/>.
26. Токар П. Нові реалії сучасних кордонів/ Токар П. – Ужгород: КП «Ужгородська міська друкарня», 2008. – 317 с.
27. Исакова Н., Красовская О., Грига В., Велтер Ф., Смоллбоун Д. Перспективы развития предпринимательства и трансграничное сотрудничество: анализ взаимовлияния на примере западноукраинских областей / Исакова Н., Красовская О., Грига В., Велтер Ф., Смоллбоун Д.– Социология: теория, методы, маркетинг. – 2008. - №2.- С. 151-164.
28. Пелін О.В. Комбіновані методи дослідження соціальних проблем Карпатського євро регіону / Пелін О.В. – Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. – 2013. - Вип.59-60. - С.192-196.
29. Стегній О.Г. Методологічні складності крос-культурних досліджень / Стегній О.Г. // Український соціум. – 2013. - №2 (45). – С. 99 – 112.

Частина 2.

МЕТОДИКА ЕМПІРИЧНОГО СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТКС ТА СОЦІАЛЬНОЇ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ЙОГО РЕЗУЛЬТАТІВ

Методичне забезпечення емпіричного соціологічного дослідження є складовою частиною проекту «Новітня історія транскордонного співробітництва в Карпатському регіоні».

Воно, найперше, містить блок матеріалів, що складають основу *організаційно-технічної частини дослідження: анкету для емпіричного соціологічного дослідження транскордонного співробітництва населення Закарпатської області України, пам'ятку для бригадира інтерв'юерів, звіт інтерв'юера, лист квотного відбору.* Також у цій частині монографії міститься *словник термінів емпіричного соціологічного дослідження транскордонного співробітництва (українською, англійською, словацькою мовами), а також глосарій основних понять емпіричного соціологічного дослідження словацько-українського ТКС.*

Дуже важливими видаються також *методичні розробки, які пов'язані із підготовкою фахівців із транскордонного співробітництва.* Це, найперше, *єдина в Україні навчальна програма для соціологів, розроблена науковцями Ужгородського та Львівського університетів.* Це також *навчальний курс «Теорія і практика транскордонного співробітництва в системі міждержавних відносин» для підготовки магістрів з галузі знань 29 «Міжнародні відносини».*

АНКЕТА ДЛЯ ОПИТУВАННЯ ЖИТЕЛІВ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ УКРАЇНИ

<u>АНКЕТА</u>							
<u>ДЛЯ ОПИТУВАННЯ ЖИТЕЛІВ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ УКРАЇНИ</u>							
КОНКУРСНИЙ ПРОЕКТ «НОВІТНЯ ІСТОРІЯ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У КАРПАТСЬКОМУ РЕГІОНІ» (Ф-77/3-2018), що виконується при грантовій підтримці Державного фонду фундаментальних досліджень							
1. НОМЕР ІНТЕРВ'Ю	2. КОД ІНТЕРВ'ЮЕРА	3. ДАТА ІНТЕРВ'Ю		4. ПОЧАТОК ІНТЕРВ'Ю		5. ТРИВАЛІСТЬ ІНТЕРВ'Ю (ХВИЛИН)	
		число	місяць	годин	хвилин		
6. ЗОНА ПРИКОРДОННОЇ ТЕРИТОРІЇ				ЗАПОРУКА: Я завіряю, що опитування проведено мною у відповідності з інструкцією методом особистого інтерв'ю з респондентом, відібраним за інструкцією, який не опитувався мною протягом останніх шести місяців Підпис інтерв'юера: _____ Прізвище, ініціали: _____ Підпис бригадира: _____			
<table border="1" style="margin: auto;"> <tr> <td style="width: 20px; height: 20px;">1</td> <td style="width: 20px; height: 20px;">2</td> </tr> </table>						1	2
1	2						
7. НАСЕЛЕНИЙ ПУНКТ							
<table border="1" style="margin: auto;"> <tr> <td style="width: 20px; height: 20px;"></td> <td style="width: 20px; height: 20px;"></td> </tr> </table>							
8. ТИП ПОСЕЛЕННЯ:	Велике місто (від 100 до 499 тисяч чол.) 1 Середнє місто (від 30 до 100 тисяч чол.) 2 Мале місто (від 10 до 30 тисяч чол.) 3 Селище міського типу (до 10 тисяч чол.) 4 Велике село (більше 1000 чол.) 5 Мале село (менше 1000 чол.) 6						

Добрий ранок/день/вечір. Мене звати (ПРІЗВИЩЕ, ІМ'Я, ПО БАТЬКОВІ). Я проводжу соціологічне опитування в рамках проекту «Новітня історія транскордонного співробітництва у Карпатському регіоні», що виконується при грантовій підтримці Державного фонду фундаментальних досліджень за конкурсним проектом Ф-77/3-2018. Ми вивчаємо думки населення прикордонної Закарпатської області України з різноманітних питань. Перед початком інтерв'ю я хочу наголосити, що не існує правильних або неправильних відповідей на жодне запитання анкети. Ми тільки хочемо дізнатися, що такі люди, як Ви, думають про транскордонне співробітництво. Ви можете бути впевнені, що Ваші відповіді залишаться суто між нами і будуть використані лише в узагальненому вигляді.

Q-UA 1.	Скільки років Ви постійно проживаєте у даній області?
Q-UA 2.	Скільки років Ваша сім'я постійно проживає у даній області?
ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ ПО КОЖНОМУ СТОВПЧИКУ.	

	Q-UA 1.	Q-UA 2.
Менше 5 років	1	1
Від 5 до 10 років	2	2
Від 10 до 20 років	3	3
Більше 20 років	4	4
Усе життя	5	5
ВАЖКО ВІДПОВІСТИ/ ВІДМОВА ВІД ВІДПОВІДІ	6	6

Q-UA 3.	Яке значення особисто для Вас, Вашої сім'ї мають відносини жителів Закарпаття з жителями прикордонних територій сусідньої Словаччини?
ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ.	

Дуже важливе	1
Достатньо важливе	2
Мало важливе	3
Практично не мають значення	4
ВАЖКО ВІДПОВІСТИ/ ВІДМОВА ВІД ВІДПОВІДІ	5

Q-UA 4.	Наскільки Ви вважаєте себе поінформованими щодо нинішніх відносин між жителями Закарпаття та прикордонних територій сусідньої Словаччини?
ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ.	

Добре поінформованим(ною)	1
Не дуже добре поінформованим(ною)	2
Взагалі не поінформованим(ною)	3
ВАЖКО ВІДПОВІСТИ/ ВІДМОВА ВІД ВІДПОВІДІ	4

Q-UA 4.1	Наскільки Ви вважаєте себе поінформованими щодо Програм транскордонного співробітництва в рамках Європейського інструменту сусідства і партнерства (ЄІСП) (2007-2013 рр.) та Європейського інструменту сусідства (ЄІС) (2014-2020 рр.)?
ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ.	

Добре поінформованим(ною)	1
Не дуже добре поінформованим(ною)	2
Взагалі не поінформованим(ною)	3
ВАЖКО ВІДПОВІСТИ/ ВІДМОВА ВІД ВІДПОВІДІ	4

Q-UA 4.2	Наскільки Ви вважаєте себе поінформованими про проекти словацько-українського транскордонного співробітництва, що фінансуються за допомоги Норвезького фінансового механізму та державного бюджету Словацької Республіки?
ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ.	

Добре поінформованим(ною)	1
Не дуже добре поінформованим(ною)	2
Взагалі не поінформованим(ною)	3
ВАЖКО ВІДПОВІСТИ/ ВІДМОВА ВІД ВІДПОВІДІ	4

Q-UA 5.	З яких джерел Ви зазвичай отримуєте інформацію про відносини між жителями Закарпаття та прикордонних територій сусідньої Словаччини?
ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ.	

Місцеві друковані видання	1
Загальнонаціональні друковані видання	2
Місцеве радіо	3
Місцеве телебачення	4
Загальнонаціональне телебачення	5
Інтернет	6
Відвідані конференції/семінари	7
Спілкування із родичами/друзями/колегами	8
Особистий досвід (подорожі/відпочинок, бізнесові чи культурні контакти/спортивні події і т.п.)	9
Інше (власний варіант відповіді)	10
НЕ ОТРИМУЮ ІНФОРМАЦІЇ ВЗАГАЛІ	11
ВАЖКО ВІДПОВІСТИ/ ВІДМОВА ВІД ВІДПОВІДІ	12

Q-UA 6.	Чи маєте Ви можливість отримувати інформацію, що надходить із різних джерел засобів масової інформації сусідньої Словаччини?
ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ ПО КОЖНОМУ ДЖЕРЕЛУ.	

		Так	Ні	Не користуюся
1	Із телепрограм	1	2	3
2	Із радіопрограм	1	2	3
3	Із друкованих джерел	1	2	3

Q-UA 7.	На Вашу думку, наскільки об'єктивно в засобах масової інформації висвітлюється тема відносин між жителями прикордонних територій України та сусідньої Словаччини?
ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ.	

Добре поінформованим(ною)	1
Не дуже добре поінформованим(ною)	2

Взагалі не поінформованим(ною)	3
ВАЖКО ВІДПОВІСТИ/ ВІДМОВА ВІД ВІДПОВІДІ	4

Q-UA 8.	Як Ви вважаєте, транскордонне співробітництво після укладення Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом відповідає...
----------------	--

МОЖЛИВО ДЕКІЛЬКА ВАРІАНТІВ ВІДПОВІДІ.

Найперше, інтересам всього Європейського Союзу	1
Найперше, інтересам України	2
Найперше, інтересам сусідніх із Україною країн, зокрема, Словаччини.	3
Взаємним інтересам ЄС, України та сусідніх із нею країн, зокрема, Словаччини.	4
Не відповідає інтересам жодної із сторін	5
Інше (власний варіант відповіді) _____	6
ВАЖКО ВІДПОВІСТИ/ ВІДМОВА ВІД ВІДПОВІДІ	7

Q-UA 9.	На Ваш погляд, який вплив мають історичні відносини Словаччини та України на сучасне транскордонне співробітництво їх сусідніх регіонів?
----------------	---

ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ.

Однозначно позитивний	1
Скоріше позитивний	2
Скоріше негативний	3
Однозначно негативний	4
ВАЖКО ВІДПОВІСТИ/ ВІДМОВА ВІД ВІДПОВІДІ	5

Q-UA 10.	Як Ви можете оцінити рівень транскордонного співробітництва Закарпаття із сусідніми регіонами Словаччини у економічній сфері (прикордонна торгівля, інвестиції, спільні підприємства тощо)?
-----------------	--

ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ ПО КОЖНОМУ ДЖЕРЕЛУ.

	Низький	Середній	Високий	ВВ
Рівень	1	2	3	4

Q-UA 11.	На Ваш погляд, який вплив на транскордонне співробітництво сусідніх регіонів України та Словаччини має запровадження безвізового режиму між Україною та Європейським Союзом ?
-----------------	--

ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ.

Однозначно позитивний	1
Скоріше позитивний	2
Скоріше негативний	3
Однозначно негативний	4
ВАЖКО ВІДПОВІСТИ/ ВІДМОВА ВІД ВІДПОВІДІ	5

Q-UA 12.	На Ваш погляд, який вплив на транскордонне співробітництво сусідніх регіонів України та Словаччини має ускладнення останнім часом двохсторонніх українсько-польських та українсько-угорських відносин?
-----------------	---

ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ.

Буде мати негативний вплив	1
Буде мати позитивний вплив	2
Не матиме впливу	3
ВАЖКО ВІДПОВІСТИ/ ВІДМОВА ВІД ВІДПОВІДІ	4

Q-UA 13.	Як часто Вам доводиться відвідувати сусідню Словаччину, що межує з Вашою областю?
-----------------	--

Один раз на кілька років	1
Кілька разів на рік	2
Кілька разів на місяць	3
Не доводилося відвідати жодного разу	4
ВАЖКО ВІДПОВІСТИ/ ВІДМОВА ВІД ВІДПОВІДІ	5

Q-UA 14.	Наскільки Ви задоволені можливостями та умовами відвідування сусідньої Словаччини?
-----------------	---

Повністю задоволений	1
Частково задоволений	2
Наскільки задоволений, настільки ж і незадоволений	3
Частково незадоволений	4
Зовсім незадоволений	5
НЕ ЗНАЮ/ НЕ ВІДВІДУЮ СУСІДНІ КРАЇНИ	6
ВАЖКО ВІДПОВІСТИ/ ВІДМОВА ВІД ВІДПОВІДІ	7

Q-UA 15.	Чи виникали у Вас проблеми із виїздом до сусідньої Словаччини?
-----------------	---

ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ.

Так	1
Ні	2
НЕ ЗНАЮ/ НЕ ВІДВІДУЮ СУСІДНІ КРАЇНИ	3
ВАЖКО ВІДПОВІСТИ/ ВІДМОВА ВІД ВІДПОВІДІ	4

Q-UA 16.	Якщо проблеми виникали, то які саме?
-----------------	---

ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ.

Проблеми із отриманням візи	1
Проблеми, пов'язані зі проходженням паспортного контролю	2

Проблеми, пов'язані зі проходженням митного контролю	3
Тривале очікування перетину кордону	4
Інше (власний варіант відповіді)	5
НЕ ЗНАЮ/ НЕ ВІДВІДУЮ СУСІДНІ КРАЇНИ	6
ВАЖКО ВІДПОВІСТИ/ ВІДМОВА ВІД ВІДПОВІДІ	7

Q-UA 17.	Будь ласка, оцініть роботу служб України, що забезпечують перетин державного кордону із Словаччиною за 5-бальною шкалою, де 1 – «Дуже погано», а 5 – «Дуже добре». Ви також можете обрати проміжне значення.
ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ ПО КОЖНОМУ РЯДКУ.	

		Дуже погано				Дуже добре	Не відвідував	ВВ
1	Митна служба України	1	2	3	4	5	6	7
2	Прикордонна служба України	1	2	3	4	5	6	7
3	Інші українські служби	1	2	3	4	5	6	7

Q-UA 18.	Будь ласка, оцініть роботу на кордоні служб сусідньої Словаччини, яку Вам доводилось відвідувати. Оцініть за 5-бальною шкалою, де 1 – «Дуже погано», а 5 – «Дуже добре». Ви також можете обрати проміжне значення.
ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ ПО КОЖНОМУ РЯДКУ.	

		Дуже погано				Дуже добре	Не відвідував	ВВ
1	Митна служба	1	2	3	4	5	6	7
2	Прикордонна поліція	1	2	3	4	5	6	7
3	Інші служби Словаччини	1	2	3	4	5	6	7

Q-UA 19.	Будь ласка, оцініть роботу консульських установ Словаччини, які, зокрема, здійснюють візове обслуговування жителів Закарпатської області. Оцініть за 5-бальною шкалою, де 1 – «Дуже погано», а 5 – «Дуже добре». Ви також можете обрати проміжне значення.
ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ ПО КОЖНОМУ РЯДКУ.	

		Дуже погано				Дуже добре	Не відвідував	ВВ
1	Генеральне консульство Словаччини в м. Ужгород	1	2	3	4	5	6	7

Q-UA 20.	Які, на Вашу думку, недоліки існують в роботі прикордонної та митної служби України?
Q-UA 21.	Які, на Вашу думку, недоліки існують в роботі консульської, прикордонної та митної служб Словаччини?
ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ ПО КОЖНОМУ СТОВПЧИКУ.	

	Q-UA 20.	Q-UA 21.
Недостатній рівень матеріально-технічного забезпечення	1	1
Високий рівень бюрократії	2	2
Корупція (хабарництво) серед працівників	3	3
Недостатній рівень культури обслуговування	4	4
Повільне і байдуже обслуговування	5	5
Інші (власний варіант відповіді)	6	6
Немає недоліків	7	7
НЕ ЗНАЮ/ НЕ ВІДВІДУЮ СУСІДНІ КРАЇНИ	8	8
ВАЖКО ВІДПОВІСТИ/ ВІДМОВА ВІД ВІДПОВІДІ	9	9

Q-UA 22.	Наскільки, на Ваш погляд, в Закарпатській області забезпечені права національних меншин (різних національностей, що проживають на Закарпатті)?
ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ.	

Забезпечені повністю	1
Забезпечені в основному	2
Скоріше не забезпечені	3
Повністю не забезпечені	4
ВАЖКО ВІДПОВІСТИ/ ВІДМОВА ВІД ВІДПОВІДІ	5

Q-UA 23.	Як у Вашому населеному пункті ставляться до представників національних меншин?
ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ.	

Повністю толерантно (поважно)	1
В основному толерантно (поважно), однак іноді трапляються конфлікти	2
Ставляться не толерантно (не поважно)	3
ВАЖКО ВІДПОВІСТИ/ ВІДМОВА ВІД ВІДПОВІДІ	4

Q-UA 24.	Як Ви ставитесь до змішаних шлюбів із представниками іншої національності?
ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ.	

Повністю позитивно	1
Переважно позитивно	2
Нейтрально	3

Переважно негативно	4
Повністю негативно	5
ВАЖКО ВІДПОВІСТИ/ ВІДМОВА ВІД ВІДПОВІДІ	6

Q-UA 25. Стосовно кожної із національностей, наведених нижче, оберіть ОДНЕ з положень, яке Вам найближче, на яке б Ви допустили представників цієї національності.
ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ ПО КОЖНОМУ РЯДКУ.

		Я згоден допустити представників цієї національності як...						
		Членів моєї сім'ї	Близьких друзів	Сусідів	Колег по роботі	Мешканців України	Відвідувачів України, туристів	Взагалі не допускав би в Україну
1	Українців	1	2	3	4	5	6	7
2	Угорців	1	2	3	4	5	6	7
3	Словаків	1	2	3	4	5	6	7
4	Русинів	1	2	3	4	5	6	7
5	Румунів	1	2	3	4	5	6	7
6	Євреїв	1	2	3	4	5	6	7
7	Ромів	1	2	3	4	5	6	7
8	Росіян	1	2	3	4	5	6	7
9	Поляків	1	2	3	4	5	6	7

Q-UA 26. Наскільки, на Вашу думку, в Закарпатській області забезпечені права різних релігійних конфесій (людей різного віросповідання)?
ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ.

Забезпечені повністю	1
Забезпечені в основному	2
Скоріше не забезпечені	3
Повністю не забезпечені	4
ВАЖКО ВІДПОВІСТИ/ ВІДМОВА ВІД ВІДПОВІДІ	5

Q-UA 27. Чи доводилося Вам особисто чи членам Вашої сім'ї або родичам стикатися у Вашому населеному пункті з проявами дискримінації...?
ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ ПО КОЖНОМУ РЯДКУ.

		Так	Ні	ВВ/ ВІДМОВА
1	За мовною ознакою	1	2	3
2	За етнічною ознакою	1	2	3
3	За віросповіданням	1	2	3

Q-UA 28.	Чи доводилося Вам особисто чи членам Вашої сім'ї або родичам стикатися з проявами дискримінації, перебуваючи за кордоном в сусідній Словаччині?
ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ ПО КОЖНОМУ РЯДКУ.	

		Так	Ні	НЕ ЗНАЮ/ НЕ ВІДВІДУВАВ СУСІДНІ КРАЇНИ	ВВ/ ВІДМОВА
1	За мовною ознакою	1	2	3	4
2	За етнічною ознакою	1	2	3	4
3	За віросповіданням	1	2	3	4

Q-UA 29.	Як Ви можете оцінити рівень транскордонного співробітництва Закарпаття із сусідніми регіонами Словаччини у сфері боротьби із стихійними лихами та у сфері охорони навколишнього середовища (спільне будівництво протипаводкових споруд, реалізація екологічних проектів тощо)?
ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ.	

		Високий	Середній	Низький	ВВ/ ВІДМОВА/ НЕ ЗНАЮ
1	Рівень	1	2	3	4

Q-UA 30.	Як Ви можете оцінити рівень транскордонного співробітництва Закарпаття із сусідніми регіонами Словаччини у сфері боротьби зі злочинністю (боротьба проти контрабанди, нелегальної міграції, корупції тощо)?
ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ.	

		Високий	Середній	Низький	ВВ/ ВІДМОВА/ НЕ ЗНАЮ
1	Рівень	1	2	3	4

Q-UA 31.	В попередніх питаннях ми багато говорили про різні аспекти життя прикордонних територій. На Вашу думку, якщо говорити в цілому і узагальнити сказане, як Ви вважаєте наскільки важливими є для населенням Закарпаття та прикордонних територій сусідньої Словаччини наступні положення? Оцініть за 5-бальною шкалою, де 1 – «Зовсім не важливо», а 5 – «Дуже важливо». Ви також можете обрати проміжне значення.
ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ ПО КОЖНОМУ РЯДКУ.	

		Зовсім не важливо				Дуже важливо	ВВ
1	Ретельне збереження історичних, культурних, релігійних пам'яток, родових могил	1	2	3	4	5	6

2	Свобода віросповідання, вільний доступ до богослужіння по обидві сторони кордону	1	2	3	4	5	6
3	Традиція великої кількості змішаних шлюбів, що проживають з обох сторін кордону	1	2	3	4	5	6
4	Спільне реагування на надзвичайні ситуації, спільні природоохоронні заходи, та управління життєво важливими ресурсами	1	2	3	4	5	6
5	Чітке, прозоре виконання закону про статус транскордонних територій, сприяння вільному пересуванню людей і товарів через кордон	1	2	3	4	5	6
6	Мережа сучасних і недорогих засобів зв'язку (мобільного зв'язку та доступу до мережі Інтернет)	1	2	3	4	5	6
7	Прикордонні регіони мають працювати як єдиний економічний простір, обсяг прикордонної торгівлі є значним і постійно розширюється	1	2	3	4	5	6
8	Відсутність віз для перетину кордону для прикордонного населення обох країн	1	2	3	4	5	6
9	Достатня кількість контрольних-пропускних пунктів для швидкого перетину кордону	1	2	3	4	5	6

Q-UA 32. Чого з наведеного нижче, Вам особисто не вистачає?

ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ ПО КОЖНОМУ РЯДКУ.

		Не вистачає	Важко сказати, вистачає чи ні	Вистачає	Не цікавить
1	впевненості, що не буде міжнародних конфліктів	1	2	3	4
2	взаєморозуміння між людьми різних національностей	1	2	3	4
3	можливості долучатися до своєї національної культури	1	2	3	4
4	роботи, що підходить	1	2	3	4
5	можливості мати додатковий зарібок	1	2	3	4

6	можливості працювати з повною віддачею	1	2	3	4
7	можливості повноцінно проводити відпустку	1	2	3	4
8	повноцінного дозвілля	1	2	3	4
9	необхідного одягу	1	2	3	4
10	необхідних меблів	1	2	3	4
11	можливості купувати найнеобхідніші продукти	1	2	3	4
12	можливості харчуватися відповідно до своїх смаків	1	2	3	4
13	хорошого житла	1	2	3	4
14	справедливої оцінки заслуг людини перед суспільством	1	2	3	4
15	дотримання в країні прав людини	1	2	3	4
16	норм і цінностей, які об'єднують людей в державі і суспільстві	1	2	3	4
17	вміння жити в нових суспільних умовах	1	2	3	4
18	упевненості в своїх силах	1	2	3	4
19	рішучості в досягненні своїх цілей	1	2	3	4
20	упевненості у власному майбутньому	1	2	3	4

СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНИЙ БЛОК

D1.	СТАТЬ РЕСПОНДЕНТА.
КОДУЙТЕ НЕ ПИТАЮЧИ	

ЧОЛОВІК	1
ЖІНКА	2

D2.	Скільки повних років Вам вже виповнилось?
------------	--

ЗАПИШІТЬ	
-----------------	--

D3.	Який найвищий рівень освіти Ви отримали?
ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ.	

Неповна початкова освіта (менше 4-х класів середньої школи)	1
Неповна середня освіта (атестат за 8-9 класів середньої школи)	2
Повна середня освіта (атестат про повну середню освіту за 10-11 класів середньої школи)	3
Середня спеціальна освіта (училище, коледж, технікум)	4
Додаткове навчання на базі повної середньої освіти (професійні, загальноосвітні курси і т.д.)	5
Базова вища освіта (бакалавр)	6
Повна вища освіта (спеціаліст)	7
Повна вища освіта (магістр)	8
Аспірантура, вчена ступінь	9

D4.	Як би Ви могли охарактеризувати своє сімейне становище?
ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ.	

Одружений/одружена	1
Повторний шлюб	2
Неодружений/неодружена, наразі проживаю з партнером	3
Неодружений/неодружена, ніколи не мешкав/не мешкала з партнером	4
Неодружений/неодружена, раніше проживав/проживала з партнером	5
Розлучений/розлучена	6
Розійшлись	7
Вдівець/вдова	8
Інше (власний варіант відповіді) _____	9
ВІДМОВА ВІД ВІДПОВІДІ	10

D5. Основний вид Вашої діяльності?
ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ.

Оплачувана робота (найманий працівник, самозайнятий, сезонна робота, тимчасова робота, сімейний бізнес, підприємець)	1	→ ПЕРЕХІД ДО ПИТАННЯ D6
Навчання (не оплачується роботодавцем), включаючи канікули	2	
Без роботи, але активно шукаю роботу	3	
Без роботи, хочу працювати, але активно не шукаю роботу	4	
На пенсії за станом здоров'я (хворий чи недієздатний)	5	
На пенсії (за віком)	6	
Військова служба за призовом або альтернативна служба	7	
Домашня робота, піклування про дітей чи інших людей	8	
Інше (власний варіант відповіді) _____	9	
ВІДМОВА ВІД ВІДПОВІДІ	10	

D6. До якого виду професійної діяльності Ви могли б себе віднести?
ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ.

Керівник вищої та середньої ланки (директор, начальник відділу і т.д., у кого є у підпорядкуванні люди)	1
Професійна робота, спеціаліст, заняття, яке потребує вищої освіти (лікар, вчитель, інженер, бухгалтер т.д.)	2
Приватний підприємець, фермер (власник бізнесу)	3
Службовець, у тому числі і державний, високого рангу	4
Службовець, у тому числі і державний, середнього та низького рангу (секретар, клерк, офіс менеджер)	5
Працівник міліції, митниці, військовослужбовець, прикордонник і т.д.	6
Кваліфікований робітник (майстер, механік, електрик, виробник знарядь праці, водій, продавець)	7
Некваліфікований робітник (різноробочий, некваліфікований робітник, прибиральниця, охоронець)	8
Робітник у сільському господарстві	9
Інше (власний варіант відповіді) _____	10
ВІДМОВА ВІД ВІДПОВІДІ	11

D7. Оцініть, будь ласка, матеріальне становище Вашої сім'ї?
ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ.

Вистачає лише на продукти харчування	1
Вистачає тільки на прожиття	2

Вистачає на все необхідне	3
Живемо у повному достатку	4
ВІДМОВА ВІД ВІДПОВІДІ	5

D8. Скажіть, до якої національності Ви себе особисто відносите?
ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ.

Українець (-ка)	1
Угорець (-ка)	2
Словак (-ка)	3
Румун (-ка)	4
Поляк (-ка)	5
Циган (-ка) (роми)	6
Єврей (-ка)	7
Молдаванин (-ка)	8
Інше (власний варіант відповіді) _____	9
ВІДМОВА ВІД ВІДПОВІДІ	10

D9. Якою мовою (мовами) Ви частіше всього говорите вдома?
МОЖЛИВО ДЕКІЛЬКА ВАРІАНТІВ ВІДПОВІДІ.

Українською	1
Угорською	2
Словацькою	3
Румунською	4
Польською	5
Російською	6
Інше (власний варіант відповіді) _____	7
ВІДМОВА ВІД ВІДПОВІДІ	8

D10. Чи відносили Ви себе коли-небудь до певної релігії чи віросповідання?
ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ.

Так	1
Ні	2
ВАЖКО ВІДПОВІСТИ/ ВІДМОВА ВІД ВІДПОВІДІ	3

D11. Скажіть, будь ласка, до якої саме релігії чи віросповідання Ви себе особисто відносите?
ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ.

До православної церкви (патріархат не важливий)	1
До греко-католицької церкви	2

До римо-католицької церкви	3
До протестантської церкви	4
До іншої християнської церкви (Свідки Ієгови, суботники, Церква Христа, п'ятидесятники і т.д.)	5
До мусульманської віри	6
До іудейської віри	7
До однієї зі східних релігій (буддизм, індуїзм і т.д.)	8
Вважаю себе просто християнином без поділу на конфесії	9
Вважаю себе просто православним християнином без поділу на конфесії	10
До жодної із релігій чи конфесій себе не відношу (атеїст)	11
Інше (власний варіант відповіді) _____	12
ВІДМОВА ВІД ВІДПОВІДІ	13

D12.	Скажіть, окрім вінчання чи похорону, як часто Ви відвідуєте релігійні служби?
ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ.	

Більше, ніж один раз на тиждень	1
Раз на тиждень	2
Приблизно раз на місяць	3
Кожні 2 або 3 місяці	4
Тільки на окремі свята	5
Приблизно раз на рік	6
Рідше	7
Ніколи	8
ВІДМОВА ВІД ВІДПОВІДІ	9

**Дякуємо вам за участь у дослідженні!
Всього найкращого!!!**

**Блок для заповнення інтерв'юером
Відомості про опитування**

11.	Скільки осіб, було присутніх під час інтерв'ю, окрім респондента?	
	Ніхто не був присутній	1
	Одна	2
	Дві	3
	Три і більше	4
12.	Чи заважали присутні своїми коментарями, доповненнями і т.д. під час відповідей респондента на питання анкети?	
	Ніхто не був присутній	1
	Так	2
	Ні	3
13.	Як би Ви особисто могли оцінити взаємодію з респондентом, його бажання відповідати, емоційний настрій і т.д. під час проведення опитування?	
	Чудова	1
	Добра	2
	Задовільна	3
	Погана	4
14.	Якою мовою (мовами) проводилось інтерв'ю?	
МОЖЛИВО ДЕКІЛЬКА ВАРІАНТІВ ВІДПОВІДІ.		
	Українською	1
	Словацькою	2
	Угорською	3
	Румунською	4
	Російською	5
	Польською	6
	Інше (власний варіант відповіді) _____	7
15.	Країна, де проводилось інтерв'ю?	
	Україна	1
16.	Стать інтерв'юера	
	ЧОЛОВІК	1
	ЖІНКА	2
17.	Вік інтерв'юера	
		ЗАПИШІТЬ

Місто (КПП):

Дата:

Номер анкети:

АНКЕТА ДЛЯ «ПЕРЕСІЧНИКІВ»

<p>1. У якій країні Європейського Союзу Ви придбали свій автомобіль?</p> <ol style="list-style-type: none">
1. Словаччина.
2. Чехія.
3. Польща.
4. Угорщина.
5. Інше (будь ласка, вкажіть) –
<p>2. Яким контрольно-пропускним пунктом при «пересічці» користуєтесь найчастіше?</p> <ol style="list-style-type: none">
1. Ужгород – Вишне Немецке.
2. Малий Березний – Убля.
3. Тиса (Чоп) – Захонь.
4. Інше (будь ласка, вкажіть) _____.
<p>3. О якій годині доби здійснюєте «пересічку» найчастіше?</p> <ol style="list-style-type: none">
1. _____.
<p>4. Скільки кілометрів долаєте до пункту пропуску для здійснення «пересічки»?</p> <ol style="list-style-type: none">
1. _____.
<p>5. Як довго Вам доводиться чекати на здійснення «пересічки»?</p> <ol style="list-style-type: none">
1. До 30 хвилин.
2. До 1 години.
3. До 2 годин.
4. Більше 3 годин
<p>6. Як оцінюєте завантаженість контрольно-пропускного пункту, яким користуєтесь найчастіше?</p> <ol style="list-style-type: none">
1. Постійно завантажений.
2. Відносно завантажений.
3. Завантажений час від часу.
4. Незавантажений.
<p>7. Як Ви оцінюєте співробітників української прикордонної служби щодо їхньої ввічливості та культури спілкування стосовно подорожуючих?</p> <ol style="list-style-type: none">
1. Дуже ввічливі.
2. Скоріше ввічливі.
3. Скоріше неввічливі.
4. Однозначно неввічливі.
5. Важко відповісти, трапляється по-різному.

<p>8. Як Ви оцінюєте роботу співробітників української митної служби щодо оперативності здійснення митних процедур?</p> <ol style="list-style-type: none">
1. Дуже оперативна.
2. Скоріш оперативна.
3. Скоріше неоперативна.
4. Однозначно неоперативна.
5. Важко відповісти, трапляється по-різному.
<p>9. Чи були Ви свідком отримання українськими митниками грошей або інших речей від подорожуючих?</p> <ol style="list-style-type: none">
1. Так.
2. Ні.
3. Важко відповісти.
<p>10. Чи були Ви свідком отримання українськими прикордонниками грошей або інших речей від подорожуючих?</p> <ol style="list-style-type: none">
1. Так.
2. Ні.
3. Важко відповісти.
<p>11. Які зміни в пункті перетину кордону, яким Ви користуєтесь найчастіше, відбулися за останні 2-3 роки?</p> <ol style="list-style-type: none">
1. Однозначне покращення.
2. Скоріше покращення.
3. Важко відповісти.
4. Скоріш погіршення.
5. Однозначне погіршення.
6. Інше (будь ласка, вкажіть) – _____.
<p>12. Як можна змінити ситуацію з «пересічкою» на краще?</p> <ol style="list-style-type: none">
1. _____.
<p>13. Як Ви розцінюєте акцію блокування пунктів перетину перетину?</p> <ol style="list-style-type: none">
1. _____.
<p>14. Кому, на Вашу думку, найбільш вигідні періодичні блокування деяких пунктів перетину кордону України зі Словаччиною, Польщею та Румунією?</p> <ol style="list-style-type: none">
1. Самим «пересічникам» для досягнення їхньої мети.
2. Окремим регіональним політикам.
3. Центральній владі для дискредитації «пересічників» перед українським суспільством.
4. Російській Федерації.
5. Інше (будь ласка, вкажіть) _____.
<p>15. Яким, на Вашу думку, є прийнятний термін «пересічки» для автомобілів з іноземними номерами?</p> <ol style="list-style-type: none">
1. _____.
<p>16. Яку суму Ви б погодились сплачувати щомісяця для того, щоб не здійснювати «пересічки» кожні 5 днів на пункті перетину кордону України?</p> <ol style="list-style-type: none">
1. _____.

На завершення, будь ласка, надайте деяку інформацію про себе

17. Ваша стать: 1. Чоловіча.   2. Жіноча.
18. Ваш вік: _____ років.
19. Ваш рівень освіти: 1. Неповна середня. 2. Середня. 3. Середня спеціальна (технікум, ПТУ). 4. Вища.
20. Вкажіть Ваш рід занять на цей час: 1. Державний сектор. 2. Громадський сектор (неурядові організації тощо). 3. Підприємець. 4. Сезонний робітник. 5. Студент. 6. Пенсіонер. 7. Безробітний. 8. Інше (будь ласка, вкажіть) _____
21. Де Ви проживаєте? 1. В місті. 2. У сільській місцевості.

Дякуємо за Вашу допомогу !

ПАМ'ЯТКА ДЛЯ БРИГАДИРА ІНТЕРВ'ЮЕРІВ

До основних обов'язків бригадира належить набір, підготовка та інструктаж інтерв'юерів, координація їх діяльності, організація якості роботи.

До роботи інтерв'юера можна залучати і студентів, і пенсіонерів, які володіють витримкою, добросовісних та мобільних. Здатність працювати інтерв'юером найкраще перевірити в процесі безпосередньої роботи. Проведення з людьми детального інструктажу, а також пілотажу по анкетах та основних польових документах, з метою навчання їх правильного заповнення, роздачі інструкцій для вивчення – основні правила у підготовці інтерв'юера. Також слід мати резерв інтерв'юерів на випадок, якщо із набраних інтерв'юерів хтось не зможе приступити до роботи з певних причин, щоб терміново зробити заміну там, де це необхідно.

Обов'язки бригадира:

1. Неприпустимо вносити будь-які зміни:

- в строки проведення дослідження;
- квотні завдання;
- правила виконання методів опитування;
- правила заповнення анкет;
- у вибіркові завдання по точках опитування.

2. Перед кожним конкретним проектом бригадир в обов'язковому порядку має провести інструктаж з інтерв'юерами, незалежно від стажу та досвіду їх роботи. Перед цим бригадир повинен самостійно ознайомитись з інструкціями та анкетною, що зробить інструктаж більш повним та ефективним. Після бесіди з інтерв'юерами бригадир має переконатись в тому, що вони розуміють:

- складні формулювання певних питань;
- зміст питань та варіантів відповіді;
- правила заповнення табличних питань, питань-меню (коли питання ставиться по рядку чи колонці).

Бригадир також зобов'язаний нагадати про використання карток і про те, що інтерв'юери не мають права зачитувати респонденту варіанти відповіді при використанні карток. Бригадир повинен обов'язково ознайомитись з тим, як кожен інтерв'юер буде ставити питання респонденту, потрібно провести репетицію чи пілотаж.

З будь-яких, навіть незначних питань по проекту бригадир має звертатись в польовий відділ за поясненнями та додатковими інструкціями.

3. Бригадир зобов'язаний не тільки дотримуватись інструкції, але і слідкувати за її виконанням з боку інтерв'юерів протягом усього польо-

вого етапу дослідження, особливо під час прийому заповнених анкет, та за виконанням (дотриманням) квотного, вибіркового завдання. Бригадир не може перекласти провину за невиконання роботи на інтерв'юера. **За всі помилки в роботі своїх інтерв'юерів відповідає бригадир, так само інтерв'юери відповідають за свою роботу перед бригадиром.** Штрафні санкції за фальсифікацію результатів контролю накладаються як на інтерв'юера, так і на бригадира.

4. Бригадир має розуміти, що місто як точка опитування не є для нас пріоритетом. Для нас пріоритетом є проведення опитування в усіх населених пунктах, що вказані у вибіркового завданні, **надання переваги тим чи іншим населеним пунктам є грубим порушенням.** Села – це такі ж повноцінні точки опитування, тому їх самовільна заміна, об'єднання з невеликими містами чи іншими селами, чи інша недбалість, пов'язана з розподілом завдання (наприклад, відправка в села недосвідчених, випадкових інтерв'юерів) – неприпустимі.

5. Бригадир зобов'язаний дотримуватись певного обсягу навантаження на одного інтерв'юера, відповідних вказівок в інструкції (як правило, не більше 15-20 інтерв'ю на одну людину).

6. Бригадиру необхідно слідкувати не тільки за повнотою та правильністю заповнення анкети, але і за чітким кодуванням «шапки анкети». При цьому необхідно ставити не просто код того чи іншого населеного пункту чи області, але і вписати повну назву, для чого в «шапці анкети» існують спеціально відведені графи. Крім цього, перед відправкою анкет та польової документації в головний польовий відділ потрібно перевірити порядок нумерації анкети. Пусті анкети чи заповнені не повністю не повинні потрапляти в головний польовий відділ.

7. Особливу увагу бригадир повинен приділяти інструктажу інтерв'юерів з коректної підготовки реальної статистики досяжностей та відмов від інтерв'ю. Неприпустимо довільне заповнення цієї частини звіту, тільки для того, щоб просто відзвітувати. Ми повинні знати реальну статистику! Бригадиру необхідно довести до інтерв'юера, що аналіз статистики досяжностей та відмов є не менш важливою справою, ніж проведення інтерв'ю.

8. Бригадир повинен стежити за обов'язковим заповненням звітів інтерв'юерів. Пам'ятайте, нас цікавить будь-яка інформація щодо труднощів, які виникають під час опитування, особливо якщо ці труднощі пов'язані з певними питаннями анкети. Це ж стосується і заповнення бригадирських звітів.

Будь ласка, чітко виконуйте всі інструкції.

З усіх питань звертайтеся в головний польовий відділ.

БАЖАЄМО УСПІХІВ!

КОД	РЕЗУЛЬТАТИ ВІДВІДУВАННЯ ВІДБРАНІХ ОСЕЛЬ	КІЛЬ- КІСТЬ
01	<i>Успішне інтерв'ю ВСЬОГО</i>	
Відмови від інтерв'ю, з них через: ВСЬОГО		
02	Стан здоров'я	
03	Відсутність часу	
04	Недовіра до соціологічних досліджень	
05	Відмова без пояснення причини	
06	Не захотіли відчинити двері	
07	Побоювання злочинців	
08	Інше (Запишіть, що саме) _____	
09	Незакінчене інтерв'ю (Запишіть причину) _____	
Недосяжності ВСЬОГО		
10	Респондент не в змозі вести бесіду через стан здоров'я	
11	Неможливо потрапити в будівлю чи на подвір'я (кодовий замок, консьерж і т.д.)	
12	Не пройшов квотний відбір	
13	Інше (Запишіть, що саме) _____	

« ____ » _____ 2018

підпис

Коментарі до таблиці “Результати відвідування відібраних осель»

01 Проведено успішне інтерв'ю за анкетою. Запишіть загальну кількість успішних інтерв'ю, що Ви провели по цьому дослідженню.

Відмови від інтерв'ю. У цьому рядку запишіть загальну кількість відмов, а також кількість кожного з мотивів відмови (у рядках 02-09).

06 Не захотіли відчинити двері. У цій ситуації завжди фіксуйте саме цей результат відвідування, навіть якщо висловлювання господаря можна ідентифікувати з певним мотивом відмови (02-05, 07-08).

08 Інше. Якщо траплятимуться інші причини відмов, то записуйте які саме та кількість кожної з них.

09 Незакінчене інтерв'ю - респондент, відповівши на частину запитань, відмовився далі брати участь в опитуванні.

I Сума цифр, які будуть записані в рядках 02-09, має збігатись із загальною кількістю відмов.

Недосяжності. У цьому рядку запишіть загальну кількість недосяжностей, а також чисельність кожної з її причин (у рядках 10-13).

10 Респондент не в змозі вести бесіду за станом здоров'я - фактично респондент не відмовляється від участі в опитуванні, але його неможливо опитати через розлад мовного/слухового апарату, алкогольне сп'яніння тощо.

11 Неможливо потрапити в будівлю чи на подвір'я – в багатоповерховому будинку вмонтовано кодовий замок для відкриття дверей під'їзду, ворота приватного будинку зачинені, немає змоги зайти на подвір'я (злий пес і т.д.)

12 Не пройшов квотний відбір - характеристики мешканців не збігаються з визначеними у завданні.

17 Інше. Запишіть, які саме інші причини недосяжностей та кількість кожної з них.

I Сума цифр, що будуть записані в рядках 10-13, має збігатись із загальною кількістю недосяжностей.

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ ЕМПІРИЧНОГО СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СЛОВАЦЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ТКС (українською, англійською, словацькою мовами)

	Мова / Language:		
	Українська / Ukrainian	Англійська / English	Словацька / Slovak
1	Анкета (опитувальник)	Questionnaire	Dotazník
2	Багаторівнева вибірка	Sampling, multi-stage	Viacstupňový výber
3	Валідність	Validity	Validita
4	Вибіркова сукупність (вибірка)	Sampling (sample)	Výberová vzorka
5	Випадкова помилка (похибка) вибірки	Sample error, random	Výberová chyba
6	Відкрите питання	Open question	Otvorená otázka
7	Генеральна сукупність	General sample	Základný výber (súbor)
8	Закрите питання	Closed questions	Uzavreté otázky
9	Зважування даних	Weighing data	Váhovanie dát
10	Змінна (ознака)	Sign, indication	Znak
11	Індекс	Index	Index
12	Індикатор	Indicator	Indikátor, ukazovateľ
13	Інструментарій соціологічного дослідження	Instrumentation o sociological research	Inštrumentárium sociologického výskumu
14	Інтегральний показник	The integral indicator	Integrálny ukazovateľ
15	Інтерв'юер	Interviewer	Anketár
16	Квотний відбір	Quota selection, proportional/quota sample	Kvótny výber
17	Кількісне (масове) дослідження	Quantitative (mass) of the study	Kvantitatívne štúdie
18	Кореляція	Correlation	
19	Маршрутний (випадковий) відбір	Routing (random) selection	Náhodný výber
20	Масив даних	Database, data array	Databáza
21	Об'єкт дослідження	Object of research	Objekt výskumu
22	Операціоналізація	Operationalization	Operacionalizácia

23	Інтерв'ю	Personal interview	Osobný rozhovor
24	Пілотажне дослідження (зондаж)	Research pilot (sondage)	Výskumná sonda
25	Полеове дослідження	Field survey	Terénny výskum
26	Порівняльне дослідження	A comparative study	Komparatívna štúdia (porovnávajúca štúdia)
27	Предмет дослідження	Subject of research	Predmet výskumu
28	Прикладна соціологія	Applied sociology	Aplikovaná sociológia
29	Програма дослідження	Program (sociological) research	Program (sociologického) výskumu
30	Репрезентативність результату (даних, вибірки)	Representativeness of the results (data, sample)	Reprezentatívnosť výsledkov (dát, vzorky)
31	Респондент	Respondent	Respondent
32	Рівень досяжності респондентів	The level of accessibility of the respondents, response rate	Úroveň dostupnosti respondentov (response rate)
33	Робоча гіпотеза	Hypothesis test/ working	Pracovná hypotéza
34	Питання-фільтр	Question-and-filter	
35	Соціальне самопочуття населення	Social well-being of the population	Sociálne blaho spoločnosti
36	Типологізація	Typologization	Typologizácia
37	Цільові групи	Target Groups	Cieľové skupiny
38	Шкала оцінки (вимірювання)	Scale of assessment (measurement)	Hodnotiaca škála
39	Якісне дослідження	Qualitative research	Kvalitatívny výskum
40	Багатомірні таблиці розподілу ознак	Multivariate distribution table signs	Multidimenzionálna tabuľková distribúcia znakov
41	Відмова від відповіді	Refused	Odmietnutia
42	Опитування експертів	Interviews with experts	Interview s expertami
43	Експерт	Expert	Expert
44	Фокус-групові інтерв'ю	Focus-group interviews	Interview (rozhovor) s cieľovými skupinami
45	Ціннісні орієнтації	Value orientation	Hodnotová orientácia
46	Чистка масиву	Cleaning array (database)	Očistenie databázy

47	Задачі дослідження	Research objectives	Výskumné ciele
48	Дисперсія	Dispersion (variance)	Rozptyl
49	Цінності	Valuables	Objekty hodnotenia
50	Аналіз даних	Data analysis	Analýza dát
51	Первинні дані	The primary data	Primárne dáta
52	Інструкція інтерв'юєру	Instruction for interviewer	
53	Звіт інтерв'юєра	Report interviewer	Správa anketára
54	Маршрутний лист	Itinerary	Itinerár
55	Щоденник інтерв'юєра	Blog interviewer	Denník anketára
56	Технічний звіт	Technical report	Technická správa
57	Щабель (рівень) відбору	Stage selection	Etapa výberu
58	Обсяг вибірки	Sample size	Veľkosť vzorky
59	Ремонт вибірки	Repair sample	Korekcia vzorky
60	Дизайн-ефект вибірки	Sampling design effect	Efekt výberu vzorky
61	Ймовірний відбір	Probabilistic selection	Probabilistický výber
62	Систематичний відбір	Systematic selection	Systematický výber
63	Районований відбір	Regionalized selection	Regionalizovaný výber
64	Стихийний відбір	Spontaneous selection	Spontánny výber
65	Панельні дослідження	Panel research (studies)	Panelový výskum
66	Обробка даних	Data processing	Spracovanie dát
67	Факторний аналіз	Factor analysis	Faktorová analýza
68	Кростабуляція	Cross tabulation	Krostabulácia
69	Одновимірні таблиці розподілу ознак	Dimensional distribution table signs	Tabuľková dimezionálna distribúcia znakov
70	Одноступенева вибірка	Single-stage sampling	
71	Гніздова вибірка	Cluster sampling	
72	Невипадкова вибірка	Nonrandom sample	
73	Основа вибірки	Sampling error	
74	Похибка вибірки	Sampling error	
75	Систематична похибка вибірки	Systematic sampling error	
76	Опитування	Poll	
77	Соціологічне обстеження	Sociological survey	

ГЛОСАРІЙ

основних понять емпіричного соціологічного дослідження словацько-українського ТКС

Аналіз даних – сукупність дій, що здійснюються дослідником в процесі вивчення отриманих тим чи іншим способом даних з ціллю формування певних уявлень про характер явища, що описується цими даними. У соціології аналіз даних застосовується в основному до аналізу даних масових опитувань. Спочатку аналіз даних практично зводився до прикладних розділів математичної статистики, оскільки об'єктом аналізу були в основному випадкові вибірки з тих чи інших генеральних сукупностей, що і складає предмет математичної статистики. Прикладна математична статистика і в даний час являє собою найбільш обширний розділ аналізу даних. У процесі аналізу даних дослідник найчастіше намагається скоротити їх кількість, прагнучи втратити при цьому якомога менше корисної інформації, потенційно закладеної в них. Робиться це звичайно з допомогою математичних методів. При використанні математичної статистики, наприклад, скорочення кількості даних досягається за рахунок двох взаємодоповнюючих принципів: вибіркового методу і згортки інформації. Перший з них декларує відмову від всієї сукупності даних на користь спеціально організованої їх частини - вибірки, а другий замінює всю вибірку декількома числами - її характеристиками. Такими можуть бути середнє арифметичне і дисперсія, рівняння регресії, застосування факторного аналізу, методів класифікації і т. д. Для отримання подібних характеристик дані піддаються деяким впливам: вони або обробляються, або досліджуються, або аналізуються. Тому процес «згортки» даних називається не тільки їх аналізом, але і їх обробкою.

Анкета – впорядкований за змістом і формою ряд питань і висловлювань, представлений у вигляді опитувального листа. Анкета застосовується для збору емпіричної інформації у формі як усних, так і письмових відповідей респондентів. Питання анкети об'єднані спільною темою дослідження, формулюються і розміщуються в анкеті так, щоб стимулювати респондентів до активної участі в опитуванні, сприяти підвищенню інтересу до його теми, забезпечити одержання достовірної та надійної інформації.

Багатоступенева вибірка – характеризується тим, що на всіх ступенях вибірки здійснюється відбір об'єктів репрезентації, а обстеження одиниць спостереження відбувається на останньому ступені.

Валідність – одна із складових частин надійності соціологічної інформації. Під валідністю соціологічної інформації розуміється міра відсутності в інформації теоретичних помилок, тобто помилок, пов'язаних з не дуже надійними початковими теоретичними передумовами при розробці методології і методики дослідження, з невідповідністю між теоретичною моделлю та емпіричною системою, яка вивчається. Інформацію вважають валідною, якщо дослідник вимірює саме ту властивість об'єкта, яка їй повинна бути виміряна.

Вибірка – процес формування вибіркової сукупності. Цей процес, незалежно від того, яка схема відбору застосовується, характеризується наступними елементами: кількістю етапів відбору, типом відібраних об'єктів репрезентації на проміжних ступенях відбору, способом районування відібраних на проміжних ступенях відбору об'єктів репрезентації, способом відбору об'єктів репрезентації та одиниць спостереження на кожному ступені і об'ємом вибіркової сукупності (числом одиниць спостереження).

Вибірка випадкова – тип вибірки, який об'єднує декілька видів випадкових вибірок – імовірнісну, систематичну, районувану і гніздову. Для такого типу вибірок характерно, що кожна одиниця спостереження або об'єкт репрезентації, які відбираються з вихідної сукупності, має рівну або майже рівну імовірність потрапляння у вибірку сукупність у порівнянні з іншими елементами цієї сукупності.

Вибірка не випадкова – тип відбору об'єктів репрезентації та одиниць спостереження, принцип якого відмінний від випадкового. Це відбувається часто через те, що дослідник не має ні чіткого уявлення, ні достовірної статистичної інформації про генеральну сукупність. Існує кілька видів спрямованого відбору – квотний, метод «основного масиву», спрямований відбір.

Вибірка районувана (стратифікована) – один з видів випадкової вибірки, за якого відбору об'єктів репрезентації передують процедура районування, тобто поділу вихідної сукупності на статистичні або якісно однорідні райони (страти). Райони виділяються таким чином, щоб дисперсія досліджуваних змінних всередині сформованих страт була значно меншою, ніж між ними.

Вибірка систематична (механічна, псевдовипадкова) – вид випадкової вибірки, яка передбачає процедуру відбору кожного k -го об'єкта репрезентації або одиниці спостереження з повного списку вихідної сукупності. Номер першого елемента, з якого починається відбір визначається випадковим чином. Якщо вихідна сукупність елементів структурована, то ця структура відображується і в відібраній вибірковій сукупності.

Вибіркова сукупність – частина об'єктів генеральної сукупності, відібраних спеціальними прийомами для вивчення всієї сукупності, в якій

відтворені закони розподілу ознаки (або ознак) цієї сукупності. Структура вибіркової сукупності має бути близька до структури генеральної сукупності за одним або кількома ознаками.

Випадкові похибки вибірки – похибки, що виникають в силу імовірнісних причин і підкоряються статистичним закономірностям, які при повторних вимірах приймають різні взаємозалежні позитивні або негативні значення. Перш за все, випадкові похибки вибірки викликаються невеликим, порівняно з генеральною сукупністю, обсягом вибірки, випадковими помилками в роботі, що допускаються інтерв'юерами, відмовами і замінами респондентів в ході опитування та ін.

Відмова від відповіді – дія респондента, викликана небажанням відповідати на поставлене запитання або його некомпетентністю, або його необізнаністю з досліджуваною проблемою. На відмову від відповіді респондента може вплинути низка обставин:

- коли інтерв'ю або проводиться у присутності третіх осіб і респондент соромиться озвучити свою власну думку в присутності сторонніх або дуже близьких йому людей;

- коли питання стосується суперечливої проблеми, і по якій в суспільстві або середовищі респондента не сформована єдина думка;

- коли респондента просять поділитися своїми планами або думками, а він вважає це дуже особистим і відмовляється відповідати на поставлене питання і тд.

Генеральна сукупність – сукупність усіх можливих соціальних об'єктів, яка підлягає вивченню і яка може бути вивчена в межах програми соціологічного або маркетингового дослідження. Генеральна сукупність може виступати як в якості конкретної множини об'єктів, що мають свої просторово-часові межі, так і в якості деякої гіпотетичної моделі об'єктів, що містять цікаві для дослідника ознаки.

Гніздова вибірка – вид випадкової вибірки, за якої об'єкти репрезентації або одиниці спостереження, що відбираються, являють собою групи або гнізда більш дрібних об'єктів репрезентації або одиниць спостереження. Гніздами можуть служити різні як територіальні, так і виробничі і соціальні спільноти: регіони, області, адміністративні райони, міста чи підприємства, установи, виробничі бригади, класи та ін.

Дизайн-ефект вибірки – коефіцієнт, який показує співвідношення реально сформованого обсягу вибіркової сукупності до розрахованого об'єму вибіркової сукупності для ймовірнісної вибірки. Існуючі формули розрахунку обсягу вибіркової сукупності справедливі не для всіх типів випадкових вибірок, а тільки для одноступеневих імовірнісних вибірок. Зазвичай розраховується теоретичний обсяг вибіркової сукупності для ймовірнісної вибірки, який при його повній реалізації забезпечує плановану точність - випадкову похибку вибірки. На практиці все відбувається-

ся не зовсім так, як планується. Реально одержувана в ході дослідження вибірка, як правило, менша за обсягом, оскільки частина респондентів, які повинні брати участь в опитуванні з тих чи інших причин не беруть участь в опитуванні (відмови відповідати, відсутність під час проведення опитування тощо) і були замінені іншими респондентами. Оскільки переважна більшість проєктованих дослідниками вибірок не є одноступеневими, то на кожному наступному ступені також виникають похибки вибірки (ми маємо на увазі тільки випадкові похибки вибірки), що веде до зменшення точності кінцевих оцінок вибірки. Дослідник повинен мати можливість прогнозувати значення дизайн-ефекту вибірки для запропонованої стратегії процесу формування вибірки, з метою визначити скільки інтерв'ю необхідно взяти, щоб досягти певного заданого значення проєктованої вибіркової сукупності для ймовірної вибірки. Передбачається, що значення дизайн-ефекту вибірки необхідно врахувати на етапі проєктування вибірки - дизайн-ефект, що виникає на всіх наступних ступенях відбору, і дизайн-ефект від кластеризації - числа одиниць спостереження, що реалізуються в кожній точці опитування. Тоді сумарне значення дизайн-ефекту вибірки дорівнюватиме x добутку значень дизайн-ефекту на проміжних ступенях відбору на значення дизайн-ефекту від кластеризації. Потім дослідник зобов'язаний прогнозувати рівень досяжності (частку недоступних респондентів в теоретичній вибірці) з метою визначити розмір базової вибірки, необхідної для того, щоб взяти приблизну кількість інтерв'ю.

Дисперсія – статистична величина, яка враховує всі значення ознаки і обчислюється як сума квадратів відхилення від середнього, розділена на кількість об'єктів. Також часто використовується корінь квадратний з дисперсії, який називається середньоквадратичним відхиленням. Розмірність цієї величини співвідноситься з розмірністю самої ознаки, тоді як розмірність дисперсії є квадратом розмірності ознаки. У соціології дисперсія використовується для виділення і оцінки внеску окремого фактора в загальну варіацію досліджуваної ознаки. З цією метою проводиться розкладання дисперсії спостережень часткової сукупності на складові, що породжуються незалежними ознаками. Кожна з цих складових дає оцінку дисперсії в загальній сукупності. Для перевірки значущості цих оцінок дисперсії їх порівнюють з оцінкою дисперсії, що спричинюється лише наявністю випадкової складової часткової сукупності.

Розрахунок дисперсії в соціологічному дослідженні застосовується для визначення вибіркової сукупності та помилки вибірки, визначення однорідності досліджуваної сукупності щодо тієї чи іншої ознаки, лежить в основі факторного та інших статистичних методів аналізу соціологічної інформації. Розрахунок дисперсії проводиться таким чином. Розраховані абсолютні індивідуальні відхилення ознаки від середнього значен-

ня зводяться в квадрат. Потім розраховується сума квадратів відхилень індивідуальних значень від середньої по кожній окремо взятій групі ознак. Отримане значення ділиться на чисельність обстежених груп.

Експерт – фахівець в галузі науки, техніки, мистецтва і т.д., що досліджує питання, вирішення якого потребує спеціальних знань. Іншими словами, це особа (група осіб), компетентна в досліджуваному питанні, тобто така, що має чи може з тих чи інших підстав мати спеціальні знання про об'єкт і здатна його оцінювати, а також має досвід вирішення схожих завдань.

Завдання інтерв'юера – документ, наданий інтерв'юеру, в якому описані основні моменти майбутнього опитування. Це дозволить залученим до дослідження інтерв'юерам забезпечити ідентичність умов, в яких буде проводитися опитування. У завданні інтерв'юера описано:

- тематика опитування та цільова аудиторія;
- коментарі щодо заповнення складних питань в анкеті;
- докладна вказівка щодо дотримання всіх переходів до питань і блоків, варіантів відповідей і альтернативних варіантів, які не зачитуються в анкеті;
- правила відбору респондента при квотному методі відбору (інтерв'юер повинен опитувати лише тих осіб, які вказані в завданні / інструкції);
- правила відбору респондента при випадковому методі відбору (інтерв'юер повинен опитувати респондента за датою найближчого, в майбутньому, дня народження серед членів сім'ї до дати візиту інтерв'юера або використання питання-фільтра для відбору респондента);
- правила відбору будинків, квартир та респондентів керуючись детальним описом і детальними прикладами, наведеними в інструкції відповідно до кроку відбору вказаного в завданні;
- комплект документів, який повинен бути представлений інтерв'юеру;
- терміни проведення опитування і здачі заповнених документів.

Завдання дослідження – сукупність конкретних цільових установок, в яких формулюються основні і неосновні (додаткові) вимоги до аналізу та вирішення сформульованої в дослідженні проблеми. У соціологічному дослідженні поділяються головні і логічно пов'язані з вирішенням поставленої проблеми завдання, а також додаткові завдання, які вирішують важливі, але побічні для даного дослідження питання. Завдання в соціологічному дослідженні спрямовані на отримання нового знання про досліджувані факти дійсності, структуру об'єкта, причинно-наслідкові зв'язки та ін. Завдання дослідження повинні бути спрямовані на вирішення питань істинності сформульованих гіпотез і розкривати зміст предмета дослідження. Завдання дослідження є організуючим стрижнем

проведеного дослідження. При можливості уточнення в ході дослідження, завдання дослідження неможливо довільно ігнорувати, оскільки в цьому випадку можливий відхід від сформульованої проблеми.

Зваження даних – приведення даних, отриманих в результаті вибіркового спостереження, у відповідність до даних генеральної сукупності. Не секрет, що в результаті масових опитувань, інтерв'юери іноді відступають по тим чи іншим причинам від правил відбору респондентів - змінюється місце проживання респондентів, їх стать, вік, рід занять та ін. У цьому випадку, завдання дослідника полягає в тому, щоб по одній або декільком контрольованим в дослідженні ознакам привести у відповідність вибірку та генеральну сукупність. Цю процедуру ще можна назвати Ремонт вибірки. Але зважування даних можливе і допустиме в тому випадку, коли дослідник створює шкалу з декількох змінних і якимсь з них хоче приписати більшу вагу із різних міркувань. Так, наприклад, узагальнення значень по декільком змінним з однаковою вагою не завжди буде вдалим, оскільки аналізовані ознаки, на думку дослідника, можуть бути не еквівалентними. Тому деякі з цих ознак повинні отримати більшу вагу. Ваги можуть призначатися ззовні, а можуть виникати з самих даних.

Звіт інтерв'юера – це документ, який кожен інтерв'юер здає після проведеного опитування. У своєму звіті інтерв'юер фіксує з якими труднощами він зіткнувся при проведенні опитування. До таких труднощів можуть відноситися:

- пов'язані з нерозумінням респондентами формулювань окремих питань в опитувальнику;
- основні причини відмов респондентів від інтерв'ю;
- основні причини недоскопності респондентів і тд.

Індекс – агрегований кількісний показник, який узагальнює первинну соціологічну інформацію, отриману під час вимірювання за допомогою однієї або декількох шкал. Соціологічний індекс, з одного боку, є способом агрегування, «стиснення» інформації, подання її у вигляді, зручному для опису і інтерпретації, а з іншого боку, це спосіб переходу від теоретичного до емпіричного рівня дослідження, спосіб конструювання емпіричного індикатора деякого теоретичного поняття.

Індикатор – доступна спостереженню і вимірюванню характеристика досліджуваного об'єкта. У дослідницькій ситуації індикатори «заміщають», виявляють інші характеристики об'єкта, зазвичай недоступні спостереженню і виміру (латентні змінні). Необхідною умовою для вибору індикатора є наявність зв'язку (прямого або непрямого) між індикатором (вчинком або відношенням) і тією характеристикою, яку він, на думку дослідника, повинен виявити (інтерес, думка, задоволеність). З ряду індикаторів, що характеризують досліджуваний об'єкт, вибирають

той, який краще «працює», є більш чутливим, володіє більшою роздільною здатністю.

Емпіричний індикатор дозволяє:

- встановити, як і в якій формі треба підійти до збору даних;
- правильно сформулювати питання у різних видах інструментарію;
- визначити структуру відповідей на питання (шкали, тести).

Інструментарій соціологічного дослідження – набір спеціальних документів (опитувальні листи, картки, інструкції для інтерв'юерів і бригадирів, завдання для інтерв'юерів, форми звітності тощо), за допомогою яких реалізується обраний дослідником метод збору первинної соціологічної інформації і здійснюється збір і обробка емпіричних даних про досліджуваний об'єкт. До інструментарію соціологічного дослідження відносяться: а) інструменти по збору первинної соціологічної інформації (опитувальники, картки, маршрутні листи, кодувальні таблиці та ін), б) засоби для первинної обробки даних (кодувальні листи, інструкції для операторів і тд.); в) інструкції, пам'ятки, класифікатори для виконавців; г) інструкції з чищення масивів даних, їх зважування, схеми аналітичних звітів та макети для презентації даних і тд. Інструментарій соціологічного дослідження має бути ретельно відпрацьований відповідно до програми дослідження, вимог застосування даного методу збору первинної інформації і апробований під час пробного (пілотажного) дослідження.

Інтегральний показник – це показник, який оцінює яке-небудь складне соціальне явище комплексно або в цілому. Так, наприклад, інтегральний індекс соціального самопочуття оцінює задоволеність опитуваних в кількох сферах соціальної життєдіяльності індивіда. Тому він і виступає у ролі інтегрального показника.

Інтерв'ю – вид опитування, під час якого інтерв'юер в особистому або в телефонному контакті з респондентом ставить усні запитання з метою збору соціологічної інформації. У ході інтерв'ю між інтерв'юером і респондентом виникає безпосередня соціально-психологічна взаємодія, що може істотно вплинути на якість зібраної соціологічної інформації. Та обставина, що отримана в процесі інтерв'ю інформація формується, уточнюється в процесі спілкування сторін, на відміну від інших методів збору інформації, висуває особливі вимоги до методології аналізу і узагальнення даних. Це стосується, з одного боку, необхідності урахування можливості впливу цільових установок інтерв'юерів на поведінку і думки опитуваних. З іншого боку, безпосереднє спілкування з опитуваним створюють умови, що полегшують розуміння респондентами сенсу запитань і отримання більш достовірної та обґрунтованої інформації.

Інтерв'юер – особа, що здійснює збір первинної соціологічної інформації методами усної вербальної комунікації. Функції інтерв'юера за-

лежать від особливостей дослідження та різновиду інтерв'ю. У повному обсязі інтерв'юер здійснює такі функції:

- відбирає респондентів;
- забезпечує ситуацію інтерв'ю;
- задає питання, а при необхідності уточнює питання або, за спеціальними вказівками, використовує візуальний допоміжний матеріал (картки);
- спостерігає за поведінкою опитуваного і фіксує враження від цієї поведінки;
- при необхідності редагує запис інтерв'ю;
- заповнює бланки звітної документації;
- забезпечує конфіденційність отриманої інформації;
- своєчасно здає виконану роботу.

Ймовірнісний відбір – такий відбір, за якого, по-перше, кожна одиниця генеральної сукупності зберігає рівну або майже рівну ймовірність бути відбраною у вибірку сукупність і, по-друге, сформована таким чином вибірка сукупність повинна бути досить великого обсягу. При такому відборі елементи генеральної сукупності представлені у вибірці з ймовірностями, близькими до відповідних значень у генеральній сукупності. Отже, в вибірковій сукупності немов би відтворюється закон розподілу ознак генеральної сукупності, що нас цікавлять. У теорії вибіркового методу виділяються два різновиди ймовірнісних відборів: повторні і безповторні. Вони різняться між собою не тільки технікою відбору одиниць з генеральної сукупності, але і ступенем точності результатів. При повторному відборі одиниці сукупності протягом всього процесу відбору зберігають однакову ймовірність потрапляння у вибірку сукупність. Це досягається поверненням відібраних одиниць в генеральну сукупність. При безповторному відборі ймовірність попадання одиниць у вибірку сукупність постійно зростає, оскільки відібрані одиниці вже не беруть участь в подальшому відборі.

Квотна вибірка – вид не випадкової (спрямованої) вибірки, при якому відбір одиниць спостереження здійснюється за методом квот. Квоти формуються на основі статистичних даних про соціально-демографічні та інші характеристики генеральної сукупності. Таким чином, сформована вибірка являє собою мікромодель генеральної сукупності, абсолютно тотожну за параметрами квоти.

Кількісне дослідження – вид соціологічного дослідження, який дозволяє пояснити досліджувані соціальні закономірності на рівні опису емпіричних залежностей в обмеженому просторі часу. До кількісних досліджень відносяться: масове анкетне опитування, масове інтерв'ювання (як очне, так і заочне), які дозволяють збирати й аналізувати великі масиви даних. У кількісних дослідженнях основна частина запитань

у інструментарії представлена в стандартизованому вигляді - у вигляді закритих і напівзакритих запитань.

Кореляційний аналіз – сукупність методів статистичного аналізу залежностей між змінними величинами, пов'язаними за типом кореляції. Кореляційний аналіз дозволяє соціологу вирішувати наступні завдання:

- визначати тісноту і значущість взаємозв'язку між змінними;
- оцінювати ступінь однобічного впливу однієї з змінних або групи змінних на з'ясовану ознаку, при фіксованих рівнях всіх інших змінних;
- виявляти взаємний вплив однієї із змінних і пояснюваної ознаки при фіксованому рівні всіх інших змінних;
- дізнаватися міру зв'язку пояснюваної ознаки з сукупністю змінних.

Кореляція – це такий зв'язок змінних, при якому одному значенню однієї ознаки відповідає кілька значень іншої, що відхиляється в ту або іншу сторону від середнього свого значення. Кореляція буває позитивною або негативною. Перша описує ситуацію, в якій при збільшенні однієї змінної збільшується і інша. Друга - ситуацію, в якій змінні змінюються обернено пропорційно: одна збільшується, а інша зменшується. Кореляція може вимірюватися статистично, коефіцієнтом кореляції або коефіцієнтом асоціації, подібних форм існує безліч. Більшість з них зосереджена на лінійному зв'язку - зміна однієї змінної прямо пропорційна зміні іншої. При відсутності кореляції говорять, що змінні мають статистичну незалежність. Але наявність кореляції не має на увазі наявність причинних зв'язків між досліджуваними явищами. Між змінними іноді виявляються фальшиві зв'язки, тому потрібні інші докази для обґрунтування висновку про вплив однієї змінної на іншу.

Крос-табуляція – надання даних у вигляді двовимірних таблиць розподілу, в яких значення однієї змінної співвідносяться зі значеннями іншої. До однієї групи належать спостереження з однаковими значеннями змінних, які в подібних випадках часто називають факторами. Мета крос-табуляції змінних полягає в з'ясуванні зв'язку між ними. Такого роду аналіз може бути продовжений за допомогою введення додаткових змінних. Таблиці, що представляють крос-табуляцію змінних, зазвичай називаються таблицями спряженості.

Маршрутний лист – це завдання інтерв'юєру опитати певну кількість респондентів, яких він відбирає в житлових будинках в межах однієї вулиці (частини вулиці). Схема побудови маршруту та відбору респондента описана в інструкції інтерв'юєра. У маршрутному листі для інтерв'юєра зазначено назву вулиці, на якій має проводитися опитування і кількість респондентів, яких він повинен опитати на цій вулиці. У маршрутному листі фіксується найбільша загальна схема відбору житлових будинків, квартир та основні принципи відбору респондентів у відібраних сім'ях. Інтерв'юєр зобов'язаний попередньо пройти по вказаній вулиці та ви-

значити загальну кількість на ній житлових будинків і загальну кількість квартир у кожному будинку. Лише потім, використовуючи схему відбору та зібрану інформацію по даному маршруту, інтерв'юер приступає до визначення будинків і квартир, в яких буде проводитися опитування.

Масив даних – сукупність інформаційних даних, структурованих за певними правилами, що передбачають наявність уніфікованої системи опису, зберігання інформації та маніпулювання з нею незалежно від прикладних програм. Є інформаційною моделлю предметної області, звернення до масивів даних здійснюється за допомогою спеціальних програм обробки даних.

Обробка даних – комплекс процедур, спрямованих на перетворення і узагальнення даних соціологічного дослідження. Зазвичай до обробки даних відносять процедури перевірки та кодування заповненого інструментарію, в тому числі пропущених значень; введення даних в комп'ютер; перевірки та виправлення введених даних; перекодування і перетворення змінних; перевірки репрезентативності вибірки і, при необхідності, її зважування; найпростіші процедури статистичного аналізу даних - побудова розподілів частот і таблиць спряженості. Програмне забезпечення обробки даних, в тому числі найбільш популярний серед соціологів статистичний пакет SPSS, надає можливість зберігати, разом з даними дослідження, й виводити на друк тексти запитань анкети і відповідей на них. Як правило, це робиться за допомогою присвоєння «міток» змінним і їх окремим значенням. Створення таких міток також входить до числа процедур обробки даних. Статистична обробка даних передбачає в першу чергу отримання найважливіших кількісних характеристик вибірки, одномірних розподілів і всіляких таблиць; розрахунок помилок вибірки за найважливішими показниками; оцінювання характеристик генеральної сукупності; аналіз зв'язків між змінними, рішення прикладних задач і перевірку гіпотез дослідження. Це може вимагати застосування досить складних методів статистичного аналізу - кореляційного, регресійного, дисперсійного, факторного, кластерного та інших.

Об'єкт дослідження – певна область соціальної реальності, включена в процес наукового пізнання. На відміну від предмета дослідження, об'єкт дослідження за своїми емпіричними властивостями не залежить від дослідника. В одному і тому ж об'єкті дослідження може бути виділено безліч предметів дослідження, що диктується науково-пізнавальними і практичними цілями. Виділення об'єкта соціологічного дослідження здійснюється на основі аналізу проблеми дослідження. В якості об'єкта дослідження вибирається та область соціальної реальності, яка містить у собі суперечність, укладену в проблемній ситуації дослідження. На емпіричному рівні об'єктом дослідження виступають реальні, локалізовані в просторі та часі соціальні об'єкти

Обсяг вибірки – загальне число одиниць спостереження, включене у вибірку сукупність. Обсяг вибірки визначається:

- завданнями дослідження і сформульованими робочими гіпотезами;
- ступенем однорідності генеральної сукупності з точки зору досліджуваних властивостей;
- величиною довірчої ймовірності, з якою інформація, отримана в вибіркової сукупності, екстраполюється на всю генеральну;
- необхідною точністю результатів, тобто величиною граничної випадкової помилки репрезентативності.

Одноступенева вибірка – вибірка, в якій на першому ступені відбору об'єкти репрезентації та одиниці спостереження збігаються. Як правило, такі вибірки застосовуються у випадках, якщо генеральна сукупність має порівняно невеликий обсяг.

Ознака (змінна, характеристика) – деяка загальна для всіх досліджуваних об'єктів (одиниць спостереження) властивість, конкретний прояв якої (значення ознаки) змінюється від об'єкта до об'єкта і може бути змінена, тобто кожному об'єкту, що розглядається як носій згаданої властивості, може бути приписаний певний математичний конструкт (наприклад, число). Саме сукупності значень ознаки найчастіше служать тими математичними моделями соціологічних даних, які є результатами вимірювання в соціології. Прикладами ознак можуть служити: стать, вік, освіта, професія, матеріальне положення респондента, його задоволеність тими чи іншими сторонами соціальної дійсності і тд. При інтерпретації значень тієї чи іншої ознаки необхідно мати на увазі, що дуже часто саме поняття ознаки є наслідком певного бачення соціологом досліджуваних об'єктів, що семантика цих значень залежить від сприйняття респондентом відповідного питання опитувальника (і може бути різна для різних груп респондентів) і тд.

Операціоналізація понять – специфічна наукова процедура встановлення зв'язку концептуального апарату дослідження з його методичним інструментарієм. Вона об'єднує в єдине ціле проблеми формування понять, техніки вимірювання та пошуку соціальних індикаторів. Операціоналізація - дозволяє встановити, про що слід збирати соціологічні дані. При цьому процедура операціоналізації понять проходить наступні етапи:

1. Перетворення вихідного поняття в показники.
2. Перетворення показників в змінні.
3. Перетворення змінних в індикатори.
4. Визначення методів збору шуканих даних.

Опитування – метод збору первинної соціологічної інформації, який передбачає очне або заочне спілкування дослідника з респондентом, в

процесі якого респондент відповідає на питання, зміст яких представляє перелік завдань, які необхідно вирішити в процесі даного опитування. У ході проведеного опитування передбачається статистична обробка отриманої інформації та її інтерпретація.

Опитування експертів – метод отримання соціологічної інформації шляхом опитування експертів. Опитування експертів використовується при визначенні проблем, цілей, об'єктів, процедур і методик збору первинної інформації, критеріїв досліджень, засобів забезпечення надійності соціологічної інформації, для операціоналізації окремих категорій і т.д. Підвищення об'єктивності результатів оцінок експертів досягається цілим рядом логічних і статистичних процедур підбору фахівців, організації їх опитування, обробки результатів експертизи. Для підготовки процедури опитування експертів зазвичай формується група фахівців. У її завдання входять:

- а) постановка проблеми, визначення цілей і завдань опитування, її кордонів, основних етапів;
- б) розробка процедури опитування;
- в) відбір експертів, перевірка їх компетентності та формування груп експертів;
- г) проведення опитування і узгодження оцінок;
- д) формалізація отриманої інформації, її обробка, аналіз та інтерпретація.

Основа вибірки – безліч всіх одиниць вихідної сукупності, придатних для подальшого відбору одиниць спостереження або об'єктів репрезентації. Поняття «основа вибірки» має більш вузьке значення ніж поняття «генеральна сукупність», так як не всі одиниці генеральної сукупності можуть цікавити дослідника (наприклад, особи психічно хворі, або люди без певного місця проживання - бомжі та ін) або бути практично недоступними для опитування (наприклад, військовослужбовці строкової служби, особи, які перебувають у місцях ув'язнення і т.д.). Основа вибірки повинна бути не тільки теоретично визначена, але й описана за допомогою конкретних показників і ознак. Ідеальний варіант - коли існують статистичні показники, що описують вихідну сукупність за показниками або ознаками, що цікавлять дослідника.

Панельне дослідження – дослідницька техніка, відома також під назвою лонгітюдного дослідження; полягає в зборі даних з використанням однієї і тієї ж вибірки через певні інтервали часу. Використання панелей (одних і тих же груп респондентів) ефективно при дослідженні тенденцій та наслідків будь-яких змін. Труднощі, що виникають у даному випадку, пов'язані з початковим формуванням вибірки, оскільки досить складно знайти людей, згодних брати участь в довгостроковому дослідженні. Основна складність полягає в необхідності підтримки відповід-

ності вибірки дослідницьким вимогам, що є справжньою проблемою. Це пояснюється тим, що респонденти, які входять до складу панелі, можуть втратити властивість репрезентативності по відношенню до досліджуваного населення по простій причині участі в дослідженні; а також з недовговічністю вибіркової сукупності внаслідок переміщень респондентів, їх смерті або втрати інтересу до дослідження.

Первинні дані – необроблені дані, отримані в ході проведення соціологічного дослідження. Первинні дані можуть являти собою сукупність інформаційних даних, структурованих за певними правилами, що передбачають наявність уніфікованої системи опису, зберігання інформації та маніпулювання нею незалежно від прикладних програм. Є інформаційною моделлю предметної області, звернення до первинних даних здійснюється за допомогою систем управління базами даних.

Пілотажне дослідження – один з етапів соціологічного дослідження, що слідує за етапом розробки методики збору даних та передує етапу «польового» дослідження цієї методики для отримання первинної соціологічної інформації. Мета пілотажного дослідження полягає в отриманні знання про адекватність методики збору, даним поставленим цілям і завданням дослідження, та особливостям дослідницької ситуації. Пілотажні дослідження, як правило, проводяться на невеликих вибірках, що дозволяють виявити найбільш ймовірні джерела можливих систематичних помилок.

Питання-фільтр – вживається в тих випадках, коли шукана інформація може бути отримана не від усієї сукупності опитуваних, а тільки від певної її частини. Як правило, бесіда інтерв'юера з респондентом починається саме з цього питання. Але можливі випадки, коли питання-фільтр використовується в середині опитування, коли у дослідника виникає потреба в подальшому ставити питання тільки тим респондентам, які, на його думку, можуть компетентно продовжити подальшу розмову.

Питання відкрите – різновид формулювання питання, при якій логічна структура питання включає тільки спонукальну частину і предикат питання (предмет дослідження), але не включає спеціально розробленої відповідної частини. Область можливих і очікуваних відповідей задається смисловим змістом ключових слів спонукальної частини питання. Зумовленість відповіді на питання залежить тільки від позначення предиката питання і від точності його адресації (врахування інформованості респондента, його компетентності, бажання відповідати), від оцінки респондентом гостроти питання і інших соціально-психологічних характеристик. Респондент самостійно формує відповідь на питання, тобто вплив дослідника на процес формування відповіді в даному випадку значно менше, ніж при використанні закритого питання.

Питання закриті – різновид формулювання питання, що містить можливі варіанти відповідей, з яких респонденту пропонується за заданим критерієм вибрати один або декілька варіантів. Логічна структура закритого питання включає спонукальну частину, що містить власне предмет (предикат) питання, і частину, що містить очікувані, можливі варіанти відповідей. У сучасних опитуваннях закриті питання переважають з кількох причин, що мають переважно організаційно-економічний характер. Закриті питання вважаються зручними при зборі даних, оскільки збільшують заповнюваність опитувальників, скорочуючи число невідповідей; дозволяють кодувати відповіді респондентів для машинної обробки; стандартизують відповіді респондентів, дозволяючи отримати розподіл відповідей в заздалегідь заданому числі позицій.

Польове дослідження – вивчення об'єкта дослідження в природних «польових» умовах, в соціальному контексті його повсякденного життя. Польове дослідження є етапом соціологічного дослідження, на якому здійснюється збір первинної соціологічної інформації. На відміну від експериментального дослідження, коли поведінка людей вивчається у штучно створеній ситуації і де здійснюється певний контроль над умовами, при польовому дослідженні соціальний об'єкт вивчається в природних умовах і втручання дослідника в ситуацію спостереження зводиться до мінімуму. В ході польового дослідження виникають труднощі, пов'язані з аналізом причинних зв'язків. Тому польове дослідження припускає застосування різноманітних і складних методик збору первинної інформації та вимагає від дослідників і залучаються до дослідження осіб з високою кваліфікацією.

Порівняльні дослідження – систематичний аналіз даних про варіації характеристик соціальних об'єктів, що порівнюються, під впливом різних змінних:

- а) політичного характеру: інтернаціональні порівняльні дослідження;
- б) соціально-демографічного характеру: міжнародні, міжрегіональні та ін. порівняльні дослідження;
- в) культурологічного характеру: міжкультурні порівняльні дослідження.

Крім релевантності теоретико-методологічної схеми дослідження, що включає концептуальне обґрунтування порівняльності соціальних об'єктів різного рівня від соціальної макросистеми до груп та складових індивідів, еквівалентності і однорівневості понять і показників, в порівняльних дослідженнях повинні бути вирішені численні питання методики. Так, наприклад: однорідність методичного забезпечення порівняльних досліджень, - близька репрезентативність масивів даних, що порівнюються, отриманих шляхом опитування, - еквівалентність се-

мантики опитувальних листів при можливому розходженні індикаторів, обумовленому різним соціальним контекстом, і тд.

Похибки вибірки – викликані різними причинами відхилення вибіркової оцінки ознак від відповідних їм ознак в генеральній сукупності. За характером впливу на вибірку оцінку досліджуваних ознак розрізняються випадкові і не випадкові (спрямовані) помилки вибірки.

Предмет соціологічного дослідження – істотні властивості і відносини об'єкта дослідження, пізнання яких особливо важливе для вирішення теоретичної чи практичної проблеми. На відміну від об'єкта дослідження, зміст якого не залежить від дослідника, предмет дослідження є результатом взаємодії дослідника і об'єкта пізнання. Формування предмета дослідження зумовлено як властивостями об'єкта, так і характером проблем, що стоять перед соціологом, рівнем наукових знань і засобів пізнання, якими він володіє. Предмет соціологічних досліджень передбачає об'єкт дослідження, але не збігається з ним. Один і той самий соціальний об'єкт може вивчатися з метою вирішення різних наукових проблем. Предмет соціологічних досліджень позначає межі, в межах яких об'єкт вивчається в даному конкретному дослідженні.

Прикладна соціологія – сукупність теоретичних моделей, методологічних принципів, методів і процедур дослідження, а також соціальних технологій, конкретних програм і рекомендацій, орієнтованих на практичне застосування, досягнення реального соціального ефекту. Часто прикладну соціологію називають також «проблемно орієнтованою» або «орієнтованою на клієнта», а в той час як академічну соціологію вважають фундаментальною, базисною, чистою, орієнтовану на пізнання соціальних законів і закономірностей. Прикладна соціологія - це соціологічна робота, зроблена для когось. Зазвичай це клієнт або замовник: урядові організації, державні установи, приватні фірми та ін. Прикладна соціологія відрізняється від академічної не тільки змістом і характером наукової діяльності. Головне тут - орієнтація на практичну користь, а не на приріст знання, науковий внесок у фундаментальні відкриття.

Програма соціологічного дослідження – виклад теоретико-методологічних передумов, загальної концепції дослідження у відповідності з основними цілями роботи, що здійснюється і гіпотез дослідження із зазначенням правил процедури, а також логічної послідовності операцій для перевірки гіпотез. Розробка програми дослідження починається з формулювання проблемної ситуації як деякої суперечності між усвідомленням науково-пізнавальної або практичної потреби і незнанням способів її задоволення. Відповідно основна мета дослідження визначається як теоретико-прикладна або переважно прикладна. У відповідності з метою формулюються більш конкретні задачі і уточнюється об'єкт і предмет дослідження. Значне місце в програмі дослідження займає розгляд основних

понять, в яких описується соціальна проблема і дається їх інтерпретація, тобто переклад семантики понять на мову, фактів і соціальних показників, що підлягають емпіричному спостереженню. У програмі досліджень визначаються методи та процедури реєстрації істотних властивостей і явищ, для встановлення очікуваних фактів (інструментарій дослідження).

Ремонт вибірки – процедура приведення структури реалізованої в процесі дослідження вибіркової сукупності у відповідність до структури генеральної сукупності за однією або кількома контрольованими ознаками. Контрольованими ознаками повинні виступати тільки ті ознаки, які тісно скорельовані з предметом дослідження.

Репрезентативність – властивість вибіркової сукупності відтворювати характеристики генеральної сукупності. Іншими словами, те, що вибірка є репрезентативною означає, що з деякою помилкою розподіли ознак, що вивчаються в вибірковій сукупності, можна ототожнити з їх дійсними розподілами у генеральній сукупності. На мові статистики це означає, що можливо знайти оцінки параметрів генеральної сукупності.

Респондент – учасник соціологічного дослідження (опитування або спостереження), виступаючий в якості джерела первинної інформації про досліджувані процеси та явища. Респондент має низку властивостей, кожна з яких може впливати на якість інформації, що збирається, і тому вони мають бути взяті до уваги при розробці програми соціологічного дослідження. Перш за все це:

- компетентність;
- зацікавленість брати участь в опитуванні і відповідати на поставлені питання.

Це в значній мірі може вплинути на якість інформації, що збирається і, відповідно, на кінцевий результат дослідження. Тому, в інструментарії часто використовуються питання, що дозволяють оцінити щирість респондента і його бажання давати достовірні відповіді.

Рівень досяжності респондентів – співвідношення кількості досягнутих в дослідженні респондентів до запланованої кількості респондентів. Рівень досяжності залежить від багатьох причин:

- від кількості візитів інтерв'юера до респондента - чим більше візитів до респондента здійснює інтерв'юер, тим більш високою стає досяжність;
- часу відвідування респондента. Якщо інтерв'юер відвідує респондента в ранкові години або вдень, у нього менше шансів застати респондента вдома, оскільки він в цей час може працювати;
- від можливості вільно ввійти в житлове приміщення. В даний час, особливо в міській місцевості в багатьох будинках встановлені або кодові замки, або в під'їздах чергують консьєржі, що суттєво заважає інтерв'юерам вільно відвідувати респондентів і тд.

Робоча гіпотеза – припущення, висунуте в якості можливого пояснення соціальних явищ, що вимагає верифікації та теоретичного обґрунтування для того, щоб стати науковою істиною. Робоча гіпотеза визначає планування наукового пошуку, перш за все отримання емпіричної інформації, вивчення якої підтверджує або спростовує теоретичне припущення.

Систематичні похибки вибірки – похибки, допущені в ході реалізації дослідницького плану, природа і характер яких вивчені, а результати вимірювання можуть бути уточнені шляхом внесення поправок. Систематичні помилки є наслідком дії (в одних і тих же умовах) певної причини або невеликого числа причин, які спотворюють отриману інформацію в певному напрямку, причому ці причини піддаються вивченню.

Соціальне самопочуття – це інтегративна емоційно забарвлена оцінка людиною соціальної дійсності та свого місця і ролі в ній, з урахуванням актуальної життєвої ситуації, а також особистої та громадської перспективи. Соціальне самопочуття є показником ставлення людей до сформованої суспільної ситуації, їх соціально-адаптивних ресурсів і готовності підтримувати певний курс розвитку соціально-економічних і політичних процесів або протидіяти цьому курсу, якщо він суперечить їх інтересам і призводить до послідовного погіршення основних показників соціального самопочуття. Соціальне самопочуття - це інтегральний показник, в якому знаходять відображення основні сфери соціальної життєдіяльності людини.

Соціологічне дослідження – один із способів отримання інформації виключно соціологічними методами і прийомами, суть якого полягає в свідомій концентрації зусиль дослідницького колективу на вирішенні досить обмеженого і заздалегідь досить строго певного числа завдань та проблем. Соціологічні дослідження неодмінно спрямовані на вирішення тих чи інших проблем методологічного або методичного характеру, що в кінцевому підсумку призводить до розширення сфери соціологічного знання. У соціології виділяються дослідження: теоретичні, емпіричні та методологічні; фундаментальні та прикладні; лонгітюдні, панельні і повторні; та ін.

Соціологічне обстеження – процедура збору соціологічної інформації, яка передбачає проведення опитувань населення, вивчення громадської думки, експрес-опитування та ін. Подібні обстеження використовуються в суто практичних цілях і спрямовані на пошук факторів впливу на реальну поведінку та мотивацію опитуваних, вивчення їх ціннісних орієнтацій і установок в реальних соціальних умовах. Подібні опитування не ставлять перед собою мету вирішення ні методологічних, ні методичних проблем.

Стихійний відбір – є одним з видів невиваженого (спрямованого) відбору. При побудові вибіркової сукупності методом стихійного відбо-

ру дослідник не має можливості забезпечити відповідність вибіркової і генеральної сукупностей по низці ознак, що тісно корелюють з предметом дослідження. Основними чинниками, що визначають природу стихійного відбору, є готовність дослідника мати справу з максимально доступними для нього одиницями сукупності (фактор доступності) і його прагнення гарантувати в умовах обмежених ресурсів вихід на одиниці сукупності, які володіють шуканими ознаками (фактор цілеспрямованості). Перший фактор означає, що дослідник готовий погодитися з тим, що рішення про включення у вибірку належить потенційному респонденту. Другий фактор передбачає, навпаки, що зазначене рішення належить досліднику. Існує декілька різновидів стихійного відбору.

1. Так званий **«відбір першого зустрічного»**. Інтерв'юер проводить опитування тих респондентів, яких він зустрів, нібито випадково, на вулицях або в інших багатолюдних місцях населеного пункту. Але при організації такого відбору велике значення має час і місце проведення опитування, оскільки в різний час і в різних місцях дослідник стикається з різними категоріями респондентів.

2. Відбір **«собі подібного»**. Дослідник підбирає для опитування або спостереження респондентів зі свого оточення. При такому відборі вибірка сукупність буде зміщена порівняно з вихідною сукупністю по одному або низці істотних ознак.

3. **Пресові та поштові опитування** - це опитування, проведені за допомогою анкет, опублікованих у пресі, або анкет розісланих поштою конкретній особі з проханням самостійно заповнити дану анкету та відіслати її назад дослідникам. При таких опитуваннях рішення про включення у вибірку беруть самі респонденти, що докорінно змінює трактування отриманих даних, оскільки в опитуванні бере участь найбільш соціально активна їх частина.

4. Відбір респондентів методом **«снігової кулі»** в основному застосовується тоді, коли інтерв'юерам дуже важко відшукати необхідного за квотами опитуваних. Це можуть бути, наприклад, респонденти дуже рідкісних професій або експерти вищої кваліфікації. У цьому випадку, інтерв'юєру необхідно знайти одного респондента з необхідними йому параметрами, опитати його і в завершенні поцікавитися - чи не знає він (опитаний) як йому (інтерв'юєру) знайти людину (або кількох осіб) з аналогічними характеристиками. Як правило, подібна тактика виправдовує себе при проведенні експертного опитування.

Ступінь відбору – один з елементів процедури процесу формування багатоступеневої вибірки, який описує етап, на якому відбувається відбір або об'єктів репрезентації, або одиниць спостереження. На перших ступенях багатоступеневої вибірки відбираються різні об'єкти репрезентації, співвідносні за принципом «матрьошки». Наприклад: республі-

ка - область - район - мікрорайон - квартал - будинок - квартира - сім'я. На останньому етапі відбору відбираються одиниці спостереження (респонденти, окремі колективи та ін.) Якщо ж на першій ступені з генеральної сукупності відбираються безпосередньо одиниці спостереження, вибірка є одноступеневою. Багатоступінчастий відбір, заснований на відборі природних одиниць (географічні регіони, політико-адміністративні одиниці, підприємства, установи, навчальні заклади тощо), володіє більшою економічністю, чим відбір одноступеневий. Крім того, при такому підході проведення вибіркового обстеження може бути полегшено скороченням територіальних кордонів обстеження, а також і іншими спрощеннями. Багатоступенева вибірка, разом з перевагами, має недоліки. Так, погрішності, допущені в процесі організації наступних ступенів, вже ніяк не можна відкорегувати. Якщо припустити, наприклад, що перша ступінь охоплює неповну кількість до того ж неоднорідних по відношенню один до одного одиниць (щодо мети дослідження), то в результаті дослідження можуть виникнути значні спотворення. При формуванні багатоступеневої вибірки необхідно, перш за все, переконатися, чи не утворилися помилки зсуву, які являють собою найбільш поширений вид помилок в соціологічному дослідженні. При цьому слід врахувати, що помилки репрезентативності майже неможливо точно визначити для багатоступеневої вибірки. При її використанні ускладнюється обчислення теоретичних помилок репрезентативності, до того ж значно зростає величина помилок репрезентативності в порівнянні з одноступеневою вибіркою, оскільки ці помилки автоматично з'являються на кожному ступені відбору.

Технічний звіт – документ, підготований керівником польового напряму і який включає в себе загальну специфікацію проведених польових робіт:

- оцінку репрезентативності даних на рівні кожного з регіонів;
- метод збору первинної соціологічної інформації;
- тип вибірки, а також типологізацію основних макрорегіонів;
- результати проведеного контролю роботи інтерв'юерів;
- результати введення й обробки даних;
- причини відмов і недосяжності (їх кількість).

Типологізація – метод соціологічного дослідження, в основі якого лежить виявлення подібності та відмінності множини соціологічних об'єктів, пошук надійних способів їх ідентифікації, стійких сполучень властивостей соціальних явищ у системі змінних, їх групування за допомогою узагальненої ідеалізованої моделі. Результатом типологізації є виділення певних типів соціальних явищ.

Факторний аналіз – група методів дослідження структури і зниження розмірності простору змінних. Модель факторного аналізу при-

пускає, що значення будь-якої вимірюваної змінної залежить від невеликого числа латентних (прихованих) факторів. Основною метою факторного аналізу є визначення латентних факторів за результатами реальних вимірів, і зниження розмірності за рахунок заміни набору вихідних змінних виділеними чинниками. У більшості випадків, передбачається, що фактори статистично незалежні, тобто не корелюють один з одним. Весь процес проведення факторного аналізу можна описати наступними етапами. Перший спрямований на одержання матриці кореляцій, в якій кожна змінна в сукупності даних співвіднесена з усіма іншими. Наступний крок - витяг факторів з метою визначення мінімального числа факторів для адекватного пояснення спостережуваних кореляцій між первинними змінними. Якщо їх число близьке до початкових змінних, то сенс в факторному аналізі невеликий. Мета третього (факультативного) кроку - обертання - полягає у встановленні більш простих факторів, що легко інтерпретуються. Якщо отримана модель задовольняє дослідника, то на четвертому етапі обчислюються значення коефіцієнтів для кожного фактора кожного випадку в сукупності даних. Факторні значення можуть використовуватися в подальших дослідженнях.

Фокус-групове інтерв'ю – соціологічне інтерв'ю, засноване на використанні реальної групової динаміки в штучно створеній групі для виявлення специфіки та особливостей уявлень якоїсь соціальної групи про об'єкт дослідження. Метод фокус-групового інтерв'ю з успіхом використовують при дослідженні причин соціальної напруженості в суспільстві, а також для здійснення соціального прогнозування (діагностика соціальних проблем і моделювання розвитку соціальних процесів, а також при методологічному забезпеченні соціологічних досліджень (перевірка гіпотез, пілотаж інструментарію). Оптимальним числом учасників фокус-групи є 7-10 чоловік. Як показує практика, при меншій кількості людей саме дослідження перетворюється в набір індивідуальних інтерв'ю. Основною вимогою при формуванні групи є її гомогенність за певним критерієм, що впливає з мети дослідження. Кожна фокус-група триває в середньому від 1,5 до 3 годин в залежності від обставин. Велика тривалість небажана через надмірну втому її учасників. Обов'язковою при проведенні будь-якої фокус-групи є фіксація всього, що відбувається за допомогою аудіо-та / або відеотехніки. Вибір способу фіксації залежить від конкретної ситуації. Знятий матеріал може служити декільком цілям: використовуватися для подальшої розшифровки і написання письмового звіту; для надання замовнику у вигляді своєрідного звіту відеозаписів найбільш цікавих моментів фокус-групи; нарешті, перегляд відеозапису дозволяє самому вченому, побачивши себе з боку, скорегувати надалі свою роботу.

Цільова група соціологічного дослідження – група людей, що виступає об'єктом соціологічного дослідження, і яка акумулює в собі вла-

стивості і ознаки, які найбільшою мірою цікавлять дослідника. Цільовою групою може виступати соціальна, вікова, професійна, група людей за інтересами і тд.

Цінності – набір стандартів і критеріїв, яких людина дотримується в житті. Цінності - це уявлення людини про значущість для неї різних явищ, предметів, про головні цілі життя, праці, а також про засоби досягнення цілей. Цінності - переконання з приводу цілей, які необхідно досягти, уявлення індивідів або груп людей про те, що бажано, прийнятно, добре чи погано. Відмінності в цінностях є ключем до розуміння культур. На індивідуальні цінності сильний вплив робить специфіка даної культури - значущість явищ, предметів і процесів як зразків, прийнятих в даному середовищі, за допомогою яких люди співвідносять свої взаємодії в соціальній спільноті. Система соціальних цінностей виступає як загальноприйнята в даній організації система зразків, за допомогою яких люди співвідносять і опосередковують свої взаємодії один з одним і за допомогою яких систематизується їх соціальний досвід. Вона створює в індивіда та групи нахил до певної поведінки і підстава для його оцінки.

Ціннісні орієнтації – соціальні цінності, які розділяються особистістю, що виступають в якості цілей у житті і основних засобів їх досягнення і тому набувають функції найважливіших регуляторів соціальної поведінки індивідів. У соціології акцентується увага, по-перше, на виявлення залежності ціннісних орієнтацій індивіда від соціально-економічних і соціокультурної природи суспільства і об'єктивних умов предметної діяльності суб'єкта. По-друге, підкреслюється особливість ціннісних орієнтацій як соціальних установок вищого рівня, які співвідносяться з цілісністю способу життя особистості від соціальних установок співвідносних з окремими соціальними об'єктами і ситуаціями, що регулюють окремі вчинки індивіда. Будучи відображенням фундаментальних соціальних інтересів особистості ціннісні орієнтації виражають суб'єктивну суспільну позицію індивідів їх світогляд і моральні принципи

Чистка масиву – процедура, пов'язана з коригуванням даних, зібраних в процесі дослідження і наступному перенесенні цієї інформації на магнітні носії. Не секрет, що в процесі заповнення опитувальника, а також при перенесенні цієї інформації на магнітні носії і інтерв'юери, і оператори часто допускають елементарні помилки, які можуть значною мірою позначитися на якості отриманої інформації. Тому в процесі чищення масиву усуваються грубі помилки, допущені на етапі збору і обробки зібраних даних. Перевірка і чищення введених даних полягає в знаходженні та виправленні помилок, не виявлених при введенні. На цьому етапі основна увага приділяється логічним помилкам. Якщо якість введення не контролювалося автоматично, слід також перевірити введені дані на приналежність до діапазону допустимих значень.

Шкала вимірювання – алгоритм, за допомогою якого здійснюється вимірювання в тих випадках, коли воно є відображенням досліджуваних об'єктів в числову математичну систему. За допомогою шкали кожному об'єкту ставиться у відповідність число, що називається шкальним значенням об'єкта. У соціології використовуються шкали досить різні по складності і за характером способів отримання шкальних значень. В якості шкали можуть виступати: процес отримання відповіді респондента на питання анкети, спосіб отримання значень деякого індексу, різного роду тести і тд. У соціології використовуються шкали наступних типів: номінальні, порядкові, інтервальні, шкали відносин. Більш вузький клас допустимих перетворень обумовлює більш високий рівень вимірювання і, як наслідок, дає можливість використовувати більш широке коло математичних методів для отримання змістовних висновків.

Щоденник інтерв'юера – документ, що заповнюється кожним інтерв'юером в процесі дослідження в якому фіксуються всі основні моменти, пов'язані з проведеним опитуванням:

- адресу респондента, за якою проводилося опитування та його контактний номер телефону (за можливості), для можливості проведення телефонного контролю;

- кількість членів сім'ї, які проживають за даною адресою, із зазначенням їх статі і віку;

- час відвідування і тривалість проведеного опитування;

- оцінка загального ставлення респондента до проведеного опитування;

- причини відмови респондента від інтерв'ю;

- кількість і час повторних відвідувань інтерв'юерами вказаної адреси (в разі відсутності респондентів під час першого візиту) та ін.

Якісні дослідження – вид соціологічних досліджень, які дозволяють вивчити глибинні процеси в досліджуваному об'єкті, дозволяючи при цьому описувати причинно-наслідкові зв'язки, що викликають зміни цього об'єкта. До якісних досліджень відносяться: глибинні інтерв'ю, експертні інтерв'ю, метод фокус-групових інтерв'ю, метод спостереження і ін (тобто, всі види не стандартизованих методик збору соціологічної інформації). Якість зібраної в таких дослідженнях інформації у великій мірі залежить від майстерності і професіоналізму залучених до дослідження інтерв'юерів, модераторів або спостерігачів. Якісні дослідження досить часто використовуються на початкових стадіях кількісного дослідження, коли треба оцінити правильність сформульованих гіпотез, постановку завдань дослідження і оцінити сам напрямок дослідження.

*С.Устич, І.Артѣмов, Н.Черниш, О.Бенчак, О.Пелін,
Д.Мірошніков, О.Білак*

РОБОЧА ПРОГРАМА ТА МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «СОЦІОЛОГІЯ ТРАНСКОРДОННИХ ПРОЦЕСІВ»

Пояснювальна записка

Соціологія як наука займає важливе місце, багато в чому формуючи професійний рівень сучасного фахівця. Ця дисципліна забезпечує теоретичну і методичну підготовку широкого спектру фахівців країнознавства, соціології тощо.

Розроблення науково-методичного та організаційного забезпечення включення нової навчальної дисципліни «Соціологія транскордонних процесів» до змісту підготовки студентів у вищих навчальних закладах і його пілотне впровадження на регіональному рівні в Україні та сусідніх країнах ЄС дозволить вирішити комплекс питань щодо підготовки фахівців, які зможуть професійно вирішувати існуючі проблеми в царині сучасних транскордонних процесів та захищатимуть інтереси держави в сучасних геополітичних умовах.

Навчальна дисципліна «Соціологія транскордонних процесів» відображає важливий напрям розвитку сучасного стану транскордонного співробітництва України із сусідніми державами ЄС. Це особливо важливо в умовах реалізації євроінтеграційного курсу держави після підписання Угоди про асоціацію України з ЄС.

Знання механізмів вирішення проблем, вміння діяти професійно, впливати на хід транскордонних процесів – це потужна мотивація для вивчення дисципліни, особливо з урахуванням ролі транскордонної співпраці для України. Адже наша держава має високу питому вагу прикордонних територій – 19 із 25 регіонів межують з сусідніми країнами. Загальна протяжність кордонів України сягає 6993 км (в т.ч. морських – 1355 км), а з країнами Центральної Європи, Білорусії та Молдови – 4698,6 км.

Функціонування спільного євросоюзівського кордону (з Польщею – 542,3, Словаччиною – 98,7, Угорщиною – 135,1, Румунією – 608,6 км) об'єктивно сприяє успішному транскордонному співробітництву.

Вивчення дисципліни дасть студентам необхідні теоретичні знання і практичні навички для реалізації програми європейської інтеграції України. У першу чергу це стосується виконання завдань щодо мінімізації проблем, які існують у системі транскордонних процесів, пов'язаних з лібералізацією візового режиму та зовнішньоекономічної діяльності

суб'єктів господарювання в умовах імплементування в Зону вільної торгівлі (ЗВТ) Європейського Союзу.

Саме результати аналізу транскордонних процесів закладуть надійні основи для вироблення практичних засобів впливу на всю різноманітність суспільних явищ, пов'язаних із транскордонними процесами, і дозволять виробити дійові механізми мінімізації негативних явищ, що стримують ефективність процесів ТКС України з сусідніми державами ЄС.

Навчальна програма належить до нормативних документів нової генерації, за допомогою яких здійснюється перехід до інтерактивних методів викладання та діалогової форми навчання. Вона підготовлена з урахуванням як вимог існуючих державних стандартів, положень Закону України «Про вищу освіту», так і вимог європейської кредитно-модульної системи та системи кваліфікації. Це об'єктивна вимога часу на шляху інтегрування до європейського та світового освітнього простору.

Автори робочої програми навчальної дисципліни «Соціологія транскордонних процесів» прагнули того, щоб вона увібрала в себе найбільш актуальні теми, спираючись на найважливіші досягнення світової соціологічної думки, розмаїття методологічних підходів до її викладення, вбачаючи в цьому дійсно деідеологізовану, наукову структуру цього важливого для викладача документа.

Структурно робоча програма побудована згідно з вимогами Наказу МОН України №384 від 29 березня 2012 р. (в редакції Наказу №683 від 05 червня 2013 р.) і включає в себе такі складові, як:

- 1) опис навчальної дисципліни;
- 2) мета та завдання навчальної дисципліни;
- 3) програма навчальної дисципліни;
- 4) структура навчальної дисципліни;
- 5) зміст лекційних тем курсу;
- 6) теми практичних (семінарських) занять;
- 7) самостійна робота;
- 8) принципи навчання;
- 9) методи навчання;
- 10) методи контролю та оцінювання знань;
- 11) розподіл балів, які отримують студенти;
- 12) методичне забезпечення.

Довідково

**Тлумачення терміну «Транскордонні процеси»
(автора робочої програми Устича С.І.)**

Процес – це послідовна зміна предметів і явищ, що відбуваються закономірно, та сукупність ряду послідовних дій, спрямованих на

досягнення певного результату. Процес можна визначити також як послідовну зміну станів об'єкта в часі.

Кордон – явище статичне. Динамічною формою існування кордонів є транскордонні процеси (потоки). **Транскордонні процеси (ТП)** – це суб'єктна і природна взаємодія, що відбувається через кордон. Транскордонні процеси – це форма, різновид соціальних процесів. Транскордонні процеси існують відтоді, відколи існують кордони. Вони можуть бути обмежені тими чи іншими частинами простору (зокрема території) держав, а можуть охоплювати всю їх глибину. Транскордонними процесами можна в однаковій мірі назвати, скажімо, військове вторгнення держави на територію іншої, чи спілкування через кордон за допомоги поштових голубів.

Необхідно розмежувати поняття транскордонних процесів (транскордонних потоків) із іншими усталеними категоріями, які характеризують кордони і пов'язані з ними явища.

Так, транскордонні процеси слід відрізнити від міжнародних відносин. Перші ширші від других за своїм змістом, оскільки охоплюють не тільки широкий спектр суб'єктної і інституційної взаємодії через кордон (що становить зміст міжнародних відносин), але й значну різноманітність природних транскордонних явищ – перетікання, обміну водних і повітряних ресурсів, міграції популяцій тварин (свого роду об'єктну взаємодію) і т.д.

Звичайно ж, транскордонні процеси багатші за змістом і порівняно з міждержавними відносинами, суб'єктами яких є тільки державні інституції.

Системна методологія, зокрема рівневе розуміння соціальної системи, дозволяє також чітко градувати, типологізувати транскордонні процеси.

У багатогранному, системному явищі «транскордонне» за критеріями глибини охоплення території транскордонною дією та його просторових обсягів (масштабів) слід виділити чотири рівні: мікро-, мезо-, макро- і мега-.

Мікрорівень транскордонних процесів пов'язаний із перетином державного кордону (організовано чи стихійно, законним чи нелегальним шляхом) конкретними суб'єктами (представниками органів влади, громадських організацій, групами чи окремими громадянами), або товарообміном, природними явищами на місцевому рівні.

Мезорівень становлять транскордонні явища, що поширюються на регіони (наприклад, співробітництво регіональних державних органів та територіальних громад, товарообмін, природні процеси і т.п.).

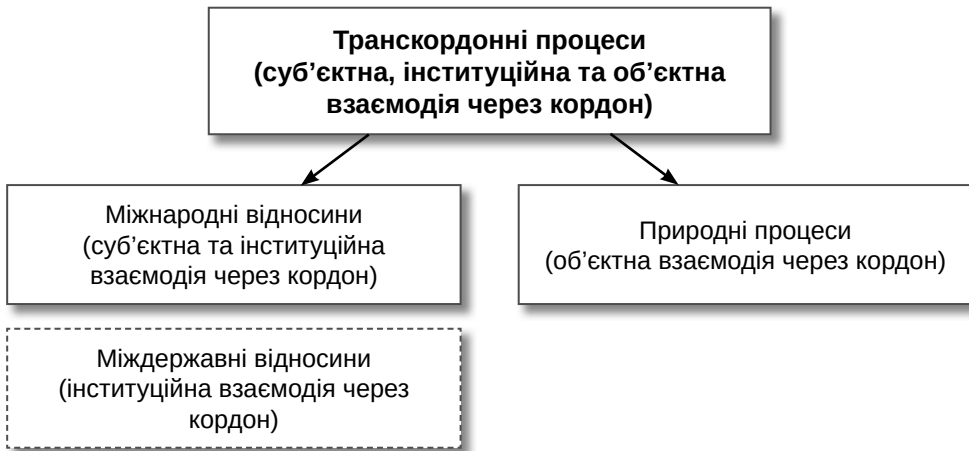
Макрорівню відповідають транскордонні процеси, що за своїм обсягом охоплюють територію всієї держави (наприклад, міждержавні від-

носини, міжнародні відносини загальнонаціональних суб'єктів, міждержавний товарообмін тощо).

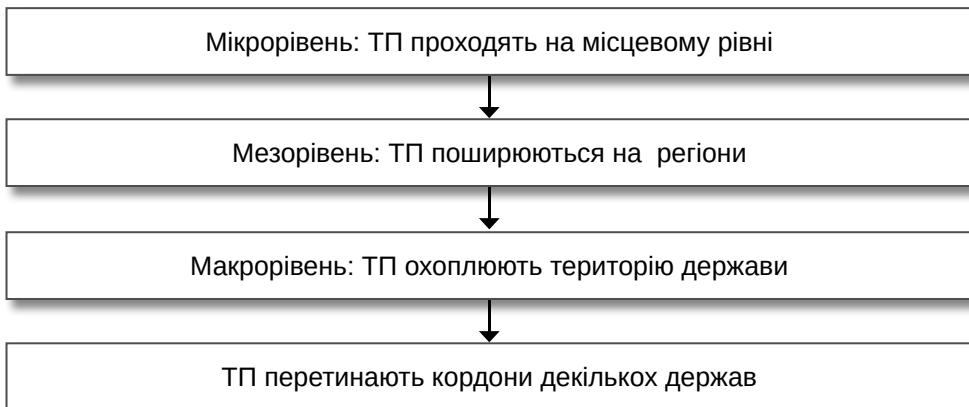
Мегарівень транскордонних явищ *пов'язаний із перетином кордонів декількох, чи навіть багатьох держав*. В цілому, на погляд автора, за своїм обсягом транскордонні явища інтеррівня можна вважати ідентичними транснаціональним, глобалізаційним процесам.

Запропоноване розуміння сутності транскордонних процесів, звичайно, викладено в дещо схематичному вигляді. Проте воно адекватно відображає основний зміст та рівневу структуру транскордонних явищ. Якщо спробувати відобразити це розуміння графічно, то ми отримаємо наступне (рис.1, 2, 3):

Рис 1. Зміст транскордонних процесів

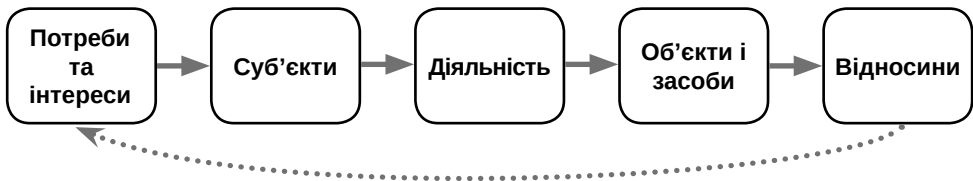
Рис 2. Рівні транскордонних процесів

Автор вважає за необхідне ідентифікувати системну сутність транскордонних явищ окремим поняттям – **«транскордонна система суспільства»**. Це поняття можна визначити як самоорганізовану сукупність компонентів об'єктивного та суб'єктивного походження, які вступають у взаємодію між собою у зв'язку з встановленими державами особливими просторовими розмежуваннями (кордонами).

Горизонтальний зріз транскордонної системи становить основний компонентний ряд, в який входять транскордонні потреби та інтереси, суб'єкти транскордонної діяльності, власне ця діяльність, її об'єкти та засоби, а також транскордонні відносини.

Рис 3. Компоненти транскордонної системи та їх взаємозв'язок

Вертикальний зріз ТС утворюють її основні підсистеми: техніко-виробнича, економічна, політична та духовно-спеціалізована.

У відповідності до обсягу транскордонних процесів транскордонні системи також можуть виступати на чотирьох основних рівнях: мікро- (місцевому), мезо- (регіональному), макро- (загальнодержавному) та мега- (транснаціональному, глобальному) .

Обґрунтований вище системний підхід до аналізу сутності транскордонних процесів та родових понять, що його відображають, дозволяє також точніше відобразити зміст і такого похідного, вузького за обсягом явища, яким є транскордонне співробітництво (ТКС).

Транскордонне співробітництво – інституціональна форма, різновид транскордонних процесів. В європейському розумінні поняття «транскордонне співробітництво (ТКС)» – «the Transfrontier co-operation (TFC)» або «the Cross-Border Co-operation (CBC)» - означає будь-які спільні дії, спрямовані на посилення і поглиблення добросусідських відносин між територіальними громадами або властями, які знаходяться під юрисдикцією двох або декількох договірних сторін і на укладення з цією метою необхідних договорів або досягнення відповідних домовленостей. Таким чином, транскордонне співробітництво є організованою, як правило, інституційною формою транскордонних потоків.

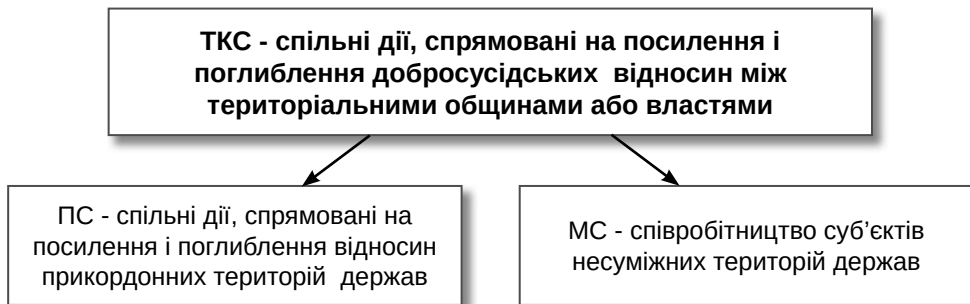
Вже зазначалося, що тривалий час це означення ТКС фактично інтерпретувалося як ідентичне поняттю «прикордонне співробітництво»,

тобто поняттю, що відображає співробітництво *суміжних прикордонних територій держав*. Проте реальне життя, практика транскордонного співробітництва змусили внести в це трактування корективи. Річ у тому, що дедалі частіше відносини співробітництва встановлювалися і розвивалися не тільки між суміжними, але й між регіонами, що не мали територіальних дотичних. Тому було зроблено уточнення змісту ТКС. Це уточнення міститься в уже згаданому Протоколі №2 до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями, який стосується міжтериторіального співробітництва.

Таким чином, сьогодні ідентифікуються два типи транскордонного співробітництва: прикордонне співробітництво (ПС), що поширюється на співпрацю суб'єктів суміжних територій держав, та міжтериторіальне (головним чином регіональне) (МС) співробітництво, яке охоплює взаємодію суб'єктів несуміжних територій. З точки зору відповідності просторовим рівням транскордонних процесів, то й транскордонне прикордонне співробітництво, і транскордонне міжтериторіальне співробітництво відповідають мезо - і мінірівням транскордонних процесів.

Графічне зображення змісту транскордонного співробітництва та його типів має такий вигляд (рис.4):

Рис. 4. Зміст і типи транскордонного співробітництва

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання

Кількість кредитів – 3		Варіативна	
Модуль – 1		Рік підготовки	
Змістових модулів – 2		3-й	4-й
		5-й	6-й
Індивідуальне науково-дослідне завдання – немає		Семестр	
Загальна кількість годин – 90	5 – 6	7 – 8	
	9 – 10	11 – 12	
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 3 самостійної роботи студента – 3	Освітньо-кваліфікаційний рівень: бакалавр, магістр	Лекції	
		24 год.	8 год.
		Практичні, семінарські	
		14 год.	4 год.
		Модульний контроль	
		4	–
		Лабораторні	
		–	–
		Самостійна робота	
		48 год.	78 год.
Вид контролю:			
бакалавр - залік	магістр - екзамен		

Примітка.

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної і індивідуальної роботи становить (%):

для денної форми навчання – 41%;

для заочної форми навчання – 13%.

2. Мета та завдання навчальної дисципліни

Дисципліна «Соціологія транскордонних процесів» вивчає сучасний стан і розвиток транскордонних процесів у комплексі, як-то: транскордонне співробітництво, умови і особливості життя людей у прикордонні, задоволення національно-культурних потреб по обидві сторони кордону, міграційні настрої та практика роботи державних служб, міжетнічні відносини, права національних меншин, інформаційний простір та відображення в ньому ставлення населення до транскордонного співробітництва тощо.

В основу навчальної дисципліни «Соціологія транскордонних процесів» лягли фактичні аналітичні висновки з цих питань, отримані в результаті комплексного міжнародного соціологічного дослідження «Кор-

дони очима людей». Для сучасних молодих спеціалістів з вищою освітою, багато з яких працюватиме у прикордонних частинах нашої країни, важливо одержати результати дослідження сучасних транскордонних процесів через встановлення зворотного зв'язку з їх основними суб'єктами – жителями транскордонних регіонів – тими, кого останні геополітичні зміни на східному кордоні з ЄС торкнулися в першу чергу, і більше всього – через вивчення їх думок, настроїв, оцінок.

Мета навчальної дисципліни – **сформуувати** у студентів теоретичні знання, методологічні основи дослідження транскордонних процесів; **використати** отриманих знань для аналізу соціально-економічних явищ і процесів у прикордонних регіонах; **розвинути** навички самостійної роботи з використання статистичних методів, узагальнення результатів проведених досліджень транскордонних процесів; навички **розроблення і прийняття** аргументованих рішень і рекомендацій.

Основні завдання:

- ознайомити студентів з предметом та основними парадигмами соціології;
- обґрунтувати необхідність методологічної інтеграції теоретичної та прикладної соціології;
- визначити діапазони нормативної та емпіричної частин в методології сучасної соціології;
- визначити основні спрямованості соціологічних досліджень;
- охарактеризувати особливості суб'єктно-орієнтовного підходу в соціології;
- визначити можливості та обмеження емпіричного етапу соціологічного дослідження;
- оцінити методику та методи конкретного соціологічного дослідження.

У результаті вивчення дисципліни студент повинен знати:

- ✓ основні структурні парадигми соціології транскордонних процесів (СТП): суть, класифікацію, етапи розвитку;
- ✓ інструменти соціальної імплементації соціологічного знання про СТП;
- ✓ вміст класичного та сучасного соціологічного знання стосовно можливих шляхів вивчення транскордонних процесів як в Україні, так і поза її межами;
- ✓ головні вимоги до розробки програми соціологічного моніторингу транскордонних процесів, способи поєднання теоретичного знання та відповідних методів соціологічного дослідження;
- ✓ специфіку соціологічного дослідження транскордонних процесів залежно від обраного теоретичного підходу.

У результаті вивчення дисципліни студент повинен уміти:

- ***проводити*** зіставлення різних частин соціологічної теорії, їхні можливості і обмеження в аналізі сучасних транскордонних процесів;
- ***аналізувати***, робити висновки і мати власне судження при дослідженні вказаної проблематики;
- ***об'єктивно*** оцінювати сучасний стан та перспективи розвитку транскордонних процесів;
- ***розробляти*** програму соціологічного дослідження транскордонних процесів залежно від обраного теоретичного напрямку та властивої йому методики;
- ***набувати*** навички здійснення організації і проведення соціологічного моніторингу транскордонних процесів на різних рівнях соціологічного аналізу;
- ***використовувати*** основні методи аналізу і синтезу проблеми, новітні методи дослідження;
- ***запроваджувати*** отриману соціологічну інформацію та основні результати дослідження в майбутній професійній діяльності як молодого спеціаліста;
- ***забезпечувати*** високий рівень знань студентів та вміння використовувати їх у практичній діяльності;
- ***розширяти*** вміння та навички логічно мислити, професійно обґрунтовувати та захищати власну точку зору з проблематики транскордонного співробітництва;
- ***сприяти*** виробленню навичок розуміння особливостей транскордонних процесів, їхніх видів та етапів розвитку;
- ***підвищувати*** свій професійний рівень як майбутнього фахівця з урахуванням знань і навичок, набутих під час вивчення цієї навчальної дисципліни;

При викладанні навчальної дисципліни звертати увагу на:

- ✓ ***ознайомлення*** студентів з основами соціології як науки;
- ✓ ***розвиток*** логічного мислення та підвищення загального рівня;
- ✓ ***здобуття*** навичок дослідження транскордонних процесів;
- ✓ ***формування*** навичок самостійного вивчення навчальної літератури з проблематики соціологічних досліджень;
- ✓ ***застосування*** отриманих знань для аналізу моделювання і розв'язання існуючих проблем у системі транскордонних процесів.

3. Програма навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1.

Транскордонні процеси як різновид соціальних процесів і явищ.

Тема 1. Сутність феномену кордонів та транскордонних процесів.

Предмет і мета навчального курсу. Феномен кордону - один з найбільш значимих соціальних регуляторів просторової активності людини. Кордони як архетипи соціального простору. Кордони як дійсні чи уявні лінії на земній поверхні, що визначають межі сухопутної і водної території держави (державні території). Символи, маркери та ідентитети кордону. Конкретно-історичний характер кордонів: їх генеалогія та історична доля. Основні функції кордонів та їх контрверсійність. Явище транскордонних процесів (потоків) як динамічного стану існування кордонів.

Тема 2. Історія розвитку транскордонних процесів у світі та в Україні.

Історико-соціологічне відображення феномену транскордонних явищ. Етапи формування кордонів. Кордони в стародавньому світі. Картографічне відображення кордонів. Політична карта світу в новий і новітній часи. Світові війни і їх наслідки. Геополітичне переформатування Європи в кінці ХХ ст. Розпад СРСР, виникнення незалежної Української держави. Причини новітньої реінкарнації кордонів. Тріада «кордон, війна, мир» та її значення у сучасному світі.

Тема 3. Головні підходи до вивчення транскордонних процесів у соціогуманітарних науках.

Визначальні парадигми теоретичної рефлексії транскордонних потоків. Кордони в релігійно-світоглядних системах іудаїзму, християнства, конфуціанства, ісламу та ліберальній традиції. Місце кордонів в ідеології національних держав та націоналізму. Доктрина рівноваги сил (Барбаро, Макіавеллі, Бекон). Постулати євроцентризму (Пенн, Беллерс, Лейбніц). Поява перших систематичних концепцій кордонів (Гоулдіх, Лайд). Політична географія. Традиціоналістський підхід до вивчення кордонів (історична картографія, типологічний, функціональний і політичний методи). Постмодерністські парадигми кордонів (концепції геополітики, соціального представництва, «практично-політичного сприйняття», екополітичного підходу, теорії світової системи й територіальної ідентичності, а також глобалізації). Системна методологія як ключ до розуміння соціально-просторових відносин і кордонів у сучасному суспільстві. Теорія і модель сучасних транскордонних систем.

Тема 4. Структура та тенденції розвитку сучасних транскордонних процесів.

Значення географічних та соціальних умов для розвитку сучасних транскордонних процесів. Особливості потреб та інтересів суб'єктів СТП. Ускладнення двохсторонніх українсько-польських та українсько-угорських відносин на історичному та мовному ґрунті. Політико-правова регуляція СТП. Укладення Угоди про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Вплив інфраструктурних та організаційних факторів на інтенсифікацію СТП. Тенденція до розширення контактів між людьми. Запровадження безвізового режиму між Україною та ЄС. Зростаюча роль соціально-економічних чинників СТП. Проблеми інтегрованого управління кордонами та їх безпеки. Екологічні та техногенні умови розгортання СТП.

Тема 5. Транскордонне співробітництво як авангардна форма сучасних транскордонних процесів.

Транскордонне співробітництво (ТКС) як важливий різновид транскордонних процесів. Поняття ТКС. Прикордонне і міжтериторіальне співробітництво. Основні функції ТКС: практична, комунікаційна, превентивна. Нормативно-правові засади ТКС. Основні етапи розвитку сучасного транскордонного співробітництва. Основні тенденції розвитку ТКС. Головні риси сучасного етапу розвитку транскордонного співробітництва. Форми ТКС. Взаємодоповнення державної допомоги і підтримки транскордонного співробітництва неурядовими структурами. Значення європейських програм розвитку ТКС на новому Східному кордоні ЄС.

Тема 6. Специфіка дослідження транскордонних процесів у соціології. Місце і роль соціології в управлінні транскордонними процесами.

Зміст поняття «соціологічна рефлексія». Співвідношення соціологічної рефлексії з іншими аспектами міждисциплінарного дослідження транскордонних явищ. Теоретичний і прикладний рівень соціологічного відображення транскордонних процесів. Прогностична функція соціологічного знання про ТКП. Основні інструменти соціологічного пізнання кордонів і транскордонних процесів. Європейська і вітчизняна практика соціологічних досліджень транскордонних явищ. Інституційне і кадрове забезпечення соціологічних досліджень ТКП. Значення соціологічного знання для підвищення ефективності управління сучасними транскордонними процесами в Європі.

Змістовий модуль 2.

Методика і методологія соціологічного дослідження транскордонних процесів.

Тема 1. Структура соціологічного знання. Місце соціології транскордонних процесів у структурі знань про людину і суспільство.

Розвиток соціологічного знання з 30-40-х рр. XIX ст. до поч. XXI ст.: динаміка та головні етапи. Загальні, спеціальні, галузеві соціології та емпіричні соціологічні дослідження як головні складники структури соціологічного знання. Соціологія транскордонних процесів і явищ як спеціальна соціологічна теорія середнього рівня. Вплив емпіричних соціологічних досліджень транскордонних процесів на розвиток сучасного соціологічного знання та на підвищення ефективності державного управління.

Тема 2. Головні парадигми та підходи у соціологічному вивченні транскордонних процесів.

Формування основних соціологічних парадигм: структурної та інтерпретативної. Роль системного підходу у вивченні соціальних процесів і явищ. Чотири рівні соціологічного аналізу (мікро-, мезо-, макро-, мегарівні). Розуміння транскордонних процесів у класичній та некласичній соціології та її сучасних різновидах. Системно-методологічне знання про транскордонні процеси. Соціологічні аспекти аналізу транскордонних процесів доби глобалізації. Соціологія повсякденності та її можливості у вивченні транскордонних процесів у контексті щоденних практик особистості, соціальних груп та населення країни. Кількісні, якісні та невербальні методи соціологічного дослідження ТКП залежно від обраної парадигми чи підходу.

Тема 3. Транскордонні процеси як різновид соціальних процесів і відносин та їхні особливості.

Транскордонні процеси у структурі соціальних процесів. Транскордонні процеси як динамічна форма існування транскордонних явищ. Зміст, форми розвитку транскордонних процесів та їхня типологія. Системна сутність ТКП. Основні компоненти транскордонних процесів та їх взаємозумовленість. Механізм функціонування та розвитку ТКП. Співвідношення понять «транскордонні процеси», «міжнародні відносини», «міждержавні відносини», «транскордонне співробітництво». Особливості сучасних транскордонних процесів, тенденції їх розвитку.

Тема 4. Програма соціологічного дослідження транскордонних процесів та її складові.

Програма соціологічного дослідження та її методологічна й методична частини. Принцип органічного взаємозв'язку методології та ме-

тодики емпіричного дослідження. Відображення специфіки, суті і змісту головних соціологічних парадигм і системного підходу у розробці методологічної частини програми соціологічного дослідження транскордонних процесів та у виборі відповідної його методики. Теоретична інтерпретація та практична операціоналізація основних понять дослідження ТКП залежно від обраної парадигми/підходу.

Тема 5. Основні етапи організації та проведення соціологічного моніторингу транскордонних процесів.

Способи бачення та формулювання проблеми соціологічного дослідження ТКП. Формування стратегії та визначення етапів соціологічного дослідження ТКП. Типи соціологічних досліджень ТКП: пошукове, описове, аналітичне. Визначення змінних та індикаторів соціологічного моніторингу ТКП. Організація панельного соціологічного дослідження в ділянці ТКП. Первинний та поетапний аналіз одержаної соціологічної інформації. Написання наукового звіту. Прогноз ситуації розвитку ТКП на майбутнє. Підготовка науково обґрунтованих рекомендацій та презентації результатів дослідження.

Тема 6. Інструменти соціальної імплементації соціологічного знання про транскордонні процеси в управлінську практику.

Важливість використання соціологічного знання для поліпшення інформаційного забезпечення управління транскордонними процесами. Сутність та основні риси соціальної імплементації соціологічного знання про транскордонні явища. Системний аналіз сучасних транскордонних процесів через експертні дослідження. Конкретно-соціологічні дослідження як інструмент аналізу функціонування і розвитку ТКП та їх вплив на інституційні суб'єкти управління. Коротко-, середньо- та довгостроковий моніторинг ТКП та вироблення практичних рекомендацій для суб'єктів управління. Реалізація соціологічного знання в практиці управління транскордонними процесами.

5. Структура навчальної дисципліни

Назва теми	Кількість годин									
	денна форма навч.					заочна форма навч.				
	всь- ого	л	п	інд.	с.р.	всь- ого	л	п	інд.	с.р.
Змістовий модуль 1										
Транскордонні процеси як різновид соціальних процесів і явищ										
Тема 1. Сутність феномену кордонів та транскордонних процесів		2	2		5		2			9

Тема 2. Історія розвитку транскордонних процесів у світі та в Україні		2			4					6
Тема 3. Головні підходи до вивчення транскордонних процесів у соціогуманітарних науках.		2	2		4			2		6
Тема 4. Структура та тенденції розвитку сучасних транскордонних процесів.		2			4					6
Тема 5. Транскордонне співробітництво як авангардна форма сучасних транскордонних процесів		2	2		4					6
Тема 6. Специфіка дослідження транскордонних процесів у соціології. Місце і роль соціології в управлінні транскордонними процесами.		2			4			2		6
Модульний контроль №1		2								
Всього за змістовим модулем 1	34	14	6	–	25	40	4	2	–	39
Змістовий модуль 2										
Методика і методологія соціологічного дослідження транскордонних процесів										
Тема 1. Структура соціологічного знання. Місце соціології транскордонних процесів у структурі знань про людину і суспільство		2			5					9
Тема 2. Головні парадигми та підходи у соціологічному вивченні транскордонних процесів		2	2		4			2		6
Тема 3. Транскордонні процеси як різновид соціальних процесів і відносин та їхні сучасні особливості		2	2		4					6
Тема 4. Програма соціологічного дослідження транскордонних процесів та її складові		2			4					6
Тема 5. Основні етапи організації та проведення соціологічного моніторингу транскордонних процесів		2			4			2		6
Тема 6. Інструменти соціальної імплементації соціологічного знання про транскордонні процеси в управлінську практику		2	2		4			2		6
Модульний контроль №2		2								
Всього за змістовим модулем 2	56	14	6	–	25	50	4	2	–	39
Разом	90	28	12	–	50	90	8	4	–	78

4. Зміст лекційних тем

Номер лекції	Назва теми	К-сть год.	Література
Змістовий модуль 1			
Лекція 1.	Тема 1. Сутність феномену кордонів та транскордонних процесів	2	
Лекція 2.	Тема 2. Історія розвитку транскордонних процесів у світі та в Україні	2	
Лекція 3.	Тема 3. Головні підходи до вивчення транскордонних процесів у соціогуманітарних науках	2	
Лекція 4.	Тема 4. Структура та тенденції розвитку сучасних ТКП	2	
Лекція 5.	Тема 5. Транскордонне співробітництво як авангардна форма сучасних ТКП	2	
Лекція 6.	Тема 6. Специфіка дослідження ТКП у соціології. Місце і роль соціології в управлінні транскордонними процесами	2	
Змістовий модуль 2			
Лекція 1.	Тема 1. Структура соціологічного знання. Місце соціології транскордонних процесів у структурі знань про людину і суспільство	2	
Лекція 2.	Тема 2. Головні парадигми та підходи у соціологічному вивченні транскордонних процесів	2	
Лекція 3.	Тема 3. Транскордонні процеси як різновид соціальних процесів і відносин та їхні сучасні особливості	2	
Лекція 4.	Тема 4. Програма соціологічного дослідження ТКП та її складові	2	
Лекція 5.	Тема 5. Основні етапи організації та проведення соціологічного моніторингу ТКП	2	
Лекція 6.	Тема 6. Інструменти соціальної імплементації соціологічного знання про ТКП в управлінську практику	2	

5. Тематика практичних (семінарських) занять

Номер заняття	Назва теми	К-сть год.	Література
Заняття № 1 до теми №1 першого модулю	Феномен кордону як один з найбільш значимих соціальних регуляторів просторової активності людини.	2	
Заняття № 2 до тем №№ 3 і 4 першого модулю	Теорія і модель сучасних транскордонних систем і проблеми інтегрованого управління кордонами та їх безпеки	2	
Заняття № 3 до тем №№ 5 і 6 першого модулю	Еволюція транскордонного співробітництва в євроінтеграційній Стратегії України та сучасні тенденції його розвитку		
Заняття № 1 до тем №№ 1 і 2 другого модулю	Основні етапи розвитку соціологічного знання та місце соціології транскордонних процесів в його структурі	2	
Заняття № 2 до тем № 4 другого модулю	Розробка програми соціологічного дослідження ТКП та головні етапи його організації та проведення	2	
Заняття № 2 до тем № 5 другого модулю	Первинний та поетапний аналіз одержаної соціологічної інформації, написання наукового звіту, підготовка науково-обґрунтованих рекомендацій та презентація результатів.	2	
Заняття № 3 до тем №№ 3 і 6 другого модулю.	Транскордонні процеси як важливий різновид соціальних процесів та необхідність коротко-, середньо- та довгострокового моніторингу і вироблення практичних рекомендацій для суб'єктів управління	2	

6. Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	К-сть год.
1.	Сутність феномену кордонів та транскордонних процесів	4
2.	Історія розвитку транскордонних процесів у світі та в Україні	5
3.	Головні підходи до вивчення транскордонних процесів у соціогуманітарних науках	4
4.	Структура та тенденції розвитку сучасних транскордонних процесів	4
5.	Транскордонне співробітництво як авангардна форма сучасних транскордонних процесів	4
6.	Специфіка дослідження транскордонних процесів у соціології. Місце і роль соціології в управлінні транскордонними процесами.	5
7.	Структура соціологічного знання. Місце соціології транскордонних процесів у структурі знань про людину і суспільство	4
8.	Головні парадигми та підходи у соціологічному вивченні транскордонних процесів	4
9.	Програма соціологічного дослідження транскордонних процесів та її складові	4
10.	Основні етапи організації та проведення соціологічного моніторингу транскордонних процесів	4
11.	Інструменти соціальної імплементації соціологічного знання про транскордонні процеси в управлінську практику	4
12.	Транскордонні процеси як різновид соціальних процесів і відносин та їхні сучасні особливості	4
Разом		50

Питання для тестових завдань

Теоретичні питання для проведення заліку

ПО ЗМІСТОВОМУ МОДУЛЮ 1.

Транскордонні процеси як різновид соціальних процесів і явищ

1. Феномен кордону - один з найбільш значимих соціальних регуляторів просторової активності людини.
2. Кордони як архетипи соціального простору.
3. Соціальний кордон як постулат соціальної ідентичності.
4. Етнічні групи та соціальні кордони.
5. Транскордонні процеси як індикатор динамічного стану існування кордонів.
6. Історико-соціологічне відображення феномену транскордонних явищ та етапи формування кордонів.
7. Кордони в стародавньому світі та їх значення для формування національно-етнічних об'єднань.
8. Політична карта світу в новий і новітній час та картографічне відображення кордонів.
9. Наслідки світових війн для формування нових розподільчих ліній між державами у формі кордонів.
10. Тріада «кордон, війна, мир», її значення у сучасному світі і причини новітньої реанімації кордонів.
11. Визначальні парадигми теоретичної рефлексії транскордонних потоків.
12. Кордони в релігійно-світоглядних системах іудаїзму, християнства, конфуціанства, ісламу та ліберальній традиції.
13. Доктрина рівноваги сил і постулати євроцентризму.
14. Постмодерністські парадигми кордонів.
15. Теорія і модель сучасних транскордонних систем
16. Поняття та структура транскордонних процесів.
17. Вплив географічних та соціальних умов на розвиток сучасних транскордонних процесів.
18. Політико-правова регуляція соціології транскордонних процесів.
19. Значення інфраструктурних та організаційних факторів для інтенсифікації транскордонних процесів.
20. Проблеми інтегрованого управління кордонами та їх безпеки. Екологічні та техногенні умови розгортання соціології транскордонних процесів.
21. Нормативно-правові засади ТКС.

22. Поняття, місце і роль транскордонного співробітництва у розвитку транскордонних процесів.
23. Основні функції ТКС та їх роль у системі транскордонних процесів.
24. Основні етапи і тенденції розвитку ТКС.
25. Значення європейських програм розвитку ТКС на новому Східному кордоні ЄС.
26. Співвідношення соціологічної рефлексії з іншими аспектами між-дисциплінарного дослідження транскордонних явищ.
27. Теоретичний і прикладний рівень соціологічного відображення транскордонних процесів.
28. Прогностична функція соціологічного знання про ТКП.
29. Основні інструменти соціологічного пізнання кордонів і транскордонних процесів.
30. Значення соціологічного знання для підвищення ефективності управління сучасними транскордонними процесами в Європі.

ПО ЗМІСТОВОМУ МОДУЛЮ 2.

Методологія і методика соціологічного дослідження транскордонних процесів

1. Виникнення соціології як самостійної науки. Головні етапи розвитку соціології та їхні специфічні особливості.
2. Складники структури соціологічного знання, їхній взаємозв'язок і взаємозалежність.
3. Спеціальні та галузеві соціологічні теорії. Соціологія транскордонних процесів як різновид спеціальної соціологічної теорії середнього рівня.
4. Соціологія транскордонних процесів у єдності її теоретичної і практичної частин. Роль емпіричних соціологічних досліджень у розвитку і прирощенні соціологічного знання стосовно ТКП.
5. Значення соціологічного моніторингу ТКП для вдосконалення процесів державного управління ними.
6. Позитивістська соціологія 2 пол. XIX ст. як основа формування структурної парадигми в соціології
7. «Розуміюча соціологія» М. Вебера та її значення для формування інтерпретативної парадигми в соціології.
8. Системний підхід як новітній складник сучасної структурної парадигми та можливості його використання у дослідженні ТКП.
9. Чотири рівні соціологічного аналізу ТКП та їхні специфічні особливості.
10. Соціологія доби глобалізації та місце в ній теоретичних і практичних аспектів дослідження ТКП.

11. Методологічна та методична складові програми соціологічного дослідження, їхній органічний взаємозв'язок та зміст.
12. Специфіка дослідження ТКП в межах структурної парадигми.
13. Особливості організації і проведення соціологічного дослідження ТКП в рамках інтерпретативної парадигми.
14. Суть і зміст системного дослідження ТКП.
15. Відмінності використання методів соціологічного дослідження ТКП залежно від обраного теоретичного підходу/парадигми.
16. Системна сутність транскордонних процесів.
17. Транскордонні процеси і форми їх розвитку та типологія.
18. Основні компоненти транскордонних процесів та механізм їх функціонування та розвитку.
19. Співвідношення понять «транскордонні процеси», «міжнародні відносини», «міждержавні відносини», «транскордонне співробітництво».
20. Особливості сучасних транскордонних процесів, тенденції їх розвитку.
21. Значення використання соціологічного знання для поліпшення інформаційного забезпечення управління транскордонними процесами.
22. Сутність та основні риси соціальної імплементації соціологічного знання про транскордонні явища.
23. Системний аналіз сучасних транскордонних процесів через експертні дослідження.
24. Значення конкретно-соціологічних досліджень управління ТКП.
25. Коротко-, середньо- та довгостроковий моніторинг ТКП та вироблення практичних рекомендацій для суб'єктів управління.

В.Андрейко, С.Устич, О.Бенчак

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ «ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В СИСТЕМІ МІЖДЕРЖАВНИХ ВІДНОСИН»

*для студентів 1 курсу (Освітній ступінь «Магістр»)
денної та заочної форм навчання спеціальності «Країнознавство»
факультету історії та міжнародних відносин
(за вимогами кредитно-модульної системи)*

1. Мета і завдання навчальної дисципліни

Навчальна дисципліна **«Теорія і практика транскордонного співробітництва в системі міждержавних відносин»** для студентів 1-курсу (Освітній ступінь «Магістр») факультету « Історії та міжнародних відносин» за спеціальністю «Країнознавство» є базовою професійно орієнтованою дисципліною освітньо-професійної програми підготовки фахівців за освітньо-кваліфікаційним рівнем «магістр».

Важливість дисципліни в тому, що при вивченні особливостей, форм і методів ТКС студенти отримують базові знання з важливої складової євро інтеграційної зовнішньополітичної стратегії України.

Об'єктом вивчення навчальної дисципліни **«Теорія і практика транскордонного співробітництва в системі міждержавних відносин»** є нормативно-правова основа зовнішньополітичного курсу на європейську інтеграцію; дослідження місця України в геополітичному просторі сучасності; стан реалізації Україною Копенгагенських критеріїв членства в ЄС; проблеми членства в СОТ; стан реалізації Угод про спрощення візового режиму та реадмісії; роль і місце Карпатського євросерегіону, як важливого інституційного органа співробітництва з сусідніми країнами – членами Європейського Союзу.

Предметом вивчення навчальної дисципліни **«Теорія і практика транскордонного співробітництва в системі міждержавних відносин»** є основні складові механізму, що забезпечують роботу з реалізації зовнішньополітичної стратегії держави на євроінтеграцію, що дозволить:

- *оволодіти* методикою моніторингу ситуації в країні, проблем та шляхів їх вирішення в процесі євроінтеграційного поступу держави;
- *опанувати* методіку аналізу і синтезу прогнозування ситуації в регіоні і ставлення населення краю до євроінтеграції;

- *поглиблено* вивчити стан справ щодо реалізації переваг та уникнення недоліків членства України в СОТ;
- *набути* навиків аналізу стану реалізації Угод України з ЄС про спрощення візового режиму та реадмісію та інше.

Необхідність поглиблення раніше отриманих знань продиктована високою динамікою геополітичних процесів, які охопили і Україну, неоднозначністю оцінок зовнішньополітичного курсу держави, викликами, які стоять після останніх розширень ЄС 2004-2007 рр. В першу чергу це стосується Угоди про реадмісію і спрощення візового режиму, підписаної на Гельсінському саміті "Україна-ЄС". Невизначеність ЄС стосовно часу вступу України в ЄС засвідчили заяви членів Єврокомісії, канцлера Німеччини А.Меркель, яка замість визначення орієнтовних термінів прийому України до ЄС запропонувала укласти додаткову угоду, яка має стати основою для співпраці і відповідати європейському вибору України (<http://www.unian.net/rus/news/news-175900.htm>).

Мета та завдання дисципліни – вивчення, узагальнення і систематизація знань з курсу «**Теорія і практика транскордонного співробітництва в системі міждержавних відносин**», розкриття основних складових проблематики та особливостей сучасного етапу реалізації зовнішньополітичного курсу України, пріоритетом якого є європейська та євроатлантична інтеграція. Необхідність поглиблення раніше отриманих знань продиктована високою динамікою політичних процесів як в Україні, так і в країнах ЄС, неоднозначність оцінок зовнішньополітичного курсу держави, викликами, які стоять після останнього розширення ЄС.

Навчальна дисципліна заповнює прогалину, що утворилася в наявному навчально-методичному забезпеченні процесу підготовки фахівців з урахування складностей, що існують в зовнішній та внутрішній політиці України на шляху європейської та євроатлантичної інтеграції, особливо в царині прикордонних відносин після утворення українсько-євросоюзівського кордону.

Важливість вивчення складових механізму реалізації транскордонного потенціалу України обумовлене тим, що 19 регіонів України з 25 – є прикордонними. Сприятливе геополітичне розташування нашої держави, нові можливості транскордонної співпраці після розширення Шенгенського простору дозволяє успішно вирішувати складні проблеми як торгово-економічного, так і соціально-просторового облаштування прикордонних територій. Вирішувати ці завдання покликані і випускники ЗакДУ, оскільки Закарпаття є з'єднуючою ланкою України з Європейським Союзом. Це потребує нових підходів і нових професійно підготовлених кадрів, які в змозі професійно вирішувати існуючі проблеми та відстоювати інтереси України.

Прагнення української держави інтегруватись до Європейського Союзу та НАТО, визначене на державному рівні й закріплене у відповідних

законодавчих та нормативно-правових документах, робить актуальним завдання щодо підготовки висококваліфікованих фахівців, які займаються вирушенням проблем європейської та євроатлантичної інтеграції України.

Актуальність навчальної дисципліни в тому, що вона знайомить студентів з існуючою нормативною базою процесів європейської та євроатлантичної інтеграції України, що охоплює період від початку входження країни в цей процес до сьогоднішнього дня, розкриваючи динаміку, зміну пріоритетів, основних цілей, які ставила перед собою держава.

Основні завдання студентів у ході вивчення та засвоєння навчальної дисципліни такі:

1. Знати суть викликів для України в ході виконання угод про ремісію та спрощення візового режиму, налагодження сучасного стану відносин з сусідніми країнами-членами ЄС та перспективи України на шляху реалізації євроінтеграційних прагнень держави.
2. Ознайомитись з основними вимогами щодо написання рефератів, контрольних, курсових та дипломних робіт, виробити навички практичного застосування отриманих знань.
3. Засвоїти термінологію, основні методи досліджень особливостей транскордонного співробітництва з сусідніми країнами-членами Європейського Союзу.
4. На практичних заняттях, консультаціях під час написання комплексних контрольних робіт закріпити теоретичні знання, виробити навички їх використання у практичній роботі.

Методика викладання проблемно-хронологічна. В навчальному спецкурсі розглядаються в основному вузлові проблемні питання нормативно-правової основи курсу України на європейську та євроатлантичну інтеграцію; стан реалізації Стратегії і Програми інтеграції; Плану дій «Україна -ЄС»; Європейської політики сусідства; самітів Україна-ЄС; проблеми реалізації потенціалу України у СОТ.

Інформаційні джерела для вивчення курсу: джерела нормативно-правової бази євроінтеграційного та євроатлантичного зовнішньополітичного курсу держави; збірники документів; монографії, базові посібники і підручник; довідники і словники; науково-методичні розробки; інтернет-джерела та інша додаткова література. Значний обсяг інформації щодо проблем і перспектив європейської та євроатлантичної інтеграції міститься у серії видань НН Інституту філософії та євроінтеграційних досліджень Закарпатського державного університету, які підготовлені у 2007-2008 роках в процесі реалізації двох наукових проектів МОН України за державною програмою по виконанню Цільового плану Україна-НАТО на 2008 рік, серія : «Євроінтеграція: український вимір» (12 навчальних посібників і збірників наукових праць).

Особливу увагу під час вивчення курсу «**Теорія і практика транскордонного співробітництва в системі міждержавних відносин**» буде приділено моніторингу ситуації щодо стану реалізації проблем, пов'язаних з викликами для України після розширення Шенгенського простору. Базовими нормативно-правовими документами, що регламентують транскордонне співробітництво України з сусідніми державами, є Державна стратегія регіонального розвитку до 2015 року; Закон України «Про транскордонне співробітництво» 92004 р.; Державна програма транскордонного співробітництва на 2007 -2011 рр. та ін.

Контроль знань здійснюється в ході практичних (семінарських) занять, виконання рефератів і контрольних робіт, самостійної підготовки, а також заліку (іспиту) після закінчення вивчення курсу в кінці I семестру.

Місце дисципліни в системі підготовки фахівців у сфері міжнародних відносин слід розглядати і у взаємозв'язку з такими навчальними дисциплінами, як «Проблеми і перспективи входження України в ЄС», «Актуальні проблеми зовнішньої політики України»; «Сучасний політичний розвиток і геополітична орієнтація країн регіону»; «Геополітика України», «Транскордонне співробітництво в євроінтеграційній стратегії України» та інше.

Інформаційні джерела для вивчення курсу: базові підручники, навчальні посібники, збірники документів, монографії, наукові статті, науково-методичні розробки, довідники, словники, інтернет-джерела та додаткова література.

2. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів – 4	галузь знань: 29 «Міжнародні відносини»	Нормативна	
Модулів – 1	спеціальність 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії»	Рік підготовки:	
Змістових модулів – 2		5-й	6-й
Індивідуальне науково-дослідне завдання (назва)		Семестр	
Загальна кількість годин – 120 год.	Освітня програма («Країнознавство»)	10-й	12-й
		Лекції	

Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 3 самостійної роботи студента – 3	Освітньо-кваліфікаційний рівень: <u>«магістр»</u>	36 год.	10 год.
		Практичні, семінарські	
		12 год.	0 год.
		Лабораторні	
		0 год.	0 год.
		Самостійна робота	
		72 год.	110 год.
		Індивідуальні завдання: 0 год.	
		Вид контролю: залік	

Примітка.

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної та індивідуальної роботи становить:
для денної форми навчання – 48/72
для заочної форми навчання – 10/110

3. Програма навчальної дисципліни

Тема 1. Сутність транскордонного співробітництва (ТКС) та тенденції його розвитку.

1. Визначення ТКС. Закони розвитку кордонів і транскордонних потоків .
2. Основні функції ТКС в системі відносин Схід-Захід.
3. Тенденції розвитку ТКС.

Тема 2. Нормативно-правова основа функціонування транскордонного співробітництва.

1. Особливості Закону України «Про транскордонне співробітництво».
2. Державна програма розвитку транскордонного співробітництва на 2007-2011 рр. та шляхи мінімізації негативних явищ після розширення Шенгенського простору.

Тема 3. Місце транскордонного співробітництва в євроінтеграційній стратегії України.

1. Чотири рівні реалізації транскордонної співпраці: міжнародний, державний, регіональний, місцевий.
2. Необхідність вдосконалення системи транскордонного співробітництва України за європейськими стандартами.

Тема 4. Особливості транскордонного співробітництва України в умовах Політики сусідства

1. Роль і місце Закарпаття в системі транскордонної співпраці з країнами-членами ЄС.
2. Українсько-угорське транскордонне співробітництво як приклад ефективної двосторонньої співпраці країн.
3. Проблеми в українсько-російських транскордонних відносинах наприкінці 2009 на початку 2010 р.

Тема 5. Інструменти аналізу та управління ТКС

1. Визначальні фактори розвитку ТКС.
2. Основні параметри системної моделі ТКС.
3. Індикація і моніторинг ТКС. Вироблення політичних рекомендацій.

Тема 6. Карпатський євро регіон – інструмент євро -інтеграційної стратегії України.

Тема 7. Закон України «Про транскордонне співробітництво» та Державна програма розвитку ТКС на 2007-2010 рр.

Тема 8. Угоди України з ЄС «Про спрощення візового режиму» та «Про реадмісію».

Тема 9. Концепція Державної цільової програми адаптації законодавства України до законодавства ЄС.

4. Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин							
	денна форма				заочна форма			
	усього	у тому числі			усього	у тому числі		
	л	п	с.р.	го	л	п	с.р.	
Модуль 1								
Змістовий модуль 1								
Тема 1. Сутність транскордонного співробітництва (ТКС) та тенденції його розвитку.	12	2	2	8	12	2		10

Тема 2. Нормативно-правова основа функціонування транскордонного співробітництва.	12	2	2	8	12	2		10
Тема 3. Євроінтеграційний аспект української геополітики на сучасному етапі.	14	4	2	8	12	2		10
Тема 4. Особливості транскордонного співробітництва України в умовах Політики сусідства.	12	4		8	12	2		10
Тема 5. Інструменти аналізу та управління ТКС	14	4	2	8	12	2		10
Тема 6. Карпатський єврорегіон – інструмент євро інтеграційної стратегії України.	10	2		8	12			12
Тема 7. Специфіка дослідження транскордонного співробітництва у соціології. Місце і роль соціології в управлінні транскордонними процесами».	12	2	2	6	12			12
Тема 8. Реалізація інвестиційних проєктів у системі розбудови прикордонної інфраструктури – важливий елемент транскордонного співробітництва.	12	4		6	12			12
Тема 9. Особливості транскордонного співробітництва в умовах розширення Шенгенського простору і членства України в СОТ.	14	4	2	6	12			12
Тема 10. Карпатський єврорегіон – інструмент євро -інтеграційної стратегії України	12	4		6	12			12
Всього:	120	36	12	80	120	10		110

5. Теми семінарських занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Тема 1. Сутність транскордонного співробітництва (ТКС) та тенденції його розвитку.	2
2	Тема 1. Нормативно-правова основа функціонування транскордонного співробітництва.	2
3	Тема 2. Євроінтеграційний аспект української геополітики на сучасному етапі.	2
4	Тема 3. Особливості транскордонного співробітництва України в умовах Політики сусідства.	2
5	Тема 4. Інструменти аналізу та управління ТКС	2
6	Тема 5. Карпатський єврорегіон – інструмент євро інтеграційної стратегії України.	2
Всього:		12

6. Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		денна	заочна ф.н.
1	Тема 1. Сутність транскордонного співробітництва (ТКС) та тенденції його розвитку.	8	10
2	Тема 2. Нормативно-правова основа функціонування транскордонного співробітництва.	8	10
3	Тема 3. Євроінтеграційний аспект української геополітики на сучасному етапі.	8	10
4	Тема 4. Особливості транскордонного співробітництва України в умовах Політики сусідства.	8	10

5	Тема 5. Інструменти аналізу та управління ТКС	8	10
6	Тема 6. Карпатський єврорегіон – інструмент євро інтеграційної стратегії України.	8	12
7	Тема 7. Специфіка дослідження транскордонного співробітництва у соціології. Місце і роль соціології в управлінні транскордонними процесами».	6	12
8	Тема 8. Реалізація інвестиційних проектів у системі розбудови прикордонної інфраструктури – важливий елемент транскордонного співробітництва.	6	12
9	Тема 9. Особливості транскордонного співробітництва в умовах розширення Шенгенського простору і членства України в СОТ.	6	12
10	Тема 10. Карпатський єврорегіон – інструмент євро-інтеграційної стратегії України	6	12
	Разом:	72	110

7. Методи навчання

Інформаційно-рецептивний метод, за допомогою якого студенти одержують знання на лекції, з навчальної або методичної літератури, через екранний посібник в «готовому» виді.

Проблемний виклад передбачає створення викладачем проблемної ситуації, допомогу студентам у виділенні та «прийнятті» проблемного завдання.

Частково-пошуковий метод включає студентів у пошук шляхів, прийомів і засобів розв'язання пізнавального завдання.

Дослідницький метод спрямований на включення студентів у самостійне розв'язання пізнавального завдання з використанням необхідного обладнання.

Методи навчання за характером логіки пізнання: *аналітичний* (розклад цілого на частини з метою вивчення їх суттєвих ознак), *індуктивний* (шлях вивчення предметів і явищ від одиничного до загального), *дедуктивний* (вивчення навчального матеріалу від загального до окре-

мого, одиничного), *традуктивний* (висновки від одиничного до одиничного, від часткового до часткового, від загального до загального).

Наочні методи: *демонстрація* (показ предметів і процесів у натурі, динаміці) та *ілюстрація* (предмети і процеси розкриваються через їх символічне зображення (малюнки, схеми, графіки)).

Методика викладання проблемно-хронологічна. В навчальному спецкурсі розглядаються в основному вузлові проблемні питання нормативно-правової основи курсу України на європейську та євроатлантичну інтеграцію; стан реалізації Стратегії і Програми інтеграції; Плану дій «Україна -ЄС»; Європейської політики сусідства; самітів Україна-ЄС; проблеми реалізації потенціалу України у СOT.

8. Методи контролю

Викладач використовує наступні групи методик контролю знань студентів та студенток, які вивчають навчальну дисципліну «Теорія та практика транскордонного співробітництва в системі міжнародних відносин»:

1. Методи усного контролю (монологічна відповідь студента/ки на окреме питання теми практичного заняття у індивідуальній та фронтальній формах; запитально-відповідна бесіда під час роз'яснення проблемного питання на практичному занятті; іспит у формі усної відповіді на три запитання з переліку питань).
2. Письмовий контроль (виконання індивідуальної роботи; модульна контрольна робота; дидактичні тестові завдання).
3. Методи практичного контролю (перевірка змістового наповнення електронної презентації).

9. Розподіл балів, які отримують студенти

Вид роботи	Змістовий модуль I	Змістовий модуль II
Практичні заняття	30 балів	30 балів
Індивідуальні завдання	10 балів	10 балів
Модульна контрольна робота	60 балів	60 балів
Всього за змістовий модуль	100 балів	100 балів
Всього за модуль	100 балів	
Форма підсумкового контролю	Залік	

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсового проекту (роботи), практики	для заліку
90 – 100	A	відмінно	зараховано
82-89	B	добре	
74-81	C		
64-73	D	задовільно	
60-63	E		
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0-34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

10. Методичне забезпечення

1. Навчальна програма дисципліни.
2. Підручники, навчальні та методичні посібники, довідкова література.
3. Додаткові завдання до практичних занять.
4. Індивідуальні семестрові завдання для самостійної роботи студентів з навчальної дисципліни.
5. Карти, атласи, контурні карти.
6. Таблиці, схеми.

Література:

1. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К., 1997.
2. Європейський вибір: Послання Президента України до Верховної Ради України. 2002 р. – К.: Преса України, 2002. – 96 с.
3. Послання Президента України до Верховної Ради України “Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2005 р.” – К., 2006. – С. 145-146.
4. Ніццький договір та розширення ЄС // М-во юстиції України. Центр порівн. права; За наук. ред. С. Шевчука. - К.: Логос, 2001. -196 с.
5. Європейський Союз. Консолідовані договори / За наук. ред. В. Муравйова. - К., 1999. - 206 с.

6. Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями. – Страсбург, 1998. – С. 123.
7. Конвенція про статус біженців від 28.07.1951 р. (приєднання на підставі Закону України №2942-III від 10.01.2002 р.).
8. Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки. Послання Президента України до Верховної Ради. - К.: Преса України, 2002.-74 с.
9. Кабінет Міністрів України; Постанова від 17,12.2005 № 1214 «Про особливості діяльності Урядового комітету з питань європейської та євроатлантичної інтеграції».
10. Національна стратегія інтеграції України до ЄС (Указ Президента України, червень 1998) // Політика і час. - 2000. - № 3-4(спецвипуск). - С.15-26.
11. Президент України; Розпорядження від 03.10.2005 № 1184/2005-рп. «Про деякі питання забезпечення конкурентоспроможності національної економіки в процесі європейської та євроатлантичної інтеграції // Урядовий кур'єр. – 2005. — 12 жовтня. - №193.
12. Про державні програми з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України на 2004-2007 роки. Указ Президента України від 13 грудня 2003 р. № 1433.
13. Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу. Указ Президента України від 11 червня 1998 року № 615/98.
14. Про Програму інтеграції України до Європейського Союзу. Указ Президента України від 14 вересня 2000 року № 1072/2000.
15. Угода про партнерство та співробітництво. Повний текст угоди, підписаної між Європейським Союзом та Україною в Люксембурзі 16 червня 1994 року. - Делегація Європейської Комісії в Україні. - 89 с.
16. Регіональна політика України: інституційно-правове забезпечення: Зб.офіц. док./За ред. З.Варналія; Упоряд.: З.Варналій, Є.Жемеренко, В.Жук, А.Павлюк, О.Шевченко. — НІСД, 2004. — 521 с. — (Сер. «Регіональний розвиток»; Вип.6).
17. Регіональна політика України: інституційно-правове забезпечення: Зб.офіц. док./За ред. З.Варналія; Упоряд.: З.Варналій, Є.Жемеренко, В.Жук, А.Павлюк, О.Шевченко. — НІСД, 2004. — 521 с. — (Сер. «Регіональний розвиток»; Вип.6).
18. Копійка В.В., Шинкаренко Т.І. Європейський Союз: історія і засади функціонування: Навч. посіб. / В.В. Копійка, Т.І. Шинкаренко; за ред. Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2009.- 751 с.
19. Артьомов І.В.. Проблеми і перспективи входження України в Європейський Союз: Навчальний посібник. – Ужгород: Ліра, 2007. – 310с. (Серія “Євроінтеграція: український вимір”. Вип. 7).
20. Гальчинський Анатолій. Глобальні трансформації: концептуальні альтернативи. Методологічні аспекти: Наук. вид. — К.: Либідь, 2006. — 312 с.
21. Гальчинський А.С. Помаранчева революція і Нова влада. – К.: Либідь, 2005. – 368 с.
22. Державне управління в умовах європейської та євроатлантичної інтеграції України: історія, теорія, методологія (Моніторинг наукових досліджень і розробок): Навчальний посібник. – Ужгород: Ліра, 2007. – 343с. (Серія: “Євроінтеграція: український вимір”. Вип.2). Рекомендовано Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник.
23. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети: Монографія / За ред. З.С.Варналія. — К.: НІСД, 2007. — 768 с.
24. Державне управління процесами європейської та євроатлантичної інтеграції: Навчальний посібник. – За загальною ред. акад. НАН України, д.т.н. В.П.Горбуліна. – К.: ДП “НВЦ “Євроатлантикінформ”, 2006. – 197 с.

25. Європейський Союз: Словник-довідник / Ред. М.Марченко. – К.: “КУС”, 2006. – 140 с.
26. Інститути ЄС і НАТО. Глосарій основних термінів та понять: Навчальний посібник / Укладачі: І.В.Артюмов, Д.В.Вітер, Л.І.Загайнова, О.М.Казакевич, О.М.Руденко. – Ужгород: Ліра, 2007. – 282 с. – Бібліогр.: 272-282 с. (Серія “Євроінтеграція: український вимір”. Вип. 4). Рекомендовано Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник.
27. Мадіссон В.В., Шахов В.А. Сучасна українська геополітика: Навч. посібник. – К.: Либідь, 2003. – С. 21.
28. Малиновська О. Біженці у світі та Україні: моделі вирішення проблеми. – К.: Генеза, 2003.
29. Нормативно-правове забезпечення стратегічного курсу України на європейську та євроатлантичну інтеграцію: Навчальний посібник-хрестоматія. У 2 частинах /Уклад. і коментарі: І.В.Артюмов, Д.В.Вітер, Л.І.Загайнова, О.М.Казакевич, О.М.Руденко. – Ужгород: Ліра, 2007. – Ч.1.: Нормативно-правове регулювання взаємовідносин між Україною та Європейським Союзом. – 452 с. (Серія “Євроінтеграція: український вимір”. Вип.5). Рекомендовано Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник.
30. Нормативно-правове забезпечення стратегічного курсу України на європейську та євроатлантичну інтеграцію: Навчальний посібник-хрестоматія. У 2 частинах /Уклад. і коментарі: І.В.Артюмов, Д.В.Вітер, Л.І.Загайнова, О.М.Казакевич, О.М.Руденко. – Ужгород: Ліра, 2007. – Ч.2.: Нормативно-правове регулювання взаємовідносин між Україною та НАТО. – 346 с. (Серія “Євроінтеграція: український вимір”. Вип.5). Рекомендовано Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник.
31. Основи європейської та євроатлантичної інтеграції України: Навчальний посібник /За загальною редакцією акад. НАН України, д.т.н. В.П.Горбуліна. – К.: ДП “НВЦ “Євроатлантикінформ”, 2006. – 416 с.
32. Україна: політична історія. ХХ — початок ХХІ ст. /Редрада: В.М.Литвин (голова) та ін. Редкол.: В.А.Смолій, Ю.А.Левенець (співголови) та ін. — К.:Парламентське вид-во, 2007. – 1028 с.
33. Шемятенков В.Г. Европейская интеграция: Учебное пособие. – М.: Международные отношения, 2003. – 400 с.
34. Актуальні проблеми реалізації євроінтеграційних прагнень України: Збірник наукових праць за матеріалами міжнародної наукової конференції (м. Ужгород, 29-30 листопада 2007 р.)/ Відп. ред. І.В.Артюмов. – Ужгород: Ліра, 2008. – 346 с. (Серія “Євроінтеграція: український вимір”; Вип. 9).
35. Устич С.І. Методологія системного дослідження транскордонних процесів та її соціальна імплементація /Сергій Устич.— Ужгород: Ліра,2014.—352с.
36. Устич С.І. Кордон, війна та мир в долі сучасного світу. Тріада життя чи колапсу?/ Сергій Устич.— Ужгород:Карпати, 2010.—342с.
37. Serhii Ustych. Systems theory of borders and transborder processes. – Saarbrücken: Scholars’ Press. – 2015. – 492 P.
38. Устич С.І.Транскордонне співробітництво – авангардна форма новітніх відносин Сходу та Заходу /Сергій Устич// Транскордонне співробітництво України: стан, проблеми, перспективи: монографія/за заг. ред. І.В.Артюмова.— Ужгород: Гражда, 2012.—С.266-281.
39. Устич С.І. Інноваційні методи управління системою транскордонного співробітництва /Сергій Устич //Моделі і механізми регулювання єврорегіонального співробітництва України: монографія. — Ужгород: Гражда, 2013.—С.194-204.
40. Ustych S. Analysis and conclusions for the Ukraine-EU borders/ SerhiiUstych// Ex borea lux? Learning from the Finnish and Norwegian Experience of Cross-border Cooperation with Eastern Neighbours.—Prague: ISD,2012.—P.74-81.

41. Ustych S. The typology, indexation and monitoring of modern trans-border processes/ SerhiiUstych //Transborder economies– new challenges of regional development in democratic world. Editors: MarekCierpal-Wolan, Jozef Olenski, Waclaw Wierzbieniec.— Jaroslaw:PWSTE,2013.—P.42-52.
42. Ustych S. Transborder processes in globalized economy—identification, monitoring and analysis/ SerhiiUstych //Foundations of transborder economics and statistics. Edited by Marek Cierpiał-Wolan, Dawid Lasek, Józef Oleński.—Rzeszów,2014.—P.39-47.
43. Ustych S. System of indexation and monitoring of transborder cooperation at the new Eastern border of the European Union/ Serhii Ustych //Foundations of transborder economics and statistics. Edited by Marek Cierpiał-Wolan, Dawid Lasek, Józef Oleński.— Rzeszów,2014.—P.113-127.
44. Устич С. Інструменти оптимізації системи транскордонного співробітництва / Сергій Устич // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2013. — № 2. — С. 158-171.
45. Устич С. Сутність сучасних транскордонних процесів та їхнє категоріальне відображення / Сергій Устич // Український соціологічний журнал. — 2013. — № 1-2. — С.47-53.
46. Устич С. Системна теорія транскордонних процесів та її соціальна імплементація/ Сергій Устич // Український соціум. — 2013. - № 2 (45). — С. 112-126.
47. Устич С. Соціологічні парадигми транскордонних процесів / Сергій Устич //Вісник Львівського університету. Серія соціологічна. — 2013. — Вип. 7. — С. 313-324.
48. Устич С. Сутність, функціонування та розвиток сучасних транскордонних систем / Сергій Устич // Перспективи: соціально – політичний журнал. — 2013. — № 3(57). — С. 107-118.
49. Устич С. Розробка та імплементація системи індексації та моніторингу транскордонного співробітництва / Сергій Устич // Соціальна психологія.— 2013.— № 3. — С. 162-174.
50. Устич С. Генеалогія системної методології дослідження суспільства / Сергій Устич // Наукове пізнання: методологія та технологія. Філософія. — 2013. — Вип. 1 (30). — С. 191-195.
51. Устич С. Современные трансграничные процессы и их системная рефлексия / Сергей Устич // Грані: науково - теоретичний і громадсько-політичний альманах. —2013. - № 5 (97). — С. 72-75.
52. Устич С. Система індексації та моніторингу як інноваційний інструмент аналізу і управління транскордонним співробітництвом / Сергій Устич // Соціальні технології. Актуальні проблеми теорії і практики. — 2013. — Вип. 59-60. —С. 293-303.
53. Устич С. Системне дослідження сучасного транскордонного співробітництва / Сергій Устич // Вісник Міжнародного слов'янського університету. Серія «Соціологічні науки». — Харків, 2013. — Т. 16. — № 1. — С. 13-20.
54. Устич С. Аплікація системної методології в соціологічній та статистичній рефлексії сучасних транскордонних процесів / Сергій Устич // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2014. — № 1. — С. 173-181.
55. Устич С. Геополитическое сознание как фактор развития современных трансграничных процессов / Сергей Устич // Нова парадигма. — 2014. — Вип. 119. —С. 199-205.
56. Устич С. Системна сутність транскордонних процесів: кількісна і якісна оцінка / Сергій Устич // Вісник Харківського національного університету. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». — 2014. — Вип. 32. — С. 132-138.
57. Устич С. Транскордонне співробітництво як соціальне явище / Сергій Устич // Перспективи: соціально – політичний журнал. — 2014. — № 1(59). — С. 35-45.

58. Устич С. Соціологічний аналіз в інформаційному забезпеченні транскордонного співробітництва / Сергій Устич // Соціальні виміри суспільства, 2014. — Вип. 6 (17). — С. 25-36.
59. Ustič S. Principi systémov ého přístup u kezkoumání sociální skutečnosti/SerhiiUstič// Filozofický časopis.—Ročník XXXVI.,1988.—Č.6.—S.894-907.
60. Ustych S. The Indexation and Monitoring of the Modern Transborder Processes/ SerhiiUstych//Journal of Mathematics and System Science. USA—2013.—№3. —P.592-596.
61. Ustych S. Ukrajina nemůžež stat v roli věčného souseda EU/SerhiiUstych// Integrace—Institut pro evropskou politiku.—2003.—№8.—S.1-5.
62. Ustych S., Rovt A. An important unification of the Continent. Transfrontier cooperation in Europe/Serhii Ustych, Alex Rovt// Človek a Spoločnosť.—Časopis SAV.—2011.—Roč.14.—č.1[Електроннийресурс]. Режим доступу: <http://www.saske.sk/cas/zoznam-rocnikov/2011/1/5915/>.
63. Ustych S. Nowoczesne procesy współpracy transgranicznej I ich kategorie/ SerhiiUstych//Problemy współczesnej Europy—u je cieinter dyscyplinarne. —PWSTE. —R.2013.—S.271-283.
64. Устич С. Системное видение трансграничных процессов в современной Европе/ СергейУстич//Вестник Российского государственного торгово-экономического университета: научный журнал.—2011.—№6(55).—С.18-24.